

Марія МАТІОС

Марія МАТІОС
ЖИТТЯ
КОРОТКЕ

Життя коротке

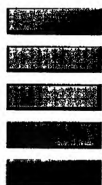

*Моїм батькам
Павліні Власівні
та Василю Онуфрійовичу Матіосам
з любов'ю та вдячністю присвячую цю книжку*

Львів
Кальварія
2001

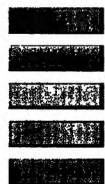

Марія МАТІОС

ЖИТТЯ КОРОТКЕ

ЖИТТЯ
КОРОТКЕ,
ЩОБ КАЗАТИ
«НІ»

ЖИТТЯ КОРОТКЕ, ЩОБ КАЗАТИ «НІ»

Здрастуй. Це я. — Односкладно і без тіні сентименту сказав у трубці чоловічий голос, який завжди змушував мене шукати валер'яну.

Зазвичай опісля чергової телефонної розмови, запивши десяток-другий гірких крапель водою, цілком спустошена і розбита, я довго дивилася на телефон, який, здавалося, ще вібрує від недавньої словесної напруги. З цим чоловіком ми ніколи не сперечалися. І навіть не кокетували. Але завжди наші розмови нагадували кориду. Чоловік у ній виконував дві ролі одночасно: тореадора (з двома червоними полотнищами) і бика. Щоразу мені важко було збагнути, хто з них нападає, а хто захищається, і яка роль у цьому відводилася мені.

Я жаліла тореадора, який змушував лютувати бика, і ненавиділа бика, що навіть через слухавку робив уже мене тореадором.

Якби я мала більше сили волі, чи, може, впертості, я б також могла здолати в собі опір вічної миротвориці і відпустити на чотири сторони лютість власного бика — невтоленність жаги до цього чоловіка. Але, тільки зачувши у собі хіть до нападу, витягала звідкись біле, капітуляційне, полотнище. І метаморфози з перевтіленням бика у миротворицю продовжувалися.

Втихомирювалася від самого тембру його голосу, доволі часто не вникаючи у зміст казаного. Все одно всі слова довелося б просіювати, як на ситі, потім робити «фіфті-фіфті» і ще раз пропускати крізь решето.

Іноді мені здавалося, що наші словесні бої, врешті-решт, зробили нас сіамськими близнюками, в яких переливалася і пульсувала кров нападника і захисника одночасно, і годі було збагнути, у кому чиеї крові переважало. Однак я так втомилася на цих виснажливих коридах, що іноді сама себе відчувала полотнищем, яким намагався затулитися чоловік-тореадор від себе ж, чоловіка-бика. Він збуджувався і заспокоювався мною, не надто переймаючись думкою про те, *що* у цей час почувала я.

Можливо, це хобі всіх чоловіків — у ролі своєрідного прапора тримати жінку, тим самим доводячи собі й оточуючим чоловічу спроможність і прикрашаючи таким знаменом своє існування.

А може, як і кожна жінка, я перебільшувала свою роль у його житті, думаючи, що важу для нього надто багато.

Усе було просто. Ми йшли одне на одного з любов'ю, близькою до люті, і лютували з не меншим азартом, ніж азарт пристрасті. Так, саме так: ми йшли одне *на* одного, а не одне *до* одного.

Наша корида тривала близько року. Телефон став чи не головною ареною невидимого бойовища...

— Де ти? — запитала без особливого ентузіазму, будучи готовою почути у відповідь усе, що завгодно, крім правди.

— Десять годин їзди до тебе, — відповів голос у трубці.

Велика спакована валіза ошкірилася з підлоги кольоровою розкритою пащею, як пащею невивергнутого вулкана.

Я зітхнула, очевидно, так голосно, що голос на другому кінці стривожився:

— Ти не сама?

Хм... «Ти — не один», — з дня у день, як папуга, повторює чергову дурницю популярний канал і, мабуть, не помиляється.

— Я не сама. Зі мною на завтра квиток до Варни. — Зітхнула я вдруге. — О дев'ятнадцятій двадцять сім поїзд номер вісімнадцять у даль загуркоче...

— ... і ми підем, де трави похилі, — сміючись, перебив голос із телефона. — Кажу тобі: десять годин їзди до тебе. Якщо їхати дуже швидко, то вийде дев'ять. Зараз... — я зрозуміла, що він дивиться на годинник, — майже ціла доба до твого поїзда. Вдосвіта я застану тебе ще сонною. Півдоби — наші. Так що розкладай валізу і чекай мене на світанку. У мене дві години будуть вільними.

— Ти сказав півдоби...

— Півдоби — наші, а дві години — вільні.

— Ти зателефонуєш? — перемовчавши, запитала з безнадією в голосі, що могла би зворушити навіть камінь.

— Я подзвоню у двері. Двічі по два дзвінки.

Я мовчала.

— Де ти? — тепер запитав він.

— В десяти годинах від тебе...

— Чекай. Ще сонце не зійде...

— ...як роса очі виїсть, — послала навздогін коротким гудкам чергове зітхання.

...Якщо цей чоловік колись позбавить мене життя, я подякую йому навіть з того світу, що нарешті звільнив від себе, думала я, навіщось і справді викидаючи з валізи щойно складені речі. Літні сукні, сарафани, купальники, косметика, парфуми, прикраси... Розкидане по кімнаті різнокольорове дрантя, яке я добирала з особливою прискіпливістю і ретельністю, тепер викликало хіба що глухе роздратування. Для кого воно призначалося, якщо лише один необов'язковий дзвінок одного баламутного чоловіка змусив тепер ці красиві, дбайливо спаковані витребеньки літати по спустілій квартирі? Посеред шовкового і запашного гармидеру, з квитком

у одній руці і туристичною путівкою в іншій — майже ненависно дивилася на червоний телефон, що вип'ячував свої округлі боки з книжкової полиці, неначе сміявся сам із себе, а швидше, з моєї змілілої враз рішучості почати нове життя.

За кілька останніх місяців мої нерви напружилися до краю. Коли б і справді чимось можна зафіксувати стан нервів, мої б видалися зітлілими і спорохнілими, як довго злежані у землі речі.

Колись у дитинстві, в селі у бабусі, я стала свідком моторошної сцени. Сільські чоловіки разом з гробарем Гаврилом, копаючи могилу для когось із односельців, не розраховували місця і, натрапивши лопатами на добре збережену труну сімдесятирічної давності, відкрили її. З цікавості. Знаючи, що могилу ніхто давно не доглядає. Від майже мініатюрної жінки з колись дуже дрібними рисами обличчя у домовині лишився просто попіл, форма якого відповідала формам тіла й одержі. Коли Гаврило торкнувся рукою хустки покійниці, те, що називалося колись хусткою, розсипалося і осіло густим попелом на дні труни.

Мої теперішні нерви нагадали б могильний попіл, якби хто спробував їх торкнути рукою...

Від завтрашнього дня я справді хотіла почати інше життя. У чому полягала його іншість, не сказала би й на сповіді, але що воно повинно докорінно змінити стан постійно триваючої кориди і якимось переінакшити мої дні, знала напевне. Мабуть, я сподівалася у попіл вдихнути життя. Востаннє.

Чоловік, який змушував носити валеріану замість обручки, довший час був допінгом, однак тепер він дедалі частіше ставав депресивними пігулками у моїх самотніх, одноманітних днях.

Після ненаситної пристрасті, смак якої з ним я відчувала особливо гостро, він надовго унікав мене, як чуми, щоб за якийсь час, і обов'язково зненацька, знову поглинути своєю палкістю. Іноді мені здавалося, що він бавиться зі мною, як

бавиться старий розпещений кіт зі сліпим мишеням, ніби бажаючи довести мене до сказу. Але коли з його скупого горла виривався голосний і болісний стогін жаги, не думаючи, прощала усі його провини переді мною — і почувала себе справжньою царицею на бенкеті життя.

Він був чоловік-невидимка, чоловік-невловимка. Ніколи не знала, який черговий сюрприз він готує для мене. Щоразу налітав, мов коршун на здобич, затуманюючи голову якимись скупими, але від того іще солодшими словами, які робили мене сліпою і глухою до всього, що відбувалося поза нами. Я вчилася прощати його великі дурниці і ще більші прикросці. Та це було ненадовго.

Він чи то любив мене, чи грався зі мною, як великий німий, — мовчки. Без клятьби. Без обіцянки, але що найобразливіше — без розпитувань. Його *не-розпитування* ображало неймовірно. Я не почувала себе живою істотою, коли він не цікавився нічим, що могло мати бодай якусь дотичність до мене. Жив своїми відчуттями і розчинявся у мені лише тоді, коли ми залишалися наодинці. Коли зникав з очей, тоді, мабуть, і я зникала з його серця. Була впевнена, що він згадує про мене, лише коли я потрапляла йому на очі. А на очі потрапити можна було тоді, коли він згадував кількість годин їзди до мене. Відстань між нами вимірювалася годинами до зустрічі, а не кілометрами.

Колись я сказала йому напівжартома-напівсерйозно: «Ось уже майже рік у мене триває час обіймати, а твій годинник показує час ухилитися моїх обіймів».

Відповідь була достойна його стилю:

— Ти б краще на ніч читала не Біблію, а книги про смачну і здорову їжу. А ухилитися слід сплати податків, а не обіймів.

Йому було добре. Він дихав здоров'ям, безпечністю і безтурботністю. Він жив, наче жартував, і хотів перетворити на жарт і моє життя також.

— Ха... — казав, не слухаючи моїх зітхань, — до завтра можна не дожити. Можна не прокинутися. Потрапити під колеса авто. Упасти у каналізаційний люк. Стати жертвою

маніяка. Та, Господи праведний, є тисячі способів зникнути з цього світу миттєво, і є лише один спосіб відчувати радість життя.

Через те, якщо можеш, живи весело, радісно *сьогодні*, розумієш, *сього-го-о-о-о-дні*. Пам'ятай: ти створена для сміху і обіймів. А все решта — дурниці. І хай болить голова у дятла, що в магазині черствий хліб, а у твого начальника — черстве серце...

Дотепер я думала, що черстве серце у нього, та коли він кружляв мене над собою і приспівував щось веселе чи сороміцьке, я справді хотіла жити весело.

А в телефонному режимі, як він любив висловлюватися, у нас тривала корида. Я підозрювала, що її причина — ревності, а ще більше — постійна розлука.

Мабуть, тому він і віджартовувався:

— Корида? Це для різноманітності. Інакше дні стануть прісними. І ми вкриємося мохом.

Іншим разом він нашіптував, перебираючи губами моє волосся:

— Ти ж знаєш: я — хакер жіночої психології. Я спочатку шукаю помилки у програмі, потім обдумую шляхи проникнення в неї, а далі — перепрограмовую на свій лад.

Тоді ці слова нічого, окрім кривої посмішки, у мене не викликали.

Хм... Воно і не дивно: хіба може жінка *думати*, коли вона відчуває себе гарячою глиною у руках скульптора?

А слід було, голубко, почувати себе комп'ютером, чия програма виявилася такою простою і зрозумілою, що стала доступна аматорові-хакеру.

Але чи встежиш, коли скульптори перероджуються у хакерів?

Та й чи тобі почуватися комп'ютером, коли ти споконвіку привчена до рахівниці й олівця?

...Не знаю чому, але я майже безнадійно дивилася на завтрашній квиток до Варни. Усе в мені підказувало, що йому вже можна влаштувати п о м и н к и.

У вікнах сутінки змінилися темрявою.

Із сусіднього балкона запахло нічною матіолою.

Серпнева спека зробилася прохолодою.

А я сиділа у квартирі, як у клітці, і не чула в собі ані радості, ані печалі.

Я хотіла неможливого — спокою і Його. Знала, що так не могло бути. Але, разом з тим, найдужче хотіла змінити бодай якусь дрібницю у своєму житті. Надії на зміни чомусь пов'язувалися із рожевим квітком на Варну. Ілюзія того, що зміна місця внесе зміни у суть життя, тримала мене, як на прив'язі.

Завтра вдосвіта, коли зійде сонце, іще з порога, скажу йому правду: що *я хочу змін*. Що не можу більше його так чекати. Навіть космонавти мають зв'язок із землею. А він же не в космосі і не на дні океану. Що його жарти дратують і не відволікають від проблем. Що не хочу любові — а хочу певності, пев-но-сті, ста-біль-нос-ті, як сказав би наш президент. Ось що я скажу йому завтра, щойно він переступить поріг квартири...

Боже праведний, за що ти позбавив мене ясного розуму? Чим я так завинила перед тобою, що ти робиш із мене на старості посміховисько?

Мені сорок п'ять років.

Я маю роботу.

Квартиру.

Мої діти живуть у столиці.

У мене гарна репутація.

Але я не винна, що вдова. Що розбита життям. І що не можу бути вдовою до смерті.

Може, була б нею, коли б не отой фатальний розмін квартири після чоловікової смерті, що обернувся для мене землетрусом.

Тепер я розумію, чому Він виявився таким великодушним і доплатив мені навіть більше, ніж насправді коштувала квартира. Корида — ось справжня величина доплати за «чешку» поліпшеного планування.

Він хоче мене переінакшити. Він хоче привчити до себе такого, яким є насправді. Але це все одно, що в перелицьованій сукні намагатися бути прямою... Подеколи я його розумію. Але ще більше люблю. А коли чую, що люблю, тоді не розумію нічого. Коли йому буде бодай сорок, він подивиться на життя по-іншому. Втім, чоловіки його складу живуть, як на мінному полі, — чим більше небезпеки, тим більше пригод і авантур.

Та мені страшно мого віку. Соромно цієї шаленої пристрасті, яку ми розпалюємо одне в одному. Я так не навчена. Я боюся стати смішною. Мені треба думати про майбутніх онуків і клімакс, а я, як дівчинка, плачу в подушку, коли він каже «...за півгодини!», а з'являється за місяць. Не можу йому дорікати, але й не можу чекати, поки черга дійде до мене. У нього, напевно, гарем дівулиць. Молодих, тонкошиїх і товстошкірих. А в мене він один, і його рука на моїй долоні перекреслює всю мою дотеперішню статечність. Я повинна ховатися з ним і ховати його від світу. Мене б засміяв останній алкоголік, коли б я призналася, що люблю чоловіка на п'ять років старшого від свого сина. Кара Божа упала на мене за якісь гріхи, і зробила наймицкою свого ж серця. І я, нещасна, хочу врятуватися від цього сорому у Варні?!

Чи, може, я хочу втопитися біля берегів Варни і звільнити себе від сорому?!

...Так. Треба щось робити. Спекти якісь крендлики. Зварити червоний борщ. Прибрати з підлоги одяг. Стерти пилюку. Щоб зустріти його вранці по-людськи.

Ніколи не зустрічала його по-людськи. Ні, правильніше б сказати, по-домашньому, а не по-людськи. Бо він падав на мене яструбом, але я ніколи не знала, коли точно яструб звалиться на мою голову.

Вичищений до від'їзду холодильник з надрізаним кавуном, банкою рибних консервів, трьома яйцями, пакетиком кетчупу і двома брикетами «Галіна Бланка» не викликав жодного ентузіазму. Я слухала, як б'ється моє серце. Треба зробити

кардіограму. У здорової людини серце так битися не може. Хм... Але я буду мертвою, коли не чутиму, як б'ється серце. Хай б'ється, як йому хочеться.

До ранку довго. Можна робити, що завгодно. Полежати у ванні... Ось так... Жменька морської солі із запахом бузку на цей раз чомусь викликає мало не алергію. Не заспокоює і літеплий душ. Крізь відчинені у коридор двері ванни добре бачу себе у великому настінному дзеркалі.

Ясна річ, схуднути настільки, щоб виглядати котроюсь із його дівулиць, я не зможу та, мабуть, і не варто. Але підправити колір обличчя — це ж можна? Можна. Серце чи печінка, чи що там іще постійно нагадує про себе, не заважають же дбати про колір шкіри? Не заважають. Де моє улюблене дитяче молочко? Ось воно. У синьому тюбику. Воно приємно заспокоює шкіру. А пахне як... Лише нікому нюхати. Та-а-ак. У цій масці з білої глини з медом я схожа на індуску, а може, на Хіврю з бабусиноного села. Але все одно... тілові легко і якось лоскітно. Можна лежати у темряві і думати про своє життя-буття, чекаючи до ранку тих — завжди варварських, двічі по два, — дзвінків у двері.

Сміх та й годі. Хотіла би підправити свої вади, так нічого підправляти. Усе вже підправлено природою і віком. Не втрутишся. Залишається хіба що шукати відповідну оправу. А яка вже оправу... Хіба мереживна нічна сорочка, мерехтіння свічки і келих вина.

Кажуть, я стала дивною. Онде на роботі шепталися, що записалася, мовляв, до покаїнців-сектантів. Та перед ким ще більше каятися, ніж перед холодною нічною подушкою, чи он перед тим глухим настінним дзеркалом, яке як не збреше, то покаже правду точніше, ніж годинник час у Гринвічі? Ясна річ, дивна. Бо мовчу. Бо не плачу ні перед ким. Не скаржуся. Лише терплю, зціпивши зуби, як від болю. Чому, я к від болю? Таки ж від нього, проклятого...

Цікаво, хотіла б я знати, а якими були б ви, коли б вас упродовж року розпилювали на пилорамі? Говірливі утішальниці, ким відразу по смерті чоловіка були мої старі

приятельки, давно дратують. У них свого трауру при живих чоловіках не менше. Вони не здогадуються, що я скрутилася, як равлик у своїй хатці, і нікого туди пускати не хочу. Не буду ж я запрошувати приятельок на каву, щоб спішно відпроводжувати їх по домівках, коли тобі скажуть «...мені півгодини їзди до тебе». Та й про що нам тепер говорити? Я стала глухою до чужих проблем. Кажуть, любов облагороджує. Можливо. Я раніше не знала, що це таке. Але те, що маю я, — то не любов. Безумство. І завтра я вирішила його зректись...

Потихеньку, що й не помітила коли, моє життя за останній рік перетворилося у суцільне чекання: з моря — погоди, з неба — дощу, з телефона — чоловічого голосу і дзвінка у двері. Двічі по два. І обов'язково — по-варварськи.

Чи могла я колись подумати, що таке може трапитися саме зі мною... Та, зрештою, справа навіть не в тому, що так є, а в тому, що я не чую сорому. Я, я — добропорядна матрона, яка щотижня пече завиванці і передає дітям у Київ, квасить капусту і крохмалить білизну, щонеділі ходить на цвинтар, страждає від безсоння — і яка не страждає від сорому?!

Ця кара таки від осуду. Сказано, не суди... В далекій молодості, коли я знала, що є лише обов'язок, і не знала, що є ще й пристрасть, найдужче хотілося запитати сусідку Оксану — біловолосу щебетуху, як їй вдається жити з двома чоловіками одночасно — зі своїм і з коханцем?

Якось у дворі, коли наші діти бавилися пісочком, Оксана попросила доглянути її хлопчика: їй треба було відлучитися *на годину*. Ми дивилися одна на одну — і кожна знала, що про неї думає інша. Оксана довго мовчала, а далі сказала:

— Не засуджуй мене... Якщо я *цього* не буду мати, я кинуся з моста у воду. Я не можу без цього... Може, колись зрозумієш...

Тоді я зашарілася. Весь наш будинок гудів, що Оксана безбожно волочиться з інженером із маслозаводу, а її чоловік Саша приходить з роботи і допомагає Оксані прати.

Правда, Оксанина доля склалася дуже печально. Казали, що в пориві ревності її покалічив коханець, але Оксанин чоловік багато років розповідає вигадану історію про дорожню аварію — і щоразу розповідь обростає усе новими деталями. І вже багато років Саша виносить інвалідний візок з Оксаною у той же двір, де вона бавить у пісочку їхнього із Сашею внука.

Не знаю чому, але я й справді у голос ніколи не засуджувала Оксану, навіть якийсь час нерідко приходила до неї, коли бачила похилену на підвіконня голову у короні раптово посивілого волосся. Ми ніколи жодним словом не обмовилися про ту страшну історію, та коли наша сім'я переїжджала на іншу квартиру, Оксана, не дивлячись мені в очі, сказала:

— Ніколи не роби так, як я. Краще скоч з мосту у воду, але не роби *цього* при живому чоловікові...

Тоді я подумала: а нащо ти робила, коли знала, що то зле?..

Дотепер я не мала потреби скакати з мосту у воду. Хоча Оксанине застереження засіло так глибоко, що, коли б не смерть мого чоловіка Василя, я, не вагаючись, могла б сказати «на все життя». Тепер я вже не думаю, що саме *страх* перед можливістю відплати сковував мене впродовж багатьох років — і через те я ніколи не шукала собі пригод з чужими чоловіками.

А можливо, моє дотеперішнє життя було втечею саме від Оксаниного застереження? Хтозна. Ніколи не замислювалася над цим. Сердечні пристрасті якось оминали наше з Василем тривання. Він був (царство йому небесне) у міру палкий, у міру стриманий. Анатомія наших сімейних почуттів давно і назавжди — зрозумілою. Розмови про щось більш інтимне, ніж діти, ніколи нас не займали. Нічні фантазії не навідували мене навіть у час відпустки, яку ми з чоловіком проводили нарізно. Ми завжди знали, чого можна чекати від іншого. Мені навіть подобалася така розмірена правильність, яка не впливала на серцебиття і різку зміну настрою. Наші приятелі, зазнаючи повної, як на мене тодішню, б е з г л у з д о ї

амплітуди почуттів, нерідко жартували, що з нас можна писати енциклопедію сімейного життя. Мені було зручно, а може, навіть добре у нашому прогнозованому добробуті: я не знала шторму крові у жилах.

Лише єдиний раз, коли голова нашого профкому, підписуючи подані мною документи, надто гаряче притиснув мене, боляче перехиливши на стіл, — переді мною в долю секунди блиснула Оксана в інвалідному візочку... Відштовхнутий голова незграбно впав у своє крісло і чомусь голосно, і, як мені здалося, хижо засміявся. Відтоді я не злюбила його, якого, на диво, шанував увесь колектив, а жінки таємно зітхали, перебиваючи оплесками його правдолюбні промови на профспілкових зборах...

...Та-а-ак... Я зморилася від свого думання, і хочу спати, спа-ти-и-и. Боже, як добре, що мої кістки і голова почули втому. Я спатиму до ранку, а може, лише до схід сонця. Але нарешті — без бромів чи тазепамів.

Мій сон нагадуватиме сон полохливої лані на молоденькому моріжку під старезним буком.

До мене поспішає олень.

Його шкіра пахне гарячою плоттю, у мене пересихають губи... як добре, що в мене злипаються повіки... один, два, три, чотири... мій лікар рекомендує рахувати доти, поки можеш... сорок чотири... шістдесят сім...

Це я знаю й без лікаря...сто тринадцять...

Найважче перебути до ранку. Поки почую тих два по два варварські дзвінки, ще тричі кине у жар і чотири рази я змерзну, двічі поміняю нічну сорочку — яскраво-червону на темно-синю. Закипить і вистигне кава. У когось на балконі сім разів прокукурікає півень. Автореверс зледачіє перемотувати плівку з вкрадливим, і від того більш дратівливим, золотим саксофоном. Хлорована вода з-під душу викличе нудоту. Перелякає перший різкий дзвін трамваю...

Вдосвіта дзеркало таки підтверджує, що обличчя жінки — це фотографія її минулої ночі. Я ще могла би прикласти до

мішків під очима натерту картоплю чи заварку з чаю. Але потім можна не встигнути їх змити. Два по два очікувані дзвінки у двері, ладні звести з ума, бо ніколи не знаєш точно, коли вони тебе дістануть: коли ти витискатимеш з тюрника зубну пасту, розпилюватимеш очищувач повітря, проти-ратимеш змокрілі пахви, чи коли щогодини мінятимеш білий бюстгальтер на чорний і навпаки.

...Коли у передпокої він бере мене за плечі, я щоразу кажу: «Пам'ятай, що я пам'ятаю про тебе». Він сміється, плече мене по щоці, тоді голосно цмокає у скроню і мовчки зникає за дверима...

А тепер я дивлюся на годинник, стрілки якого несамовито гасають по циферблату, ніби вони заповзялися саме сьогодні оббігти навколо екватора, — і чую, як у мені мертвіє кожна клітина: годинник показує *полудень*. Отже, вчора перейшло у сьогодні, може, уже хилиться до завтра, а я й не помітила.

Коли він каже «поки сонце зійде», це слід розуміти з точністю до навпаки. Але навіть я, така загартована постійним сонцем, що сходить, і ніяк не зійде, не можу подолати свого мертвіння. Якби знову заснути... чи тихо знепритомніти від втрати крові, яка витікає з порізаних жил... чи жбурнути на сходи за вхідні двері надокучливу кішку...

Та кішки у мене немає.

Мої жили цілі-ціліські.

На жодну антидепресивну чи седативну пігулку організм не реагує.

І я привидам сную між спальнею і кухнею, раз по раз визираючи у вікно. Розшторені вікна не заважають сонцю нишпорити по квартирі — і лють, страшна лють на оцю, колишню його, квартиру, на сонце, що припікає, на день, що безсоромно панує довкіл мене, — лють на весь світ охоплює мене з несамовитою силою.

Чоловікам легше. Вони можуть напиться, вдаритися у блуд, набити комусь пику, та Господи, Боже мій! Чоловіча лють має дві тисячі виходів. А що залишається для мене? Валідол? Мокра подушка? Побиті тарілки?

Ну, побила одну. Півпорційну із золотистим обідком. А тепер шукаю перекис водню, щоб залити порізаний палець. Водню, звичайно, нема. І спирту нема. Добре було б випити вина. Вина немає також. Взагалі у цій квартирі нема нічого, окрім запаху колишнього господаря (господаря квартири чи теперішнього мого господаря?). А те, що є, допомогти не може.

Треба було б щось з'їсти. Солена «Галіна Бланка» просить якогось сухарика. Немає навіть сухарів. Після переїзду я ще не встигла розпакувати, як слід, речі. Ні, не так. *Я не хотіла встигнути.* Мені поспішати нікуди. Лише у спальні і на кухні стерильна чистота і порядок. Але ніде нема навіть шматочка хліба. Я планувала сьогодні вранці (чи це вже вчора?) вийти у місто за продуктами на дорогу. Мої плани зруйнував один телефонний дзвінок. А я чекаю дзвінка у двері. Немає ніякого. Є квиток на Варну. Його тепер можна взяти під скло і повісити замість образка над ліжком. О цій порі софійський поїзд, мабуть, стоїть на румунському кордоні, підвішений над колією, і йому міняють колеса. Варна видніється у тумані. А за туманом нічого не видно... хіба що сіль від сліз.

...Увесь день я металася до телефонної трубки: чи не заклинило, не заблокувало, не відключили? Монотонні гудки лише розпалювали лють — і я кидала трубку, як найпідступнішого ворога, вкладаючи у нього всю свою ненависть.

Зиркнувши на циферблат великого настінного годинника, я навіки мовчки попрощалася з Варною. Варна ніде не дінеться. Хіба море змиє сантиметр-другий суші. А гроші, викинуті на вітер, уже не порятують моїх статків, але й не зроблять жебрачкою. І так жебракую біля підніжжя його примх. Хоча, краще була б роздала ті гроші прошкакам під церквою. Може, випросили б для мене, нещасної, розуму.

...Це не день. Уже глупа ніч, задушлива, із терпким запахом розм'якшеної гуми і смаженої картоплі від сусідського

балкона. У мене немає навіть сирії картоплі. Нічний омлет із трьох яєць змусив згадати про токсикоз під час першої вагітності.

Мене зараз могли б заспокоїти голоси моїх дітей. Але ж вони знають, що я в дорозі на Варну. Що їм скажу? Що їхня мама остаточно зійшла з ума і не поїхала у відпустку? Що тепер згадає їхнього тата, лише йдучи на цвинтар? Ні, неправда. Василя я згадую щодня. Тобто щоразу, коли думаю про цього, іншого.

Навіть коли Василь лежав з інсультом і я уже знала, що його чекає, здається, була твердішою. Тоді я знала: виходу нема. Годинами сиділа біля нього в палаті, дивилася на схудле лице і чула в собі чомусь не відчай і не розпач — лише велику втому і жаль, що так швидко скінчилося наше відносно спокійне життя. А може, не було розпачу через те, що дорослішали діти, і я повинна була їм дати раду? І це було найголовніше. Чи просто озивалася давня відсутність трепету між нами, а ворушилася лише багатолітня — тепла, але не палка, — звичка до чоловіка? А може, я тоді жила, вже загальмована заспокійливими ліками? Не знаю. Але коли тепер плачу за Василем, то, по правді, більше плачу за своїм спокоєм з ним і за тією ясністю в усьому, яку ми мали впродовж багатьох років.

Хто його знає, за яким принципом Бог парує чоловіка і жінку? Чому одні зазнають шаленств, не відчуючи щастя, а інші втішаються одноманітним і воно їм дає радості більше? А може, не більше. Звідки я знаю, що дає радість: знання, що буде з тобою сьогодні, завтра, за тиждень, чи несамовитість від того, що твоє сьогоднішнє і завтрашнє — невідоме, непередбачуване?

Хіба я колись повірила б, що ось ця розпатлана відьма у дзеркалі із запаленими очима і тремтячими руками, наскрізь просякнута кавою і валеріаною, з червоним, скривленим від плачу лицем, — це я, ще донедавна завжди причесана, спокійна, витримана, з вічною іронічною посмішкою у кутиках губ?! І що причина — у чоловікові, який уже не

втішає, а лиш клює, як ворон. Але ж ти не відмовляєш йому клювати себе? Ти ж чекаєш, бачиш, як чекаєш його? Плачеш, стогнеш, б'єшся головою у стіну, б'єш тарілки, викидаєш через нічний балкон флакони з-під парфумів, дарованих вороном, — і чекаєш. Хіба ти могла запідозрити в собі *таку* себе?! Колись же ти мала і двадцять, і тридцять років. У тобі і тоді текла кров, а не вода. Але чомусь вона не кипіла. То навіщо це посміховисько тепер? Соромно сказати... і мусиш ховатися з ним, як із заразною хворобою.

...Господи, невже у світі так безлюдно, що жодна жива душа цієї миті не може помилитися телефонним номером, щоб я почула бодай чийсь голос? Іншим разом тричі на день запитують як не про морг, то про пекарню, але ніхто і ніколи про *тебе* саму. Чи тобі не самотньо, чи ти жива, чи є вже сьома година?

Година є. Четверта ночі, ба, швидше, ранку. Це вже коли? Завтра? Тобто позавтра? То він телефонував позавчора, чи коли?!

Не може бути, щоб я втратила відлік часу. Він телефонував увечері, сказав, десять годин їзди. Опісля я лягла спати. Потім був день. Увечері я засмажила омлет (треба його викинути також через балкон) і знов прийшла у спальню.

Якщо довго і тупо дивитися крізь темряву у стелю, волосся може стати дибки. Страшно від тиші і самотності. Начебто місто евакуювали, вивезли за одну ніч, як колись чеченців, у невідомому напрямку, випадково лишивши напризволяще тебе одну... Ні, нікого нізвідки не евакуюювали. Це я б'юся у гарячці. Бо осьдечки скачуть по біліючих стінах коні, літають орли з крилами, як у птилодактів, — і я вже не сама. І собаки гавкають, і півні піють. І я добуваю другу ніч терзань. Задля чого? Лежала б зараз десь на Золотих Пісках, як у раю, думала би про щось приємне, а може, не думала б ні про що — і було б добре.

Ага... добре, де нас нема. А я не хочу, щоб було добре. Хочу, щоб він нарешті дзвінком у двері розпорів могильну тишу.

Може, у світі війна, може, мор чи повінь, може, оголосили мобілізацію — і він через те не йде. А я нічого не знаю. Навіть «брехунця» у квартирі нема. Телевізор двоїв зображення. Відвезла в ремонт. Ні, швидше, двоївся мій розум, а я думала — телевізор. Японці розумні, у їхніх телевізорах зображення може двоїтися лише від сліз. То навіщо я позбавила себе радості бачити і слухати дурниці з телевізора? Але і там сліз і болю не менше, ніж води у Тихому океані. Краще вже у цьому бетонному мішку. Ніхто не побачить — ніхто не осудить. Хіба лиш позаздрять.

Господи, де тепер усі ви, що так любите втручатися у чужий спокій? Чому не гамселите у двері — жебраки, дільничні інспектори, податківці, пожежні охоронці, паспортисти, злодії, рекетири? Хіба ви не знаєте, що я сьогодні трясуся у вагоні міжнародного класу, а у моїй квартирі гуляє вітер? Що валізи з моїм багатством іще не розпаковані з часу переїзду в цю осоружну квартиру, осьдечки чекають як не на злодія, то на добру душу? Що ви обминаєте мене, як чумну? Вам же не десять годин їзди до мене...

Десь отут між книжками затерлася Василева стара карта автомобільних шляхів України. І як я забула віддати її Богданчикові? Машину переписала на сина, а карту не могла знайти. Тепер знадобилася.

Ось яка велика Україна — і звідусюди можна їхати десять годин. Хоч зі Львова, хоч із Харкова. Навіть з Житомира. Які у нас закручені дороги... як сторінки англійських авантюрних романів. Якщо потрапити у Чуднів, а далі кинутися на Любар, то і трьох діб, не те що десяти годин, не вистачить. А хіба *можеш* проминути, не спинившись ось на оцьому роздоріжжі, яке шкіриться, неначе паща самого Везувію, — чи то на Вінницю, чи то на Хмільник? Якщо не зависнеш до того на чийсь шиї, то обов'язково зависнеш тут чи зів'янеш на свіжому хмелеві і забудеш навіть про рідну матір, не те що про жінку клімактеричного віку і сльозливих очей. Гай-гай, очі не бачать — серце камінне.

Ця, сотні раз бачена, карта для мене, як для барана нові ворота. Лише скаче у руках проста шкільна дерев'яна лінійка, вимірюючи кручені дороги, якими, можливо, тепер женеться до мене мій кат. Але як не крути — а все одно у десять годин вкладешся. А якщо і не в десять, то у дві доби, які я тут умираю, заперта чотирма стінами, — точно... За цей час доберешся навіть з Трансільванії і з Італії; встигнеш домовитися з молдовськими чи й з польськими митниками, вручити хабаря, випити по сто грам і помахати ручкою — і все одно встигнеш. Але й з райцентру по той бік ріки можна їхати двадцять хвилин, можна — десять годин, а можна і дві доби. Усе залежить, з ким і як поспішаєш.

Хто тебе знає, *звідки* ти їдеш насправді? Може, телефонував із сусіднього дому, дивлячись у мої вікна крізь штори через пристрій для нічного бачення? Усе може бути.

Ондечки на паралельній вулиці п'ять років тому була історія, а розказують потепер у тролейбусах замість анекдотів. Чоловік начебто поїхав на два дні у відрядження, а сам шусьнув у постіль до сусідки поверхом вище. Згодом навіть додому телефонував з відрядження, про дітей і здоров'я розпитував. А по двох добах любощів чоловікова пасія серед ночі попросила його винести відро із сміттям. Виніс. Після того, за звичкою, подзвонив чоловік у двері своєї — поверхом нижче — квартири і став на порозі перед дружиною у домашніх капцях і спортивному костюмі...

То, може, й ти гартуєш тепер свої сили десь поверхом вище чи нижче? За дві доби — з того світу вертаються, автономну лінію зв'язку між двома державами прокладають, а тут... хлопчисько, у якого ще мокро під носом, хоче бути твердішим від грецького горіха. Теж мені повсталий раб знайшовся, та й проти чого, власне, повставати пещеному-перепещеному юному Спартакові? Нової Валерії забаглося, бо стара надокучила? А якщо я повстану??!

...Милосердний Боже, чому ти відмовився від мене? Чим я тебе так прогнівила, що ти зняв свій перст із мого чола і

передав мене в руки молодого диявола, який їде — і ніяк не доїде за дві доби у мою темницю? Чому ти, Господи, не заступишся за мене? Ондечки за убійницю заступається сам ватиканський понтифік. Бо вона, та нещасна Карла Такер, певно, просто *так собі* двох своїх чоловіків на той світ не посилала. Щось, певно, було... було щось важливіше, ніж суд присяжних і суд совісті. Вона християнкою стала у в'язниці. Сам Папа Римський просив Буша за неї. А він, Буш, бачте, принциповий. Не поступився принципами, як свого часу Ніна Андрєєва з Ленінграда. Америка збунтувалася проти Буша-молодшого... і посадила бідну Карлу на електричний стілець у Техасі. П'ятдесят років нікого не садовила на той стілець — а бідній Карлі погамувала норів і втихомирила злість. А може, якусь чудну любов утихомирила смертю? Хто може знати...

А де я візьму електричний стілець для тебе? Хто його змайструє? З якої породи?

Ти ж убиваєш останню живу клітину у мені — і не маєш ніякого сорому. Любов убиваєш, мій розум. І мордуєш, як найжорстокіший кат. Ті садомазохісти — Божі телята порівняно з тобою. Вони хоч задоволення мають. А від тебе т а к о г о я маю лиш хворе серце і надірвані нерви. Взяти б якийсь шпагат — і зшити нерви до купи, неначе краї смертельної рани. Я вже божеволію від безсилля. Мене навіть у «дурку» нікому буде відвезти. А хто збунтується проти тебе, щоб захистити мене? Хто вимагатиме помилування?.. Тут ні одного Буша не достачишся.

Коли б це я зараз була замість тебе, то вже на колінах приповзла би, а встигла. А так... дивлюся, як приречена до страти, на стару, зашморгану карту, перемножуючи відстань на швидкість, — і ніяк не вкладаюся у час. Не виходить їхати так довго, що вже й не знаю, який сьогодні день, чи вечір, чи вже ніч... і яка ніч? Друга, третя? Перша в житті?

А перші рази поспіша-а-а-ав. Поспішав мій голуб сизокрилий. І літаками, і потягами. І навіть підводою поспішав з отої карпатської глухомані, де носила його нечиста сила.

А тепер випробу-о-о-вує... Мучить. Намотує мої жили і нерви, як мотуззя, і тішитися, мабуть, бо знає, що плачу. Ось отако плачу, стара, розкудлана Мавра, запухла, як після похорону, дурепа. Ридаю і волаю у людне місто, і ніхто мене не чує.

Він, певно, сам працює катом, убивцею, отим, хто садовить на електричний стілець і натискує потім на кнопку від струму, не боячись помсти... Але тепер начебто уже нема катів. І тепер ніхто не гине від справедливого вироку. Люди вмирають, самі собі виносячи вироки за злочини сердечні, а не кримінальні. Просто розривається людське серце від болю, а не від помсти. Ані помста, ані справедливість уже давно нікого не наздоганяють.

Ні, я хочу швидше вмерти, аніж дочекатися тих варварських дзвінків у двері... Умерти, аніж вити вовчицею у невинний світанок... я хочу вмерти вже! Отут. Без свічки. І хай мене знайдуть через два тижні сусіди-нишпірки, зачувши тління мого дурного тіла, яке не сприймає нічого, окрім довколишньої мертвої тиші. Онде у сусідньому будинку помер самотній дідок — а знайшли через три місяці зісохлу мумію.

Ха... Захотіла мумії. З тебе мумії не вийде. Он яка пишна пампушка. Як на дріжджах, упереміш із сльозами.

Мати Божа... Чого я ридаю, як древня істеричка Аделаїда з моєї роботи? Кажуть, в окупацію вона була першою дамою, кого вимагали офіцери на десерт. Дотепер ще фарбує жмутик волосся у яскраво-червоний колір і носить тільки ажурні панталони. Незмінна швабра в її руках — як карабін для оборони, коли б хто надумав сказати криве слово про неї. Себе захистила б і шваброю. А решту жінок захищала і ганьбила істерикою.

— Ти! Сороміцьке, невчене сім'я! — кричала на котрусь із панночок, що причепурювалися у вбиральні, задираючи спідниці і підтягуючи колготи. — Коли б я у твоєму віці дозволила собі ходити у заштопаних панчохах, я давно б годувала цвинтарних хробаків. Ти можеш три дні не їсти, але

панхоци маєш носити не як гармошку. І панталони, панталон-о-о-ни ажурні! — спочатку кричала, а далі плакала Аделаїда навздогін дамі. — Коли б я була такою лахудрою, такою мантилепою, як оце ви, теперішні молоді, та ще такою нечистою, то мене сюди навіть прибиральницею не взяли б... О, Боже, за що ти караєш таку молоду?.. — розтирала спершу сльози на обличчі, а далі — розводи болота по підлозі.

По тому — сміялася. А за кілька хвилин заходила у чийсь кабінет, начебто щойно і не було сліз, приязно дивилася на тебе, і трималася своєї швабри, як, мабуть, колись люстерка.

Аделаїдиній істериці давно не дивували у нашій поліклініці. Вік, знаєте. Порода. Досвід. Старечі злидні після бурхливих розкошів. Прикрашені спогади. Але мені подивують, коли б я зараз у нічній сорочці стала посеред балкона і завилася з горя на все місто. Хтось може почути мене вже, сьогодні? Чи треба крикнути «Рятуйте!»?! Смішна... Ще ніхто, ніколи і нікого не порятував від тієї хвороби, від такої біди і нещастя — від серця. Треба викликати «Швидку»... я вже не розумію, що б'ється в мені — серце, чи, може, дитя, чи годинник, чи злість б'ється, як серце?

Де він? І чи є у нього серце? Чи його вирвали з останнім молочним зубом? А може, у нього дотепер ще молочні зуби, і він не розуміє, що таке жіноче горе — чекати чоловіка, який пообіцяв прийти швидше, ніж сонце зійде?!

А якщо з ним що трапилося? Казав же, можна не прокинутися. Потрапити під колеса авто. Упасти в каналізаційний люк. Стати жертвою маніяка. Та, Господи праведний... справді є тисячі способів зникнути з цього світу миттєво, і є лише один спосіб відчувати радість життя: бути разом із тим, кого любиш і хочеш.

Ніхто не знає, чому одна людина робить те, чого ніколи не може зробити інша. Хіба хтось колись зможе пояснити мою поведінку впродовж останнього року? Без травми, без аварії, при повній адекватності мислення — і такі метаморфози. Чужі love story з книжок і кінофільмів — це я розумію.

Але щоб отак незаплановано — зі мною? Та й, зрештою, чому саме зі мною? Я його не шукала. Усе життя боронила себе від двозначних ситуацій — а тут раптово зірвалася, як зривається закодований алкоголь під час чергового запою. Хто мене під'юдив, хто зманив? І чому, чому, чому саме тепер, у передпенсійному віці??? Хм... який ще там передпенсійний вік. Тобою, голубко, іще орати можна. Твоя ровесниця, колишня напарниця по кабінету, вже другий рік у грецькому борделі сім'ї на хліб заробляє... Сказано, кожен товар має свого купця.

Вже й не знаю, чи мені зараз зле, чи добре. Усе — як у невагомості. Та й сама я — ніби за крок до смерті. Так вже було колись, після перших пологів, коли я сходила кров'ю, — і дуже хотіла спати.

Богданчик народився якраз 8 березня і під обід усе пологове відділення гуло, як вулик. Санітарка мигцем зазирнула в палату — і хрясьнула дверима, не почувши мого беззвучного голосу. А мені стало легко і добре, лиш понад усе хотілося спати, спати... до ранку, до смерті, до вічності.

Я таки проспала б до смерті, коли б не молодюський практикант з медінституту, який надто добре засвоював науку і таки прийшов перевірити стан породіллі після пологів.

Коли він відгорнув ковдру на мені, зомліваючи, встигнув крикнути через відчинені двері:

— Рятуйте!!!

...Навіщо вони мене врятували? Для теперішнього глуму? Для несусвітнього болю? Тоді, стікаючи кров'ю, мене нічого не боліло, я себе почувала немовлям. А тепер відчуваюся байстрючкою, залишеною у дощову ніч на призьбі чужої хати.

А може, несе його нечиста сила зараз таки до мене? Ондечки павук снується, дістає майже до дивана. Готуйся, жінко, зустрічати дорогого гостя... Ой дорогого...

Ще нічого ж не трапилося, а ти запанікувала. Життя рухається у потрібному йому напрямкові. Ось як там унизу

на вулиці шумить життя. Будується. Удосконалюється. Господи, у мене не життя — суцільна будова. Будова супроводжує мене повсюди, скільки себе пам'ятаю. Ремонт. Заміна асфальту. Фарбування фасаду. І все на очах. Мої вікна завжди виходять на будову. З північної і зі східної сторони. З кухні і з вітальні. Завжди недовершений, якийсь розбалансований пейзаж. Нарешті цей пейзаж розбалансував усю мене. О, так. Це все через дратуючу картину перманентно змінюваної у вікні будови. Але завжди є видимість руху. Насправді — немає нічого. Є вирва нервів. Так, ніби хто взяв мої нерви у пучок, висмикнув їх, як цибулю з грядки, і викинув. Я залишилася без нервів. Так, я залишилася тепер без нервів.

Ні, я просто втомлена безсонням, а не нервами. Треба було поїхати в ту Варну. Хм... треба було поїхати. Легко сказати. Беручи квиток, я знала напевне, що викидаю гроші на вітер. Один його дзвінок мав силу змінити напрямок мого руху на всі 360 градусів. Зробити життя тихим болотом. Або квітучим садом. Він міг усе. А я й не пручалася. Але навіщо йому намотувати залишки моїх нервів, як мотуззя, на руку? Навіщо живцем тягнути мої жили? Чи я його не голубила, не пестила, не дула на нього, як на гарячу воду?

Боже милостивий, та він, певно, встидається мене! Він встидається мого віку, моєї в'янучої шкіри і мовчазних докорів. Він хоче приїхати лише під покровом ночі. Щоб ніхто не бачив, не здогадався, криво услід не посміхнувся. Він обтяжений мною і не знає, як мене позбутися. О, так, тепер я знаю точно: йому соромно бути зі мною. Якщо це *не так*, то чому він заплющує очі, коли ми любимося? Я хочу, щоб він вдивлявся у мене, як у зоряне небо, а він шаленіє із заплющеними очима. Я хочу, щоб він бачив усю безмежність моєї любові до нього, мою щасливу сльозу, щоб бачив усе-усе. І я хочу дивитися на нього. Бо він — ангел. Безсоромний молодий ангел з випуклими ключицями і дрібним горохом веснянок на спині. І він несе душу у піднебесся, тримаючи солодку долоню на моєму пташиному серці. Я ще ні на кого

не дивилася розплющеними очима. То хіба цього можна соромитися чи уникати?!

Іноді мені здається, що він — шкірка молочного щеняти... Коли сусідку моєї бабуні — вчительку Орисю розбив параліч і вона лежала нерухома уже півроку, хтось порадив її чоловікові вбити молочне щеня і тулити молоду шкірку до вражених місць. Бідний чоловік обійшов усі сільські двори, але так і не наважився застрелити ані одне собача, поки багаторічний удівець, лісник Дмитро, не приніс звідкись вісім свіжих шкірок. Через кожних два тижні Дмитро ішов до Орисиного двору з великим рюкзаком — і село перераховувало у собачих будках щенят. Але усі сільські щенята мирно полизували хто молоко, хто воду, а обгорнута собачими шкірками Орися за два місяці стала на ноги, ще через два — з паличкою в руці пошкандибала на роботу... Я пам'ятаю солодкуватий запах, що стояв у хаті сусідки увесь той час, поки я носила Орисі вранішнє молоко. Мене спочатку трохи нудило від запаху собачої шкіри, а далі я звиклася з ним, так що мені вже не вистачало його, коли сусідка стала на ноги.

Приносячи молоко, я непомітно принюхувалася в Орисиній хаті, але запах молодої шкіри господарі вивітрили безслідно.

Тепло молочного щеняти тоді поставило Орисю на ноги, а тепер мене молоде двоноге щеня таки угробить. Бо коли цей песиголовець, цей непередбачуваний нічийний щенюк огортає мене жаром, я чую неминаючу спрагу, якої без нього не можу погамувати, і шукаю, шукаю запаху його шкіри, як запаху собачатини в Орисиній хаті... Мабуть, після чоловікової смерті я жадала більшої любові сина, аніж він міг мені дати, але син був від мене далеко — через те так мордююся любов'ю до молодого, безжалісного песюка, який п'є кров з мене, як хлебтав би свіже молоко зі свого коритця.

Нікому в житті я не встигла віддати свою любов. Вона зібралася у мені, як магма, — і точить зсередини вогнем так,

що й не здивуюся, якщо мене колись розіб'є інфаркт. Вулканам легше. Їхня магма прориває земну кору — і заливає землю своєю ожилою враз кров'ю, звільняючись від надмірного тиску. Серце — не земна кора. Воно може лише розірватися, але так і не звільнитися від магми.

Я живу з невивільненою магмою багато-багато років. Спершу я думала, що маю грудну жабу і що то вона тисне так немилосердно. Потім зрозуміла: то щось інше — безіменне і важке — змушує мене прокидатися посеред ночі чи у передранні і, тихо склавшись калачиком, дивитися у стелю, гамуючи тиск ізсередини прискіпливим роздивлянням стелі. Донедавна я так і не спромоглася розпізнати природу того тиску, аж поки не вигулькнув на моїй дорозі мій кат, якого я завжди чекаю з нетерпінням і страхом, — так, наче дивлюся униз із висотного риштування.

Мене ніхто ніколи не питав, а я все одно завжди казала «ні» будь-яким порухам магми із глибини свого серця. Але життя коротке. Його фінішна пряма завжди маячить перед нами, навіть коли тобі здається, що ти лише народжуєшся на світ Божий. І може бути так, що ніхто не те що вдруге, а навіть уперше не попросить тебе про ласку, і навіть не забagne скупого твого тепла. Так що й казати «ні» не доведеться. То, може, саме через те, що життя коротке, ніколи не слід собі казати «ні»??!

Лежу ж бо тепер, як загнана у кут крілиця, і кліпаю у стерильну, холодну стелю, намагаючись заглушити чи то гнів, чи безсилля, і жодна душа у світі не здогадається вкрити мої заholолі ноги пледом, не те що долонею...

Колись, вдивляючись у незмінно стерильні стелі колишніх наших з Василем двох чи трьох квартир, які нам випало поміняти спочатку після народження сина, а згодом — дочки, я із ностальгією згадувала стелю у хаті Василевих батьків весільної ночі.

Наша ніч з Василем таки була весільною і першою... Добрі три сотні гостей іще п'яно гули на подвір'ї у саморобному

брезентовому наметі, коли Василь, відвівши мене вбік, незвично боляче стиснув лікоть — і в мені якось ураз усе похололо всередині. «Ходімо...» — дещо хриплим, наче надтріснутим, голосом сказав він, і я слухняно пішла услід.

У кімнаті, заздалегідь відведеній нам свекрухою, на ліжкові, застеленому вишитим простирадлом моєї мами, у заляпаних болотом черевиках спав котрийсь із багатьох невідомих нам весільних гостей. На підлозі у блювотинні валялася моя нічна сорочка з незірваною магазинною етикеткою. Мій одяг на завтрашній — завершальний — весільний день був розкиданий по стільцях, а новий мереживний бюстгальтер спадав чомусь аж із люстри. На мить мені здалося, що я стою гола посеред блювотиння і чужого хропіння — і такою бачить мене зараз увесь світ. Я заплакала. Василь чомусь мовчки сердито подивився на мене і пішов шукати маму... Тоді я вперше відчула глуху неприязнь до своєї свекрухи. Хоча, якщо подумати, в чому її було тоді звинувачувати? У селах ніхто ніколи не замикає кімнатних дверей, навіть весільних.

Нашвидкуруч нам заново постелили у сусідній кімнаті, захарашеній ящиками з горілкою, підносами з печивом і тортами та скинутими на підлогу фіранками і шторами. Я все ще стояла посеред терпкого ванільного запаху і різнокольорових кучерів домашніх тортів — і над усе хотіла опинитися на безлюдді чи в темному лісі, де не було б гучного вистукування бубна, п'яних голосів і прискороеного биття серця. Хотіла, щоб і ця тягуча ніч, і напівхмельний-напівдратівливий стан швидше закінчилися — і почався ранок. До ранку було далеко. Кухарка Василина ще кілька разів без стуку заходила за солодким, згодом тітка Мирослава навіщось прийшла складати подарунки. Василів дядько Андрій — весільний постачальник горілки — подовгу дзеленчав пляшками, чи то сортуючи їх, чи випробовуючи наше терпіння. Так і не дочекавшись, поки втихомиряться домашні і допомагальники, втомлені і знервовані, ми з Василем непомітно заснули на одному ліжкові, але під двома покривалами... З тої ночі у

мене і виробилася багаторічна звичка не пускати Василя під своє покривало. А якщо і пускати — то ненадовго...

Коли над ранок я розплющила очі, Василь ще спав, повернутий обличчям до мене, із складеними обома долонями під правою щокою. Його продовгувате сонне обличчя виглядало зовсім дитинячим, а маленька кругла родимка над лівою бровою нагадувала акурат смородинову ягідку. З вдячності за ніч, незіпсуту боязню перед незамкненими дверима і непроханими свідками, я хотіла доторкнутися рукою до тої ягідки, але Василь спав так міцно і так красиво, ледь ворущачи у сні губами, що, затамувавши дихання, спочатку я довго дивилася на нього, іще трохи чужого, але уже рідного, а потім перевела погляд на стелю.

Господи милостивий... який гарний ранок ти дав мені після не зовсім звичної весільної ночі! На якусь мить мені здалося, що нас двох перенесли у рай і лишили там серед суцільної радості: на розмальованій яскравими, густими фарбами стелі буяли усі пори року — квітнув сад і осипалися яблука, здіймалося білою сніговою курявою поле і шуміла розкішна стигла трава; у центрі стелі — круг сонця і скибки молоденького місяця — майже над самісінькими сонними нашими головами співали райські птиці; а на стінах — у голубих озерах — плавали білі лебеді і погойдувалися пави; з-за дерев визирали олені. І все те було таким веселим і радісним, що хотілося доторкнутися до них усіх, як до живих, і плакати від незрозумілого жалю і щему. Справа, у верхньому кутку стіни, на хмарі співав соловей чи якась інша пташина, і з горла у неї вилітали чудернацькі квіти; на лівій стіні періщив дощ, а під ним — гелготіли гуси поміж розсипаних зірниць нічного неба.

Не ворущачись, я переводила погляд із саду на батоги зливи, тоді ковзала по співучих пташках і плаваючих лебедях — і чомусь шукала очима того, хто вигадав це дійство на стінах святошної сільської кімнати, призначеної для більш прикладних речей, аніж малярство. І незчулася, що мій учорашній

наречений, а сьогодні — чоловік, мовчки спостерігає за мною уже не сонним поглядом.

— Це тато розмалював колись кімнату на день народження нашої мами. — Просто повідомив Василь, наче ми уже вічність прокидалися з ним у одному ліжкові. — Мама спершу дуже розсердилася, бо їй здавалося, що такими малюнками тато ганьбиться перед сусідами. Навіть довгий час тримала кімнату замкненою на ключ, аж поки до нас не попросилися на ніч туристи з Києва. Вони так розхвалили татові малюнки, що згодом мама іноді крадькома від нас подовгу розглядала їх, особливо вранці... А колись одного разу мама увесь день не виходила з цієї кімнати, — продовжував Василь, міцно притулившись до мене, що аж задзвеніла у вухах кров, — і ми з братом страшенно злякалися. Тато тоді нам сказав, що мамі між малюнками легше, ніж на Великдень між людьми у церкві. Ми з братом так і дотепер не знаємо, що було тоді з мамою. Але відтоді вона сама розпорядилася не чіпати розмальовані стіни без її дозволу... отак і літають оці пташки по стелі. Деколи хтось із сільських навіть проситься побути тут на самоті. Тато каже, що ця кімната служить їм замість Кашпіровського. Не знаю... я звик до такої чудасії, але не люблю, коли тут бувають чужі. — Зітхнув Василь і уперше просунув свою праву руку мені під голову...

Хіба могла тоді я знати, що чудернацькі картини у свекровій хаті зберігатимуться так довго, що переживуть і його самого, і його сина, і що у першу ніч після похорону Василя крізь густий туман валеріани і сліз я вивчатиму кожен штрих на побляклих від часу малюнках і плакатиму за часом, коли, лежачи горілиць, безтурботно, бездумно і здивовано можна було роздивлятися плід якихось нездійснених фантазій Василевого тата і шукати в собі — і не знаходити відголос таких же чудних фантазій?!

І ось тепер, у вогні розпуки і образи, у важкому передранні я втисячне вдивляюся у стерильну стелю своєї квартири — і розумію, як немилосердно страшно наздогнали мене при-

ховані фантазії, які у колишньому житті жодного разу так і не прозирнули з-під споду моєї свідомості, навіть не подали голосу, і ніколи й не натякнули бути обережною. Тепер мені здається, що малюнки зі стін весільної ночі здобули якусь матеріальну силу, щоб іще більше пригнітити, а може, визволити моє задубіле — ніби неживе — єство. Після стількох років вони не втратили ані свіжості, ані загадки, хіба що лиш тепер мені здається, що з живописних листочків і хмар і тоді капала не роса, а чиясь запекла кров, лиш я цього іще не розуміла... Я вже давно не приїжджала до своєї зістарілої і згорьованої свекрухи. І лиш тепер я розумію, чому: мені було б страшно дивитися на незаймані стіни святошної кімнати, яка зробилася просто музеєм пам'яті і з якої віє могильною прохолодою...

Тоді, по смерті Василя, коли я також дві доби не виходила з тієї обмальованої кімнати і в яку мама заборонила заносити синове тіло, Василів троюрідний брат Юрко у тій самій — тепер уже порожній — кімнаті поклав свою важку чоловічу долоню на моє плече:

— Не побивайся, невістко... Василя не вернеш, а тобі треба жити, бо маєш діти... а ми поможемо.

Гострий біль пронизав моє змертвіле тіло і шугнув кудись між сніги і пасма дощу на стінах і стелі. В мені озвалося непередаване бажання: я відчула потребу чоловічої руки на собі. Так, я хотіла ласки саме тепер і тут. Це бажання видалося таким нестерпним, що лише неймовірна воля і зціплені до скреготу зуби допомогли мені уникнути істерики чи якоїсь неадекватної поведінки в найбільш важкий для мене час...

І я тоді зрозуміла страшну річ: за багато-багато років спільного з Василем життя для мене так і не відбулося нічого особливого у колись весільних стінах. Я довго чекала на щось незвичне і таке чудне, як олені поміж травами, довго прислухалася до шелесту снігів на стінах, коли ми не раз ночували у цій кімнаті; але сніги собі текли повз нас, не

займаючи; і поволі, без особливого жалю, я звиклася із довготривалим станом очікування, а потім — просто глухого розчарування нашим прісним існуванням. Цей малозрозумілий осад збунтувався у мені саме тієї хвили, коли Юрко ще тримав свою руку на моєму плечі.

...Як же це може бути саме тепер, коли я повинна би сама вмирати з туги і горя?! — питала себе, вгортаючись уночі у темній кімнаті, по стінах якої літали птахи і плакали дощі...

А на рано я зібрала дітей і речі — і поїхала, ні з ким не попрощавшись. Ніхто не був винен, але я чомусь тоді покарала усю Василеву родину, так ніколи нікому і не пояснивши своєї жорстокості.

І ось нарешті кара наздогнала і мене, невинну, як тепер усе частіше здається мені.

Бо тоді, після похорону, я зрозуміла, що хочу ж и т и. Але жити не так, ніби п'єш дистильовану воду, а якимось смачніше. Я не знала, що то є смак життя, але знала напевне, що він якийсь особливий, не такий, як дотепер. З цією думкою я лягала і вставала, але їй пальцем не ворушачи, щоб справді щось змінити. Головне — діти. Діти були моїм прапором і стержнем, що тримав і не давав упасти, але їй не давав сміливості подумати про щось таке, про що я вперше подумала у розмальованій свекрушиній хаті...

Зараз добігає кінця не просто моя самотня друга ніч, перепалена чеканням молодого пройдисвіта. Мені здається, що все моє життя також добігає кінця разом з цими безумними ночами. Рік, відведений мені шмаркачем майже з вулиці, калатав у дзвони, які вперше вдарили, але не розбили мене після весільної ночі. А коли розбили — шмаркач познущався наді мною, як над останньою шльондрою. Певна річ, що шльондрою, бо хіба порядна жінка побивалася б так страшно, як побиваюся я тепер у чотирьох стінах?!

Рік я трепетала живим листочком на дереві життя. А ці два дні і дві ночі облили листок не окропом — кислотою — і мені стало смертельно боляче. Колись у дитинстві я питала бабусю, чи нічого не болить конюшину, коли бабця запарює

її окропом, готуючи наїдок поросяті? Свята наївність... Тут по живому білують душу — і ніхто не питає, чи болить.

Та де там болить, і що там болить, коли я — Мертве море? Ме-е-р-т-в-е-е-е... Мене ще, може, міг би оживити дзвінок у двері того сучасного варвара, у якого є набір кольчуг, та немає серця. Хм... Як я могла цілими роками користуватися кремами з продуктів Мертвого моря? Це все одно, що користуватися кремом з мерця, з осілого попелу зітлілої домовини чи з гнилого дерева. Як воно може бути живильним, Мертве море, коли у ньому немає живої душі чи бактерії?

Першої ж миті, коли цей молодий пройдисвіт появився у моєму житті, я згадала розмальовану сільську кімнату — і у мені ударив дзвін, тонкий і протяжний. Тепер я розумію, що дзвін і тоді звучав поминально. Та чи хотіла я чути подзвін? За ким подзвін? — мовчки дивувалася собі, бо молоде чудо ішло під вікнами мого будинку — і мені хотілося скакати униз до нього, хотілося тиснути його до грудей — і засинати, і не відпускати ані на хвилю. А тепер я дивлюся у темні обриси вуличних стовпів — і чую, що запустила б атомну бомбу, коли б цей брехун, це бидло, ця невихована худоба показалася з-поза рогу...

Ні-і-і... Якщо я вдамся у спогади і далі, то це до добра не приведе. Можна подзвонити у двері до сусідки і попросити хліба, але ж він може таки прийти саме тоді. Та й куди дзвонити посеред ночі? Краще дивитися у дзеркало, як у вікно, і чекати дзінка у двері, як леза у серце.

Колись я думала, що дивитися у дзеркало вночі страшно, а ось дивлюся — і нічого. З якоїсь пори дзеркала переслідували мене, як люди: де б я не була, вони впадали у очі скрізь: малі і розкішні, круглі й овальні, кишенькові чи настінні, дзеркала майже силоміць змушували зазирати у них, ніби випрошуючи чогось чи когось видивляючись. Мені потрібно було надивитися на себе у дзеркало тоді, коли не було на кого дивитися живого.

І я знайшла спосіб погамувати нав'язливе — аж до головного болю — бажання бачити себе у дзеркалі. Як тільки приїжджала до дітей, на ранок, після усіх розпитувань і нічного сидіння на кухні за чашкою кави, я вибиралася на весь день до міста. Я обходила найвідоміші салони з одягом, приміряючи на себе щонайдорожчі речі. Мені личило фіолетове і теракотове. Навіть у демократичні для моди часи речами саме такого кольору могли похвалитися не усі салони. Отож я ставала перебірливим клієнтом. Продавці збивалися з ніг, несучи мені гори суконь і костюмів найвідоміших ліній, припасовуючи до них якісь казкові комірці і паски, брошки і рюші. Вони крутилися разом зі мною перед дзеркалами на повен зріст, прихвалюючи і справді чудові, але не потрібні мені, речі. Як правило, в такі хвилини я була небагатослівною і примхливою. То мені занизькою видавалася талія чи вульгарним оголений бюст. То викликав іронічну посмішку некласичний, а чи навпаки — класичний — крій спідниці. Я мовчки роззирала себе у видовжених дзеркалах і здивовано стенала плечима від німого запитання: навіщо це мені, коли я не збираюся купувати жодної речі, та, зрештою, хіба вдома я не могла б так само успішно дивитися на себе у дзеркало?

Врешті-решт, відчувши втому від багаторазових перемірянь і компліментів, я купувала колготи чи якийсь небанальний і доступний по ціні шарфик — і покидала салон з почуттям погамованої втіхи. Я ніколи не розказувала дочці про свої чудернацькі витівки, аж поки вона сама не зауважила: «Мамо, у тебе, як у Мадлен Олбрайт, якась манія на шарфи і аксесуари...» Тоді я засміялася: «Ні, у мене манія на дзеркала». На що дочка тільки стиснула плечима: «Скажеш таке, як маленька...»

Я не знаю, що то було — споглядання себе у дзеркалах? Бажання бачити себе красивою, намагання втекти від важких думок чи самотності, внести переміни, чи все одночасно? А чи не краще переміряти увесь гардероб удома, отак ось над ранок, коли не сплять лиш півні і такі дурепи, як ти сама? Ти ж ніколи не викидаєш і не продаєш старих речей, хіба

виносиш їх іноді зайшлим циганчукам, що влітку зранку до ночі окуповують міські вулиці. Тебе колись навчила сусідка-кравчиня: не викидати речі, які були тобі до вподоби, адже за десять-п'ятнадцять років мода вертається. І ти зараз справді утопишся під горами стародавнього дрантя, не потрібного уже ні тобі, ні кому іншому, як і не потрібна і ти сама нікому, окрім, може, лише дітей. Мір'яй старі нафталінові сукні — і розумій, чому ти і не могла бути потрібною тому, хто має якихось -надцять коротких років і пахне одеколони Карт'є, а ти відшукай на spodі дівочої скрині «Быть может» чи «Может быть» і насолоджуйся спогадами про ті часи, коли і ти була в моді, лиш не переноси затхлий шлейф у сьогодні, коли мода інша.

Тю, та ти ніколи і не була в моді, окрім останнього року. Певно, усі сезони мод і покази прет-а-порте поблідли би на тлі твого сходження до сьогоднішнього безслав'я. Та що таке безслав'я, коли ти одурена і забута молодим хлопом? Хай би він був навіть старезний, як столітній дуб, це не має значення, а має значення те, що ти забута, забута і ошукана! Е-е-е, ні... Коли б він був трухлявим, це він би дивився у ніч, як у пекло, і проклинав би з обиди твої навіжені кістки, а так — плати гіркотою ночі за її колишній мед...

Але що ти хочеш? Ти хочеш справедливості чи помсти? Ну, то й відомсти!

Колись, у роки навчання у медінституті, після однієї гучної вечірки, моя колежанка самотужки зробила операцію — відрізала живчик — своєму кавалерові, який не хотів на ній, вагітній від нього, одружуватися. Страшно згадувати криваву картину, коли дівчата, що жили в одній гуртожитській кімнаті, відчинили двері досередини.

Лікарка, а саме відтоді я бриджу кров'ю, хоча лиш тепер розумію свою давню подругу.

Якщо ти також така мстива, то й собі придумай помсту. А ні — терпи. Ще нікого любов не розірвала на шматки. Люди терплять — і ти з ними.

Зрештою, кому-кому, а тобі у твоєму віці мало би бути сором навіть думати, не те, що відчувати якусь, та ще таку ненормальну, любов. Це баламутство повинно топитися в пам'яті про юні роки, і, боронь Боже, не виринати на поверхню пізніше. Інакше засміють. Тебе так вчили? Так. Ось і не виходь за правила. Ти не опудало, щоб давати себе на сміх добровільно...

...Відкриймо тайну своїх страждань — наказує чи просить Біблія. А кому і навіщо відкривати? Відкрита тайна — уже не тайна, а об'єкт для смакування і ще глибші страждання. І що, власне, відкривати? Старечий сором? Чому старечий? Коли б ти була старою, тебе можна було б класти валетом з цією твариною — і нічого б не було, і кров би в тобі не кипіла, і розум застигав би цементом. А так — це тобі перша ознака твоєї не-старості. Але від цього не легше.

Кожна людина має свої таємниці, свій інтим, і вона їх оберігає не те що від чужих — іноді від своїх же очей, подеколи боячись признатися самій собі у тому, про що не мовиться вголос, чи про що іноді думаєш так, наче зазираєш у вогненну пащу вулкана. О, так. Кожен якнайдовше рятується, пручається чи обороняється від зазирання у глиб самого себе так довго, як тільки може. Але вулкани серця, так само, як і вулкани природні, ніколи не питають дозволу і не попереджають нас про свій бунт. Мало кому вдається встояти перед натиском внутрішньої стихії, щоб таємне не зробити явним, щоб не пустити стрімголов набуте роками і досвідом.

Не такі ламалися під натиском серця. А хто я? Жінка, яка піддалася спокусі і спробувала зазирнути у прірву. Хіба я свідомо хотіла цього? Хіба я коли думала про таке? Причина всього мого гріха ховається у моїй пам'яті. Вона, проклята, видобула тих павичів і плаваючих лебедів з-під уламків минулого — і спровадила на заборонену дорогу, у руки диявола. А я тоді і не подумала пручатися. У мені все було чорне і несмачне. І в якусь мить я забагла кольорів і незнамого смаку.

Ба, як тебе, зморену чеканням, потягнуло на філософію. Я її в інституті на «три» знала. А, бач, тепер надолужую: не те що вивчаю — практикую — житейську філософію на своїй шкіді. Але вже пізно. Дуже пізно пізнавати себе тоді, коли зсередини тонкі дзвіночки подзвонюють холодом... Неправда. Нічого ніколи не пізно. Тим паче, пізнавати себе. Ти що, хочеш умерти, навіть сама для себе залишившись таємницею? Чи ти сподіваєшся, що тебе хтось буде читати в іншому житті? Бачиш, у цьому ніхто не розбігається. На тому світі ще ніхто не був, через те він такий нам принадний. А ти захотіла у т о й світ. Шукай, безумна, сірчану кислоту. Ти колись приносила її з роботи. Лиш добре шукай між отим лахміттям, що назбирала за десятки років і не хочеш викинути. Ти непотріб не зважишся кинути через вікно, а замагуєшся на своє життя. Перехрестися і забудь дурну думку. Ти ж лікарка. І добре знаєш, який страшний і неестетичний вигляд мають ті, хто накладає на себе руки. Тобі цього треба?

...Ні. Ці дві ночі і третій день таки зробили мене безумною. А, власне, що трапилось? Ну, сказав, що прийде вранці. Чи вперше казав і не приходив? Чи раз ти міняла свої плани через нього? Яка різниця, чи ти мала їхати у Белелую, чи у Варну? Головне, що він *не прийшов*. Нічого особливого не трапилось. А прийде — будеш його любити, як завжди, ні, ще дужче — так, як перед смертю... ніби ти знаєш, як люблять перед смертю?.. А потім, коли він знову піде, будеш плакати. І що в цьому нового?

Ти його л ю б и ш. А це не те, що закоханість, яка є просто вигадкою, бо не зважає ані на умовності, ані на реальність. Ти його любиш, розуміючи усю абсурдність і ненормальність своєї любові до нього, приймаючи такого, яким він є: жорстокого, безвідповідального, ніжного, п'яного, брехливого. А як тільки минув перший туман самообману — ти побачила його наготу не лише фізичну, але і внутрішню. І прийняла з усіма його вадами. Кажуть, коли відбувається

вторгнення щоденних людських вад в ауру закоханості — тоді руйнується усе наносне, зникає дим вигадки, і ти чуєш легалізацію Любові, яка приймає і виправдовує усе. Ось і виправдовуй цього жеребця, цього огира. Люби на здоров'я, але не мучся, що не прийшов, що, може, усі ці три доби лежить в обіймах іншої. А ти хотіла, щоб він лежав у твоїх зморщених обіймах?! Ти уже стара для нього, ти йому потрібна для колекції чи досвіду. Ти повинна була звикнути. Він тебе рік вчить звикати до себе такого.

А тобі в голові снуються дурні думки накласти на себе руки. То хто після цього скаже, що ти розумна? Коли б ти була розумною і поводи́ла себе відповідно до свого статусу і віку, ти давно вийшла би в місто, посиділа в якомусь придорожньому кафе чи полежала на пляжі, чи купила б якоїсь смакоти і святкувала б сама з собою безсоромне, егоїстичне свято свободи. Хіба ти ще не заслужила свободи? І хіба це не є свобода — можливість бути у безпеці, не боятися за життя дітей, не мати на руках каліки, самій не бути калікою? Безсовісне вимотування своїх же нервів лише обмежує свободу духу. Що тобі боронить спинити першого стрічного на вулиці і запросити до себе на каву? І хай застав би вас двох цей безпечний жеребець, і хай би йому помутився з ревнощів розум.

Та, власне, чи так тобі вже й потрібний отой чоловічий запах у квартирі? Ну, прийде — і дякувати Богу. Не прийде тепер — прийде іншим разом. Жінко добра — тобі скоро п'ятдесятка. Чи він тебе годує, чи одягає? Чи він тебе питає, що і коли тебе болить? У чому ти його звинувачуєш?! Він майже твій син! Чи ти така вимоглива до свого сина? Чи ти його уявляєш у т а к и х обіймах? Пий оцю валеріану хоч відрами, а хоч краплями, — він усе одно буде думати, що твоя валеріана має смак шампанського, чи взагалі й не думатиме, що у твоєму житті є ще щось, крім нього. Тобі не приходило в голову, що ти виглядаєш дурепкою у його очах? Так, не приходило, бо дотепер ти не замислювалася, не мала часу на думання, бо ще не сиділа три доби замкненою, як у СІЗО, у власних стінах. Ти не думала, як усе це виглядає на людях.

Хм... А що мені люди? Моє дотеперішнє життя якраз і було для людей. Лише для людей — і в останню чергу для себе. І що з цього? Люди бувають добрими до нас лише тоді, коли нам зле, бо тоді ми не є об'єктом заздрості. А в основному вони або байдужі, або злі.

Твоє життя — це твоє життя, і хай нікого воно не обходить. Ти ніколи не догодиш нікому. Хіба про тебе хтось думає? Ти три доби не вийшла зі стін квартири. Що, хтось згадав про тебе? Хіба всі знали, що ти збираєшся в Болгарію? І в цілому місті нікому ні разу не знадобилося бодай твоє слово? Навіть цигани не прийшли просити. А ти хочеш виглядати перед людьми, як невинна дівка перед нареченим. Уже виглядала. І що? Хіба тих, на чію думку ти зважаєш, хтось уповноважував бути судьями твого життя? Ти щось у когось украла? Твій син звів чіюсь доньку? Чи ти їм винна гроші? Копайся сама у собі — і не мороч голову тим, що сказали би люди. Люди все одно щось та сказали би, навіть коли б ти була чесніша за Папу Римського. Залиш у спокої людей. У них і без тебе вистачає клопоту.

Коли ти хотіла спокою, треба було шукати собі такого коханця, як був у Ольги з маніпуляційного кабінету. Вона не мала з ним біди: завжди наперед знала, як усе буде. Знала, що він акуратно складе шкарпетки на підлогу під стільцем, потім скине сорочку, майку, розгладить рукою штани на кріслі, незмінно подивиться на годинник — і лиш тоді повільно піде до ліжка... По всьому — прийме душ, поміє чарки і розкладе посуд, попередить дружину, що йде з роботи, і о 19.45 — він завжди буде вдома. Може, через те він у Ольги колишній?..

О, так. І справді. У кожного свій інтим. Це лише здається, що усе у всіх однаково. А коли вникнути — різновидностей людських стосунків не менше, ніж видів фауни чи флори. І кожен сходить з розуму на свій манер, казали колись у Василевому селі.

Господи... як мені недобре... напитися б чогось такого, щоб прокинутися на тому світі... чи збожеволіти. Але так, щоби й

не помітити... І щоб не бачити, як глузливо кривитимуть губи добропорядні матрони, згадуючи твоє ім'я...

...Я, напевно, проспала увесь залишок дня, бо коли розплющила очі, за вікнами знов сутеніло, а може, знову розвиднювалося.

Важка від таблеток голова не трималася на в'язах.

Ізвідкись пахло смаленим.

Бив недалекий церковний дзвін.

Чи то був дзвін у мозку?

Я так зчекалася його, що ладна була себе четвертувати, аби лише не чути сповільненого биття серця... я хотіла умертвити свою плоть або прицвяшкувати розум, щоб він не подавав ніяких сигналів, бо жоден сигнал не віщував нічого доброго.

Я знову думала якимось останнім затуманеним краєм свідомості: що я від нього хочу? Чи він обіцяв мені піти під вінець? Чи знеславив?

О, ні... Він повернув у забуту розмальовану кімнату з її непізнаною таємницею — і залишив під високовольтними розрядами неминаючого грому. Він вивів мене на грань нібито самої себе — і я боюся ступити крок, щоб не вбитися без нього...

Я вже не чую в собі ані жалю, ані злості. Я за ці дні і ночі вмерла. Але останнє, що я мушу зробити, — комусь сказати, щоб мене поховали без заповіту і без нього. Усе своє завжди носила з собою, то тепер — і заберу з собою, щоб ні одна собака не здогадалася про мій гріх... Діти мене не засудять. А собаки не сміють носити мої кістки брудними завулками і пустирищами. До ранку ще є час, і я подумаю, кому довірити свою останню волю...

...А може, не треба нічого робити, лише відкрити газові крани на кухні і скрізь зачинити вікна, ковтнувши перед тим оцих ось тридцять таблеток фенобарбіталу...

P.S.

...Коли серед ночі (а це таки була ніч) два по два — варварські — дзвінки вистрілили з передпокою, я шукала у комірчині сокиру, щоб прибити карниз у спальні, зірваний моїм різким рухом минулої ночі.

Я хотіла дотриматися до ранку при ясному розумові. І через те повинна була щось робити фізично.

Перед тим я ще змусила себе перебракувати у шафі всі речі: літнє — до літнього, зимове — до зимового. Я посортувала старі фотографії і перетерла від пилуки сервізи, розпакувала ящик із господарськими інструментами, вимила підлогу у передпокої і на кухні, викинула з балкона забуту Ним сорочку і пляшечку туалетної води, зробила зачіску і знову склала валізу, так наче вранці повинна була сідати у поїзд на Варну. Хоча ні. Я взяла лише пару білизни, зубну щітку, пасту і мило, ложку, кружку, рушник, носову хустинку, зошит, ручку і передсмертне фото Василя.

Нітрохи не злякавшись нічного дзвінка, я хвильку стояла, удвоє зігнута над щойно розібраним ящиком з інструментом, із затиснутою у правій руці сокирою. Як тільки дзвінок повторився знову, не випускаючи сокири із рук, я відімкнула двері.

— Ти чекала мене, зозулько? — весело запитав молодий жеребець з порога, затискуючи під пахвою пошарпаний віник із зів'ялих і переламаних гвоздик.

Дихаючи перегаром і обдаючи дорогими жіночими духами, із розпростертими руками, він ішов на мене, відтісняючи на кухню, далі — на балкон, усе більше затискуючи між незасксленими рамами і мотлохом, скинутим на підлозі.

— Бачиш, ще сонце не зійшло, а я вже тут. Але я мало не зламав собі голову, поки домовився з тими митниками... ти ж знаєш, які вони паскудні, коли хочуть здерти бакшиш. А потім там ще була якась облава, дорогу перекрили... хтось із тюрми утік... Та хрен з ними. Я вже тут...

Він торохтів без упину, а я слухала, не рушаючи з місця, але й не чуючи слів.

Уперше на передранковому літньому балконі я побачила, який він некрасивий — чоловік, якого я чекала три доби.

Я не зводила очей з його худой видовженої постаті, зарослого нічною щетиною обличчя, з водянистих маленьких очей, з жирних слідів помади на блідо-голубій сорочці у вузьку смужку і свіжого червоного засосу між правим вухом і шиєю... Крізь прозору нагрудну кишеню просвічував надірваний квиток-перепустка у нічний клуб «Біла ворона», що знаходився у трьохстах метрах від мого будинку.

...Я не пам'ятаю в деталях, що було далі.

Лиш пам'ятаю, що тоді я його убила.

Правою рукою з сокирою.

Вранці хтось привів міліцію, забачивши струмінь крові, що сочився на вулицю з котрогось балкона.

Щось було потім іще...

Але я нічого *не пам'ятаю*.

Навіть не пам'ятаю, як я опинилася у цій загратованій стерильній кімнаті на три ліжка.

Не знаю, чому майже щодня до мене у гості і завжди у білому халаті приходять моя однокурсниця Люда, що практикувалася на кафедрі психіатрії?

Чому разом з нею щоразу приходять цілий стрій людей у білому?

Чому вони обертають мене довкруг себе і мордують зранку до ночі, припасовуючи мені до рук і голови якісь чудернацькі дроти і пояси?

Але найбільше дратують їхні дурні, недоречні посмішки під час розмови зі мною. Тоді мені здається, що губи у моїх відвідувачів-катів — гумові і ось-ось розірвуться. Чому їм завжди смішно?

А я ось можу безперервно — увесь день — плакати. Правда, я також не знаю, чому я плачу. Але сльози — це не сміх.

Сльози не можуть викликати осуд, як викликає його недоречний сміх.

Та я мовчу, бо вони справді якісь дивні, ці люди у білих халатах, які приходять разом з моєю Людою.

Невідомо мені і те, чому колишній чоловіковий приятель, прокурор Микола, на якомусь чи то весіллі, чи то вечірці, де за довгими столами сиділо дуже багато знайомих людей без жодної пляшки, просив, ба, навіть наполягав підтвердити, що після смерті Василя я дуже хворіла, але ретельно приховувала свою хворобу, начебто навіть лікарняні листи не брала, користуючись своїм службовим становищем.

Щось було... було щось таке, чого я не можу зрозуміти дотепер.

Та я й не намагаюся.

Бо навіщо? Я ж пам'ятаю усе, до нитки.

Пам'ятаю доти, поки ми з Ним не вийшли на балкон, і поки я не почула, як мені заважає сокира у правій руці...

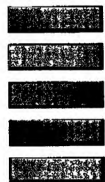
Але нічого дивного, що я не пам'ятаю решти. Це у мене спадкове. Моя бабця свого часу геть чисто втратила пам'ять задовго до смерті. Вона уже не впізнавала ні своїх дітей, ні внуків, ані правнуків. Вона плутала пори року і говорила з мертвими, як із живими.

Зате вона розказувала мені в дрібницях усе, що з нею було від п'ятирічного віку і аж доти, поки їй не повідомили, що завтра привезуть цинкову домовину її найменшого внука, якого два місяці перед тим усім селом відправили в армію і якого вона у п'ятому класі побила за зірвані груші з сусідського саду...

Так що мене не мучить втрата пам'яті. Я не страждаю від цього.

Мене тепер мучить лише одне: *за що я Його убила, коли Він нарешті прийшов?!*

7 січня—7 липня 2000 року, Київ

ЮР'ЯНА
І
ДОВГОПОЛ

ЮР'ЯНА І ДОВГОПОЛ

За тиждень до Дмитрія Юр'яна вже знала, що буде мати у хаті гризоту. І то не таку, якої ставало на її бідну голову щоднини. Гризоти мало бути ціла могила — рівно стільки, скільки випраного шмаття висіло рукавами в долину і плечима до сонця на тонкій жердці збоку перекопаних на зиму грядок.

І

Зроду-віку Юр'яна знала, що пране вбрання треба вішати, як і носити, по-людськи: грудьми до схід сонця, а штанинами до землі. А тут на тобі: повісила Юрчикові штаненята і сорочечки стрімголов, так — щоби усе в голові переверталось і йшло догори ногами. Та що вже тепер говорити: іде біда — утворюй ворота.

Від роботи вона вернулася пізно і якась така, як би у млині вибита і перемелена. У попереку сиділа кусюча гадина і жалила раз по раз смертельно і навіки. Але смерть не наставала, лиш цюкала вниз через черева чимось пекельним і гострим так, що хотілося вирвати жало з власними кістками і м'ясом, аби не чути того — наче паралізуючого — болю.

Юр'яні багато не треба було, щоб здогадатися, чому зла гадина заворушилася у попереці. Якраз від Петра вона не мала на собі святошних днів і тому вже трохи уважала коло роботи. Але ті роботи — якби могли — вилізли би на голову і спустили би ноги на плечі, та так би їхали, погойдуючись на тобі аж до самої смерті.

Сьогодні на фермі урвався бугай і шугнув межі телиці, мов яструб. І якби Юр'яна не перейняла його і не вернула назад на ланцюг, бугай міг би розчачхнути дрібонькі телички. Але з тої хвилини у ній самій щось наче також обірвалося і різко вкусило — аж зірниці в очах засвітили. Уже в потемках Юр'яна вішала випрану дитинячу одіж, що свіжо пахла золою, ото й не зогледіла, як пустила стрімголов Юрчикові речі.

Тоді вона робила три роботи одночасно: викручувала шмаття, топтала гадину у череві і рахувала своїх умерлих до чи після народження дітей. Збігленят і умерлих у Юр'яни було багато: Ілько, Марічка, Васютка, Йванко, Петрусько, Дмитрик, Танасій, Василько, Штефко, Філіп, Анничка і Одокійка. Банує Юр'яна за всіма. Але найдужче — за Ільком, бо недоносила його лиш місяць. Ті злоги відлежувала довго. Серед ночі кидалася від давно стихлого Ількового плачу і вже до ранку не змикала очей: згадувала його маленький хвостик межі пухкенькими ніжками і великий родимий знак на правій щоці. В ньому вгадувалася довгаста грушка, яка, падаючи згори на паркан просто на голову, перелякала Юр'яну на першу Богородицю, та так, що вона лиш схопилася рукою за лице і тут-таки сіпнула її назад, уже знаючи, що дитина народиться мічена.

Дмитрик, Філіп, Одокійка, Петрусько, Танасій і Штефко умерли до року. Решта дітей збігло. Правда, вони на дітей і не дуже були схожі. Але стара Фулячка, що після кожного збігленяти відпоювала Юр'яну льоном, чорними гіркими черешнями і якимись — лиш їй відомими — зіллями, знала точно: це був хлопець, то й добре, що Бог забрав до себе, бо, може, мав бути каліка або згинути на війні; а це — дівка. То, може, вона мала вродитися курвою, то також дякувати Богові, Уласіхо, за його ласку небесну, що забрав до себе ще безгрішну. Трохи відьмакувата від своїх примовлянь, ворожок і зілля Фулячка по-іншому Юр'яну і не називала, як по чоловікові Уласієві.

Фуляччині примівки не помагали: Юр'яна щороку ходила тяжка. Можна було би піти у Вижницю до дохторів. Якось вони там уміли чимось закривати ту браму, звідки просилися на світ Божий діти. Але за Румунії задля цієї дурнички треба було спродати маєток, а тепер уже й остерігатися треба, аби маскалі не затруїли кров. Дякувати Богові, що у світ не вивезли, як лиш всунулися у наші гори. Так що Юр'яна злягала би на Різдво і на Миколая, аби лиш ніхто чужий не навертався до їхньої з Уласієм і тими дітьми, що лишилися, господарки.

Правда, трохи встидно найстаршої доньки Павлінки, що сама плекає річну Паютку. Але що Юр'яна може, коли вона ще дітородна, а Уласій плодючий... Юр'яні два роки до сороківки, а Павлінка, сердега, уже розведениця. Від такого не те, що стрімголов штаненята завісиш: сам стрімголов підеш.

...Удосвіта Юрчик мусив бігти за Фулячкою. Перший раз Юр'яна так і не знала, хто був зачатий у жмені кривавої маси, яку закопали не в довгій могилі на цвинтарі, де покоїлася родина і діти Джуряків, а під розчахнутим від старости горіхом у кінці городу.

Зів'яла Юр'яна пішла на ферму перед полуднем, боячись гніву уповноваженого від МГБ Довгопола. Він зазирає мало не під коров'ячі хвости, шукаючи схованок для лісових, а вже як котра молодиця припізнювалася, то часом огрівав її такими словами, що ліпше би огрів батоном. Правда, з їхньої ферми при Довгополові нікого ще не судили. Але хіба за тим довго?

Сказати, що Юр'яна дуже боялася Довгопола, не скажеш: він нібито і не бачив її ніколи, а може, і не знав, що вона з цього села. Є людина, нема людини — для такого нічого не значить. Його великі, трохи розкосі очі ковзали по людях якось гейби ліниво, гейби знехотя. Та коли Довгопол раптово скидав їх догори, дивлячись майже незрушно, тобі в момент ломилася воля і гаряча млість діставала кінців пальців. Під такими очима можна і обісцятися, не раз думала Юр'яна, дивлячись услід Довгополові.

Довгопол появився у Нижній Товарниці у цьогорічні Різдвяні свята, точніше, на самого Василя, коли сільські колядники саме виколядували їм з Уласієм перший тур «гой, дай Боже», та так і оніміли, лиш тільки різко відкрилися двері з хоромів і заскрипів поріг під рослим воєнним чоловіком. Не зауважив чи не хотів зауважити Довгопола лиш Грицько Граб, не перестаючи водити тонким смичком скрипки. Грицька вже брали на МГБ до Вижниці. Вже рахували там йому ребра, і може, лише через це він мав тепер страху менше, ніж ті, у чиєму горлі застряла коляда.

Колядники позирали на двері, чекаючи, коли з-поза плечей гостя покажеться вервечка тих, кого в цім краю називали заготівельниками людських душ. Воєнний чоловік на цей раз був сам один.

Юр'яна саме клала на стіл миску з яблуками і горіхами, коли непрошений гість, скинувши шапку, заговорив:

— Щастя-здоров'я, із святим Васи́лієм! Христос народився!

У Юр'яни випало з рук яблуко і покотилося до ніг прийшлого.

Колядники кволо відповіли «Славімо його» і вже млявіше пішли наздоганяти Грицькову скрипку.

Юр'яна забилася у запічок і не спускала очей з яблука, що червоно світилося коло блискучого чобота емгебіста. А що це був емгебіст, і не треба було довго думати: інші чужі люди не могли перебити святої коляди.

— Сідайте, — сказав Уласій до чоловіка, як би сказав до скали, і очима показав Юр'яні на запічок.

— Я Довгопол, — відповів на те гість, піднімаючи яблуко з підлоги, і сів скраю Грицька Граба.

— Ой Довгопол... — не то схвалив, не то засудив скрипаль, а потім швиденько перепитав. — А де ваші довгі поли?

Довгопол тим часом скинув шинель, ніби й не чуючи ущипливого голосу скрипаля, і сидів тепер лицем до Граба, стискаючи поданий Уласієм невисокий — на чверть пальця — вузенький келишок з вином.

— Грицку! — голос газди скинувся занадто застережливо, щоб можна було його не послухати.

— Та чого ти, Уласію... — торгнув струну Граб. — Я лиш хотів сказати, що в одного чоловіка, ну, бігме, не може бути усе зразу: і довгі поли, і довгі руки. Але коли газда каже, що про це невольно говорити, то вже най буде так... Я п'ю до вас, пане Довгопол! Дай, Боже, вам добре здоров'я і файну любку!

Довгопол, довго не думаючи, відповів Грицькові у тон:

— Скоро буде.

— Ова! — котрийсь із колядників хотів пирснути, але Граб люто подивився у його бік.

— То ви так довго збираєтеся тут бути, що ще й любку хочете собі знайти?

— А хіба для цього діла багато часу треба? Та, зрештою, ви самі мені цього побажали, пане-товаришу!

Рідкий сміх обійшов стіл і завмер на Уласієві.

У Юр'яни дрижали коліна. Вона боялася, що Уласій відкриє зараз двері і Грабові, і Довгополові. А найгірше — аби не прийшли колядники з лісу. Святого Василя є святого Василя. Хто у Боже свято візьметься за гвери? Але час такий, що зброя не зважає на свята. І ось отут, у хаті, повній дітей, може розгорітися велика біда без їхньої з Уласієм на те волі. Юр'яна знала, що Уласій боїться цього самого, лиш не наважується спровадити її до худоби.

За столом закінчувалося повільне і вже не дуже веселе частування, коли Довгопол поклав на Грицькову скрипку гроші. Юр'яна не виділа, скільки точно, але по тому, як в Уласія піднялися догори брови, зрозуміла, що гроші були великі.

— Чоловіки! Не сьогодні і не тут нам говорити про довгі руки і довгі поли. — Довгопол заговорив, роблячи наголоси на словах, чомусь дивлячись то на Уласія із твердо стиснутими губами, то на випрямлену, як струна, Юр'яну. — Виколядуйте краще моєму покійному татові. Він у мене був побожний... і мені, як можете... Бо завтра мені, може, дзвони будуть колядувати...

Відтоді Юр'яна навчилася якось не боятися Довгопола, але мовчала про це навіть при Уласієві. Власне, у їхньому житті Довгопола начебто не існувало зовсім, окрім, як за святошним столом. З одного боку, він був у Нижній Товарниці і через нього страждали інші, а з іншого — його не існувало для Джуряків. Вона, проста, думала, що так триватиме вічно.

Але коли сьогодні Довгопол раптово став перед зів'ялої Юр'яни на порозі ферми і подивився так, наче хотів спаралізувати, вона зрозуміла, що відтепер він з'явився у її житті назавжди. Від його погляду не поломилася воля і не задримали коліна, лише стало так, як стає, коли тебе зурочать: млісно і гадко.

— Що, Уласіхо, вилежуєшся на чоловіковій руці до полудня, аж у лице зблідла? — уїдливо, але так тихо, що й перша від дверей корова, певно, не розчула його голосу, запитав Довгопол.

Їй стало так, наче її справді наврочили! Лише боязнь бути свареною змусила Юр'яну подивитися йому в очі. А він дивився так, наче пускав блуд на неї. Вона думала, що він не сказав би, з якого вона села, а він, бач, знає, що вона Уласіха. Він зітнув її трохи розкосими очима і тепер треба буде відгашувати вогню, або іти до Дмитрикового Івана примовляти. Мало, що вона сходить кров'ю, то ще й блуд бере її розум!

— Чи ти не чуєш, Уласіхо?

Те, що відповіла Юр'яна Довгополові, з устиду вона була би не сказала колись молодою і мамі. Але в тому, що з нею було сьогодні вночі, немає нічого встидного. Вона шлюбна і вінчана жінка, у неї шестеро дітей і вже річна онука, а цей... цей дивиться на неї, як на якусь фойду, що зблідла від пустоти. Юр'яна на пустоти не вчена. Про пустоти не знає бесіди. І не хоче, щоби ці великі розкосі очі заголяли її, як остатню. То нічого, що він емгебіст. Він гудз на свою голову і без неї знайде. Але вона йому відповідь! Як він знає про коляду, то хіба він не знає про діти?!

— ... У мене сьогодні збігла дитинка.

Юр'яна якось так привикла до того, що в неї останніми роками збігають діти одне за одним, що сама собі подивувала, коли покотила слізьми перед Довгополом.

— Дитина збігла?! Як збігла? Куди збігла? Від кого? — не дійшло сказане до чоловікового розуму, бо слова випередили розум, а коли наздогнали, він перепитав, не дивлячись на неї:

— А де Уласій?

— У Бозні. Ферму будує. Вже два тижні не був дома.

Довгопол щось хотів відповісти, але до них наближався секретар сільради Юрко Ігнатків, і він удавано суворо розпорядився:

— Іди з Юрком у сільраду і принеси мені план окоту овець. Щось підозріло довго котяться ваші вівці, як навмисне. Скрізь уже покотилися, а в Товарниці саботують, чи що? До району нема з чим показатися, поки не закінчиться окіт.

І Юр'яна пішла за Юрком, та так поволі, що він здивувався:

— Що ти, маку наїлася? Таж під тобою земля двигтять усіди!

— Двигтять, Юрку... двигтять...

Думала Юр'яна застати дома Уласія. Уже третю добу, як мав зійти згори, від ферми. А застала повну хату Павлінчиного плачу і дикий сухий блиск очей чотирьох менших синів, що мовчки мотали клубки основи на килими.

Юр'яна похолола. Діти вдома. Старший Місько в армії. Учора писемце принесли. Павлінчина Паютка спить у колісці. Уласій у Бозні. То що могло бути ще, коли вона увесь день сходить кров'ю, аж у очах темно? На більшу гризоту вона вже не годна.

— Що? — запитала усіх разом і усі разом сплакали:

— Тато...

О, вона знала, що оті стрімголов завішені Юрчикові штаненята, певно, добре було видно Господові з неба, бо інакше за що б так тяжко він карав Юр'яну в один день?

Кров їй ударила в голову нагло і безпощадно: деревом привалило, голову розсікло, сокира ногу відрубала! Каліцтво.

На їхню голову звалилося каліцтво. Певна річ, у цьому безбожному колгоспі змушують сокиру брати мало не на Великдень. А Бог усе рахує. Ото, певно, спустив на них кару.

Та Юр'яна з Уласієвим каліцтвом була у мирі. Уласій уже років з десять не мав правого ока. Тріска вирвалася з поліна — і витекло йому очко, але отой старий дохтор Флорескул за тільну телицю привіз десь із самих Ясс майже живе око, лиш на ніч треба було вибирати його у воду.

Наразі ночами Юр'яна якось боялася брати у губи Уласієве лице. Але відтак страх перейшов, і вона була би пестила йому витекле око до над ранок, якби годна і якби мала коли. Та робота так стинала їй тіло, що часом лягала коло Уласія з одною охотою: аби він лиш поклав на груди сонну руку і не рушив її до днини, поки не запіють кури, і треба буде вставати до ватри, до худоби, дітей у школу збирати і знову іти до роботи. Привезене Флорескулом око у сорок четвертому вибили маскалі. У Вижниці, коли чоловіків з Товарниці брали на фронт, Уласієві не повірили, що у нього не своє око, а щоб перевірити — воєнний ткнув пальцем в очницю. Скляне око випало на землю і розбилося. Два роки по тому Уласій перев'язував око шматом, а потім уже у Чернівцях зробили йому знову скляне, та він усе казав, що Флорескулове було краще, бо не розтирало до крові очницю. То, може, через оте око тепер і сталося каліцтво?

— Тато... — тепер з Павлінкою голосили і хлопці.

І Юр'яна зрозуміла, що з Уласієм сталося не каліцтво.

— Дітво, кажіть скорше... — проковтнула слину, як би проковтнула колоду, і опустила на лавку, чуючи, як сповільнюється кров у жилах і дрібна пропасниця народжується під колінами.

— Забрали... — без плачу і навіть без схлипу сказала Павлінка.

Юр'яні не треба було питати, хто і куди забрав Уласія. З цих гір дорога для газдовитих людей була одна. Це їй, Юр'яні, тяжко було би придумати, за що його можна забрати, але не о т и м, не о т и м...

Тільки раз падала Юр'яна перед Уласія на коліна. Тільки раз, коли по Товарниці бродили цараністи, соціалісти і -істи, і -істи, і коли Уласій таки пішов у тоту читальню і приніс звідти якісь такі слова, якісь такі мислі, що Юр'яні самій забаглося послухати ті бесіди. Але дітей треба було годувати, а їм з Уласієм робити. І якась розумна сила сказала їй «ні», а вона своєму Уласієві перший раз також сказала «ні». І вклякла перед ним. Стояла отако на колінах, як перед образом, аж поки Уласій не шепнув на вухо:

— Будь тихо, жінко. Не будь дурна. Не пужай дітей. Видиш, як сплять, обчеплені одне з одним? Лягай тихонько і лиши пусте. Ми з тобою через це сваритися не будемо.

Що ота сила була таки розумною, Юр'яна зрозуміла у сороковому році, у місяць по тому, як у Товарницю прийшли ці. Хтось із челяді на radoшах повісив був синьо-жовту фану на дзвіниці. Та що хтось... Тащук із Шандром — ті, що кликали до себе Уласія, і завісили прапор. А вже дев'ятий рік минає, як слід простиг за ними. З війни люде вернулися, з тюрем, а від Тащука з Шандром і писемця не прийшло. Ото Шандриха з Тащучкою самі дітей у світ виводять, а ночами б'ються головою у стіни, що не відговорили своїх господарів від дурного діла.

Юр'яні жаль за ними. Бо най би собі думали по-своєму, як хотіли. Але нащо про те було говорити на дослух? Чи й так оці не зайшли би в гори? Чи фана би їх спинила? По їхньому лиці видно, що вони зайшли би і до Туреччини, якби хотіли. Вона багато чого розуміє, Юр'яна. Бо вона татова донька. А хіба неньо не були такі закаменні, як скала, коли, навіть будучи найголовнішим у селі, як тепер голова сільради, — двірником, говорив з людьми по-своєму, так, як навчила мама. А мав би говорити по-румунськи, бо Румунія тоді тут панувала. Але неньо знали, коли треба очі замилити, то й говорили по-румунськи, але більше таки по-своєму, по-русинськи.

То ж люди. До людей своє більше доходить. У Товарниці у такого двірника був порядок. І румуни часом дивилися

крізь пальці на неньову таку бесіду. Їм треба було у селі порядку. То хіба неньо менше любив ці гори, і своїх людей любив менше?! Менше, аніж Шандро з Ташуком? А про фану, може, і не знав. А може, знав, та дітям не казав того...

Чи вона, Юр'яна, усе каже дітям, що знає? За «не знаю» — не б'ють і не карають. Хто може сказати, якими буками буде карати судьба її дітей? Румуни карали буками за непослух і за те, коли чули не свою мову. Але як подумати, то вони добре робили, бо як інакше порядку дотримаєш? А ці карають просто за то, що ти є на цьому світі, за то, що не злидень — що маєш ґрунт, господарку, фамілію, що не відказуєшся від свого. Ташук з Шандром чекали і х, людей сільських бунтували за н и х, Шандриха рушники шила, Ташучка хліб пекла, коли вчули, що мають вступити в село. А в о н и їм і віддячили.

На все у житті у Юр'яни була своя гадка. Але, видко, не помагає і так жити, як жила дотепер Юр'яна, коли вже і її Уласія забрали.

Юр'яна мовчала. Не плакали і діти. Говорила Павлінка:

— Юрдибало збіг з Бозни і казав, що в и й ш л и з Вижниці і забрали няня... а більше нікого...

Усю ніч затерпла Юр'яна, наче і не думала про Уласія. Що він ні в чому не винен, вона могла би заприсягтися перед самим Господом. Що то зробили недобрі язики — також могла присягатися. І щ о їй робити далі, вона до ранку придумає. Аби думала так, щоби голова їй тріснула. Лише би не сплисти кров'ю. Десь у коморі є падиволос і кровавник. Та навіть коли би струїла утробу, вона надумає.

Від думання можна заслабнути. Бо хіба кому що у світі завинила її Павлінка? А судьба б'є її гірше, ніж буком. Чи вони що вчинили з Уласієм грішне? Чи дитина спокутує гріхи їхнього роду? Цього Юр'яна не знає і знати не буде, аби таки геть висох її мозок. А вона така розумна, оця золота її дитина, така робітна. У неї і голова робить за десятьох, казали Юр'яні учителі в школі. Казали давати в науку. Але кум Юрдибало сказав друге:

— Як хочеш, Уласіхо, збутися дитини, то пусти її до маскалів у науку. Треба її віддавати за доброго парубка. Най газдує. Ото буде їй наука.

Що Юр'яні нарікати на судьбу? Тут, отут перед неї, її гріх неспасний. Її дитина. Вона, не так Уласій, як сама вона, Юр'яна, присилувала Павлінку віддаватися за Штефурияка. Вона хотіла спасти її. Хотіла видіти її газдування. На. Маєш його. Повна хата маєтків. Усього, що висохлі з жалю очі і дрібненька Паютка. Штефуриякові тепер у криївці Павлінки не треба. Там є Параска. Параска від Юр'яни на десять років старша. То нащо йому це дрібниччя — Павлінка?

А вона була би пішла за ним до лісу, бо нею ж, Юр'яною, навчена, що шлюбна жінка має іти за чоловіком до самої смерти. І ані крок убік. Але Штефурияки її вигнали, як пса. Тяжку вигнали, знали, що тяжка, що дитина у череві вже б'ється. Юр'яна думала, що Штефурияків утримають їхні з Уласієм ґрунта.

А ґрунта заgrimіли до колгоспу. Сама їх Юр'яна віддавала. Своєю рукою. Телицю віддала. Корову. Двох конів. Три вози. І усі ґрунта. Лісок у Трепеті. Пашу у Виході. Городи на Піску. Ой, Господи праведний... як не розірвалося їй серце? Лишилася жменя присадиби, коровка і свині. На восьмеро — а тепер з Павлінкою і Паюткою — десятеро душ.

А коли б перечилася та правди доходила зі своїми ґрунтами, де би тепер були усі? Там, де пів-села? До Ташука у гості пішла би? А діти? То ж макове зерня, а не діти. Та вона би здуріла, коли би її відлучили від дітей. У них їхня з Уласієм кров грає.

Тепер Юр'яна думає, нащо було силувати Павлінку за Штефурияка, коли він уже мав сорок років, коли був старший навіть від тещі, від Юр'яни?! Він же свого лісу і ґрунтів мав доста, аж поки і їх не забрали до колгоспу.

Ба ні, Штефурияк до колгоспу не записався. Пішов у ліс. Ліс ще трохи свій, але уже більше не свій. Юр'яні багато казати не треба, до чого воно йде. Ці не допустять, щоби л і с був наш, якби навіть усий народ вибили... Вона уміє у голові

розкидати, що воно робиться у світі. Але у кожного своя доля. Одному — іти до лісу, а другому — викурювати його звідти. То най би Штефурак боронив край від о ц и х. Але нащо було збиткуватися з її дитини, на сором людський пускати?

Ой, злосна Юр'яна... А про ц и х уже й казати нема що. Але вона стулює губи, бере води у рот, ніж має що казати, бо тепер час такий, що й хата вуха має. Їй невольно щось казати. У неї дрібні діти. І вона би нечистому запротоколила свою душу, аби лиш їм нічого не грозило.

Але уже. Загрозило. Сьогодні. Нагло, як нагла смерть. У неї мозок зсихається від думання на оцій холодній подушці під холодним укривалом.

Юр'яна била би головою у стіни. Але діти... Боже, діти... Юрчик три доби на світ просився. Вже думала, що каліку родить. А Семенко вискочив з неї, як лісковий горіх із шкаралупи. Федусько вродився у сорочці. А Міська так, як Юрчика, витиснули полотном. Уласій тиснув, а Фулячка помагала... Ой, Місько, Місько. Уласій по тих злогах її півроку жалів.

Але що тепер діти, коли нема коло них її господаря, її приятеля солодкого, поради і розради її утішної?! Як вона сама не pomoже Уласієві, то ніхто не pomoже. Обкладені люди страхом, як шури трійлом. Вже й не знати, кого не треба боятися.

Боже... така довга ніч — і такий короткий розум! Полетіла би радитися. Але до кого? Кому в голові її гризота? Відколи умер її неньо Ілля, вона сама собі рада і влада.

В Товарниці люди гинуть, як мухи. За що? Юр'яна не розуміє. То їй лиш часом здається, що вона розумна. Вона нічого не розуміє у цьому світі. Браття пішли один на одного. Ну, добре. Ці — це друге. Але браття... Свій на свого. Їй часом здається, що вона би зібрала усіх їх за одним столом і сказала би: «Люде, чоловіки, миріться! Не може бути так, щоби ви не годні договоритися один з одним. Гуцул з гуцулом договориться. У вас одна кров. Може, навіть вас одна мама родила. Миріться! Миріться межи собою та й разом гоніть

цю нечисть, що присіла отут наші гори. Хіба ви не видите, як вони тручають вас один на одного? Як погібелі вашої хочуть вашими ж руками, щоби потому з неї скористати?»

Але до кого говорити Юр'яні, коли світ перевернувся догори ногами, як оті штаненята Юрчикові на жердці? До кого говорити? До того, котрий доніс на Уласія? Нащо він це зробив? Таже знає, що забрав з-перед дітей! Не мав людської совісти той чоловік. Не мав... Але мусить хтось бути на цьому світі, хто допоможе їй. Таже мусить бути! Не межи худобою живе.

І нараз одна гадка зітнула Юр'яну бритвою: Довгопол. З гарчості їй не дало дихати. Довгопол!

Вона вже обвивала руками його морозяні чоботи, вона вже обсипала його словами, як грішми, і зімлівала, ридаючи. А він був страшний і непоступливий: «Невольно, Уласіхо!» Тоді вона кляла його. Не було на світі таких прокльонів, що їх не знала би Юр'яна для Довгопола. Але клятьби борзенько скінчилися — і Юр'яна заплакала на холодну подушку.

І тут її наздогнала іще одна гадка. Та така, що бідна жінка ладна була волосся на собі рвати. Не знає вона, як це зробити. Не знає! Двадцять три роки з чоловіком прожила, а не знає. Чому вона не знає? Хто би навчив її цьому? Побігла би до Шиманчишиної Катеринки запитати. Та що вона її запитає, нещасна? Хто їй порадить? Хто, Уласію мій солодкий? Вона у голову не бита, а не знає, що мала би знати кожда жінка. Вона майже перед старістю, а не знає, як заплатити чужому чоловікові за свого.

Кумочку Герасимчаку, не могли ви мене спровадити на цю дорогу?! Ви забули, як ночували у нашій хаті, а Уласій був на мобілізації? Ви забули, як подивилися на мене, коли я прийшла вам сказати «добраніч» і загасити каганець? Ви забули, як солодко потягнулися на подушках і заспівали: «Та добраніч, файна любко, добраніч, добраніч, абись дала білу ручку під голову на ніч»... Ой, Юр'яночко-кумко, узяв би тебе на оцю руку, але знаю, що Уласія нема дома...»

Тоді вона билася кулаками у голову, і тепер, видите, кумку, б'юся. Бо нема. Нема — і може зовсім не бути. Уласій війни скапав. А тепер прийшло гірше війни. Гірше, бо не знаєш, хто тобі ворог. Хто тобі ворог, Уласійку мій солодкий?..

Але вона мусить щось робити завтра. До завтра — уже майже нічого. І хтось мусить знати, що їй робити.

І коли Юр'яну стиснуло залізними обручами попід груди останнє тої ночі ридання, якась сила їй сказала: «Я знаю. Вставай!»

II

— Що ти хотіла, Уласіхо? — здивувався уголос Довгопол, устаючи назустріч із-за столу, на якому білів один-однісінський папірець.

— Прийшла білити.

— Білити?! — ще більше здивувався Довгопол і навіщось обійшов навкруг принесеного Юр'яною відра з вапном. — А хто тобі сказав білити?

Юр'яна тугіше зав'язала хустку і вже помішувала лопаткою осіле вапно. Тим часом у попереці і внизу живота нечиста сила помішувала ватру, докладаючи туди усе сухих і сухих трісок.

— Уласій був казав, як ішов у Бозну.

Вона трохи різкувато підвела очі на Довгопола і м'яко, так м'яко, що можна було лягти на ті слова, докінчила:

— Таже свято у нас завтра. Велике свято! Ви що, забули?

Тепер Довгопол дивився на неї так, ніби вона хотіла запалити сільраду:

— Завтра?! Це у нас завтра, свято революції, — з притиском підтвердив. — А у нас, наскільки я знаю, свято післязавтра. Дмитрія.

Вона лиш чула, що він її паралізує очима. Косить наповал, як мертву, у вузькій продовгуватій кімнаті сільради. Далеко і нести не треба буде: дзвіниця почерез дорогу і цвинтар там же.

— А у нас і завтра, і післязавтра. Як, ви того не знаєте, пане-товаришу?! Діти у хаті у мене вінки плетуть. Завтра на браму до школи понесуть. Вони так чекають завтрашньої днини... Співанки вчили. Сама чула, як коло худоби співали. Усі чотири хлопці. Ви ж знаєте, які у нас хлопці... А ви що, не хочете, аби у вас було побілено до свята? Я і вдома білю. Перед Великоднем.

Юр'яна хотіла передихнути, та лиш облизала губи. Вона загубила думку. Вона усе загубила. І стоїть перед Довгополом, як дурна, як німа, як темна! Вона не знає, чи дивитися на Догопола, чи у відро. І вона сама бере двоє крісел з-під стіни і хоче нести надвір.

— Чого це я не хочу, Уласіхо? — Довгопол також береться за стіл. — Побілити до свята треба. Це добре, що ти захотіла побілити. Ти в Товарниці найкраща білільниця. Правда? Але, може... сь о г о д н і тобі не треба нічого робити?

— Мною орати можна... сьогодні... — тільки й сказала тихо.

...Довгопол вернувся, коли вікна були протерті, підлога вимита і гілочка ялиці затикана за віконну раму. Але Довгопол вернувся якийсь дуже злий. Мовчки поправив стіл і стільці. І Юр'яна вже збиралася висунутися у двері без «будь здоров». Бесіди тепер не буде. Але це на сьогодні не буде ніякої бесіди. Довгопол з села не тікає. Дідько'го не візьме. І вона з села по своїй волі не збирається.

— Вертайся, Уласіхо! — занадто голосно і сердито вернув її з дверей.

У ній обірвалося усе так, як урвалася вчора дитина. Велика гарячість шугнула у мозок.

— Сідай отут. — Довгопол висунув два стільці і сам сів напроти так близько, що ще трохи — і вона оглухне.

Ні, вона вже глуха. Вона його не чує. Він щось питає, а вона його не чує. Що він питає? І чого вона так боїться? Якби встидалася... а то боїться чути його... і говорити боїться.

— Юр'яно!

Він покликав її по імені! Як він знає її ім'я? Що він з неї хоче?

— Юр'яно...

Най ліпше отак тримає руку у неї на коліні. Най тисне, най ломить її кістки, лиш не кличе по імені, бо нічого доброго з того не буде.

— ...то хто сказав тобі білити у сільраді?

Нащо йому ця дурничка? Взяла жінка — та й вибілила. Може, за поману хотіла зробити. Він що, не знає, що перед Дмитрієм три тижні дідівні, що за поману треба давати? А вона взяла і вибілила за поману.

— То хто тобі нарадив іти до мене білити?

Боже, колись вона падала у скалу — і не вбилася, а тут боїться?!

— Сама собі сказала...

— А нащо на чоловіка наговорила?

Грім звалив її замертво!

— Не я наговорила! Я не знаю, хто на нього наговорив!..

Юр'яна кричала і плакала. Плакала і кричала.

Пощо вона це робила? Вона на дітей ніколи не кричала. Юрчик з Федуськом вимастили смальцем підлогу у хаті, аби блистіла краще — і вона на них не кричала... вона при злогах не гвартувала... а з неї душа виходила. То нащо вона кричить на Довгопола? Що вона хоче криком зробити?

— А-ну, будь тихо... — Довгопол сказав, як би попросив.

І Юр'яна зів'яла. Дивилася йому в очі. Вона би висповідалася йому, як перед причастям. Але вона лихе про нього думає. Про Довгопола.

— Ти маєш панську голову, Юр'яно, а таке дурне придумала...

Чого він говорить так жалісно? Не у нього забрали, а у неї забрали Уласія! І чого він мовчав, як знав, Ірод проклятий? Може, сам сказав брати, а тепер лице собі робить. Знав! Певно, що знав, але знущується, Ірод-Іскаріот! Вона кров'ю сходить, а він ще нібито жалів, маскаль проклятий! Вона йому чоботи хотіла цілувати. А він коляду за тата наймав... та татовими кістками у гробі кидає від такого сина!

— Ну, чого ти плачеш і мовчиш? Ти по-людськи не могла прийти?

— По-людськи? А я що, прийшла по-свинськи?

— Ти прийшла мене просити за Уласія. Так? За Уласія прийшла? Але я сам не знав, Юр'яно!!!

Тепер уже Довгопол кричав на неї.

— Голова приїхав із Вижниці і сказав мені, годину перед цим сказав. Христом-богом клянуся, що не знав!

— А якби знали, то й що?

Довгопол мовчав.

А й справді, що? Що це дало би, якби він знав, що Уласія Джуряка три дні тому забрали з його території без його відома?

— Юр'яно, признайся мені по правді... По правді скажи, Уласій має щось з н и м и, чи ні?

Але для чого він це питає? Таж в о н и все знають! Вони знають, що Уласій, як кажуть, не має ні дві-ні три ні з ким нічого. На макове зерня ні з ким нічого не має. Уласій має діти. Діти — його вороги, каже старий Остріщак. А інших ворогів не має. Уласій не винен, що у світі таке заколотилося, що й три розумні голови не зроблять порядку. Уласій має цапіну і сокиру у руках. Він їх не підніме ні над чиєю головою. Він цюкає дерево. Дерево цюкає. З дерева він живе. Він буде. Дерево його годує. А він дітей годує. А ви, Довгопол, просите признатися. Про що? Ви ж самі усю правду знаєте!

— Юр'яно, ти можеш говорити так, щоби я тебе чув?

— А що говорити? Видно, хтось обмовив Уласія. То й забрали в а ш і. Хіба чесного чоловіка у наш час тяжко обмовити? Уласій б у д у є усе своє життя. Хіба він винен, що тепер буде для колгоспу? А тоті ферми на чиємусь газдівстві будуються. Він цюкає підвалини для ферми, а там люди свої ґрунта віддали. То хто буде навідити чи любити той цокіт?! У ліс усі піти не можуть. Це я вам кажу по правді. Багато чого не пускає... Але ліс не для нас з Уласієм, як би теменно ми вас не любили.

Вона чула, що вже не може спинитися. Вона ж у пропасть падала — і не вбилася... що їй більше зроблять тепер, коли її

чоловіка відібрали такі довгополи і довгоруки... добре казав Грицько Граб на Василя... царство йому небесне... дістали... дістали і його...

— Юр'яно, а ти не боїшся мені таке казати?

— Боюся... боюся вас, Довгопол... але ви хотіли по правді знати. А це правда. Ви також цю правду знаєте, бо знаєте коляду. А як знаєте коляду — то й нашу правду знаєте...

— Я називаюся Леонід, — перебив Юр'яну, але вона не зважила.

— Я вас боюся, бо ви можете і мене від дітей забрати, як Різунів, Поповичів, Шпетків забрали... ви усіх можете забрати. Усю Товарницю, і Розтоки, і Вижницю, і усий світ... Але вам легше від того не стане. Так. Я прийшла просити за Уласія. Так, як уміла, прийшла. Як не вдала вам, то вибачайте. А як можете, то допоможіть. Він не винен. На вас люди серця не будуть мати, як будете карати невинних. І так уже серця ніхто не має. Навідіти вас тут ніхто не буде, бо не має за що.

— Скільки тобі років, Юр'яно?

— Тридцять вісім.

— А у скільки ж ти заміж вийшла, що онуку маєш?

— У пів'ятнадцять. Така'сми була, що лицем коневі до хвоста сіла, як їхала до вінчання.

— А тепер панську голову маєш...

— Ой ні... відколи ви у нас запанили, тут уже ніхто панської голови не має... у швидкім часі тут усі безголові будуть... час такий — безголовий...

— Юр'яно, я маю стільки ж років, як ти... але у цьому світі уже нічого не маю. Так що ти не плач. Іди додому і мовчи. Буде завтра Уласій дома. Даю тобі слово. Але ти і йому мовчи. Оце поговорили з тобою — і забудь, що казала і про що хотіла сказати. І ні з ким ніколи про таке не говори. Ти мудра, як Соломон. Чула про Соломона? Чи ти мене не слухаєш?

— Я вас добре чую, Довгопол... А про Соломона Біблію читала.

— Я називаюся Леонід, Юр'яно... Іди, діти чекають. Та й нездорова ти. Іди. — І він майже витрутив її з кабінету.

III

...Уночі з Юр'яни бухнула кров. Бухнули ріки крові. Кров не ставала. Так, що коли вийшов з Вижниці Уласій, Юр'яна заледве впізнала його. Лиш запитала білими губами:

— Уже? По всьому?

— Уже... По всьому...

Вона хотіла спати... Боже, як вона хотіла спати. Лиш по перших злогах було так сонно і зовсім нічого не боліло. Вона би заснула — як умерла. Так її морить. Але добре, що вже є Уласій.

— Били дуже?

— Били...

— І пальці у двері клали?

— Клали...

— Наговорив хтось на тебе, Уласію...

— Наговорив...

— А що хотіли?

Уласій мовчав довго. Так довго, що Юр'яні здалося, ніби вона проспала цілу добу.

— Того, що в о н и хотіли, навіки не буде, Юр'яно... навіки!
А ти слаба, жінко...

— Слаба...

IV

...Фельдшерка Дуся, що третій раз за день прибїгла до Юр'яни, тепер квапила Павлінку збирати бігом маму до Вижниці. Там ще їй могли допомогти, тут — уже ніхто. Правда, вечоріє, але буде конвой. Зараз Довгопола повезуть до Вижниці. Також кров'ю стікає... Йому вже не знати, чи хтось pomoже. Його повезе сам Дідушенко. Добре, що якраз був у селі машиною, бо підводою страшно на ніч везти, та й трясло би дуже, а Довгополові треба спокою.

Дідушенко, може, і не захоче Юр'яну взяти, але Дуся буде просити. Шкода такої жінки, та й дітей скільки... так подурному у глину може піти. Хоч би раніше звернулася була, чи що. А вони ж, гуцули, тут горді, до фельдшерки-маскальки не дуже поспішають, бояться, що кров їм затроїть.

Як їм розкажеш, що вона їм добра хоче? Для неї що Довгопол, що Джурячка — однакові. У Дусі фронт за плечима, блокада, вона знає, що кров не має національності. Але це не так просто розказати тим, хто розпалений ненавистю до тебе...

Дусі також є чого мати зло на цих людей. Страшну рану зробили їй гірські люди. А з іншого боку... Олексій також був із цих гір — а любив її, як свою душу. Жив з нею, як з жінкою. Розписуватися мали. А його ж відмовляли. Переказували стерегтися маскальки. Через неї і в землю пішов. А їй Бог дав життя. І дитині дав життя. Дуся сховалася у виходку, та так там і врятувалася, лиш боялася, що вродить дитину у виходку тої ночі...

Казала колись їй мама у далекому Омську: воно як на життя — то на життя аби де. І у блокаду Дуся з голоду не вмерла, і під артвогнем на Курській дузі вижила, і тут ще гори топче. Довгополові, бач, може, уже й не доведеться ходити своїми ногами. А добрий він, Довгопол. Якийсь — як не від світу цього. Та й ця Уласіха, що її Соломоном у селі називають, добра жінка. А смерть також чатує на неї. Їй треба допомогти — хоч би що!..

V

...Що ти, фельдшерко, згори з'їхала чи розум у тебе помутився, що про таке просиш самого Дідушенка?! Це бандерівське кодро підстрелило його уповноваженого... а ти мені цю курву кажеш узяти з собою в машину?! Нехай здихає, сука... знає плодити — хай знає здихати...

Такі хлопці гинуть... йоб вашу матю... такі орли... а ти впрошуєш забрати оцю діряву бабу? Нічого її пизді не сталося би й тут... заросте.

Але ця Дуся таки збожеволіла... вона що, ленінградську блокаду забула... чи забула, що і її Альошу пустили у розхід оці бандери? Вони ж її — як вовки — з'їли би, якби не його, Дідушенкові хлопці. А ця Дуся також, як причмелена. Сама горбами до породіль ходить, без охорони, без зброї. Та хто її

питати буде, куди йде? Спровадять у пропасть, як не підвісять на якійсь смереці. Баба — вона дурна баба завжди, навіть коли вчена і війну за плечима має.

Та що ти мене тримаєш за шинелю?

Ти?! І ти, Довгопол?! М е н і показуєш брати в машину разом з тобою оцю блядь? Чи ти, голодний, спробував її пизду? Не знав за тобою такого. Але й вона тобі не допоможе. Кров з твоїх рук не змиє... Руки у тебе також криваві, Довгопол... ми тепер усі криваві...

А, чорт з нею, з бабою... тече дуже... але гарна... молода ще... ще добре би дала... щось не знаю її.

Та де там не знаю! Усіх тут знаю. Уласіха. У колгосп першу привели. Знали, що піде — за дітей побоїться. А добре придумали хлопці: або до колгоспу, або до Сибіру. Чорт з ними... Але Уласіха дуже робити вміє. Що це вона — перед смертю, як намальована, стала?

А що цей бандера, її чоловік тут робить? Позавчора сам його допитував. А Довгопол попросив відпустити. Дуже якимось жалісно просив — то й послухав. Іншого не послухав би — а йому я сам боржник ще з фронту. Послухав на свою голову. А-а-а, що йому пришиєш? Бувають і тут такі, що пришити нічого. Тут є кому пришивати і без Уласія Джуряка.

Та що ти мене сіпаєш, Довгопол? Та беру її, беру... на плечі взяв би, йоб вашу матю, аби ти мені живий лишився... ми в такому пеклі були з тобою... хіба думали, що т а к е буде після всього? Я тебе чую, дорогий, ну, сіпай мене... сіпай... лиш не закривай очей...

Боже, як усе змішалось... чому ти просиш за неї? Хто вона тобі, друже... Ти ж, як палець, один-одніський на всьому світі... Чи просив хто за твоїх, коли їх живцем у вогні палили...

О-о-о, ти не бійся... я відомщу, якщо доведеться, й за тебе, і за усіх Довгополів твоїх! Німцям не відомстив — то цьому кодлові відомщу... згадки не лишиться... ще трохи, ще рік-два... лиш не закривай очей...

Що? Вона плаче? Чого вона плаче, оця закривавлена жінка? Їй так боляче? Трясе...

Чого тебе Дуся тримає за руку? Не можу дивитися на твою кров, Довгопол... На її можу — а на твою ні.

Чого вони обидві плачуть? Ти ж не помреш? Краще не вмирай — бо перестрелю усі їхні гори і не подивлюся ні на кого! Ти ж Довгопол з тридцять сьомого вийшов... невже тепер, тут, на своїй землі, гірше, ніж у тридцять сьомому?

Що це так цокає? Це годинник чи серце... Боже, хто може любити цей цокіт?

На Німчичі може бути засідка... але там є хлопці... сьогодні жовтневі свята... вони для усіх червоні...

Навіщо ми вбиваємо один одного так безпощадно...

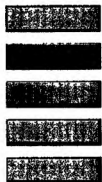
Цю жінку я, може, навіть любив би... але, може, завтра мені доведеться її убити...

Я їх усіх ненавиджу... І вони нас ніколи не полюблять...

Чому вони кажуть зупинитися? Що? Зупинитися убивати один одного чи зупинити машину? Я зупинив би, але не можу уже... попереду — засідка, позаду — кров... так багато крові... на нас, Льоню... і на ній, Уласісі... так вона ж дітей скільки народила...

Ці ріки вашої обидвох крові... це одна кров... вона заливає і мене... і хто буде знати, котра з них чиста... кров... Брате!!! Не умирай! Я ж їх усіх перестрелю!!!

1992 рік, Чернівці

ПО ПРАВУ СТОРОНУ ТВОЄЇ СЛАВИ

(Книга життя і смерті)

*Юрієві
Івановичу
ЛЮКОВІ*

ПО ПРАВУ СТОРОНУ ТВОЄЇ СЛАВИ

(Книга життя і смерті)

Час був моїм єдиним сучасником

Ф. Ніцше

Мені здавалося, що я пручаюся кожною клітиною свого молодого тіла, однак якась страшна, майже дика і надпотужна сила шалено несла мене по нескінченно довгому безбарвному коридору, в туманному кінці якого маячила постать у білому. Не знаю, хто до кого наближався швидше: вона чи я до неї, але з невиразної постаті раптово зробилася висока жінка спиною до мене.

Широкий, вільний хітон ховав обриси тіла, однак це була якась красива жінка з довгим білим волоссям, що безладно і безшелесно тріпотіло позаду неї.

Довкіл було безвітряно, але волосся мінилося, як у манекенниці з обкладинки «Paris Match». І ще дужча сила штовхнула мене до розкішного хітона, та раптовий страх ударив в очі: не обертаючись, жінка простягала до мене руку з чорною колючою квіткою.

Загіпнотизована, я дивилася на страшний переливчастий колір пелюсток, майже відчуваючи колючки на стеблі, — однак летіла до тої квітки з подвоєною швидкістю, не маючи сил опиратися, лише краєм свідомості розуміючи фатальність цього польоту.

Що ж... я завжди жила життям метелика недовго: лише до тієї пори, поки не надходила мить згоріти, спопеліти у чийсь невинній магмі. Та навіть така, спопеліла, вирятовувалася для дальшого польоту і... до наступного попеління.

Але я не знала, що діялося зі мною тепер: чорна квітка в руці жінки без обличчя манила до себе, як дурман, — і холодний здогад обпік мій мозок: а що, коли це ВІЧНА ЖІНКА?!

Однак вона мала прийти з косою, стара і втомлена від безперервної своєї роботи, згорблена під тягарем ноші, що звалювалася на неї щомиті. Ні, Вічна Жінка не має перепочинку, а ця молода і рівна, як тополя в українському небі чи кипарис на вулицях Афін. Але якби мені хто повідомив, якого дня це відбувається зі мною, я б знала точно: це смерть чи щось інше. Бо я мала умерти в четвер. Четвер був моїм днем завжди — і він не міг мене зрадити востаннє...

Жахкий, нестерпно палючий вогонь заклекотав у мені і не дав думати. І все ж в якусь мить я відчула, що влетіла в тунель. Вогонь всередині того, що мало називатися моїм тілом, досягав критичної точки і зробив мене цілком відсутньою і безумною, однак залишки волі продовжували диктувати мені думки. Я намагалася вхопитися за будь-що у пекельному тунелі, та він був безлюдний, безпредметний і безголосий. Миттєва гостра радість пройняла мене, заглушивши навіть напади болю: та це ж, мабуть, тунель бориспільського аеропорту, він ось-ось внесе мене в салон «Боїнга» на Франкфурт. Я пошукала очима стюардесу, але біль знову розітнув єство так, що я хотіла заплакати. Так, я можу плакати, я на хірургічному столі, я вже майже під ножом свого приятеля В'ячеслава (Боже, як він по батькові, Боже...), ага, Олександровича, В'ячеслава Олександровича Сахацького; але чому мій приятель робить мені так боляче? Хіба він не міг покликати анестезіологів? Що, йому шкода моїх грошей? А мене тобі не шкода, друже?!

Мені було так недобре, що я почала впадати в паніку. Та ні, це не хірургія, це таки франкфуртський літак, він просто падає, він зараз впаде на червону черепицю німецьких дахів — і колір моєї крові зіллється з кольором черепиці; моя кров потече у Майн чи у Рейн, ні, таки у каламутний зимовий Рейн, і ніхто ніколи не віднайде і краплі моєї крові.

Люди! Я ж можу вам бути донором, у мене універсальна кров першої групи, чому ви мене не рятуєте для себе?!

Ні, цей хвалений «Боїнг» таки терпить катастрофу. Отже, мій порятунок — це моя особиста справа. Я ж ніколи не була панікером. *Life vest under your seat**. Що це? Хто мене вчив цього? Це тунель, а не сидіння, це смертельний біль, що допікає мозок і паралізує думки. О, яка вселенська вага впала на моє п'ятдесятикілограмове тільце. Це занадто боляче! Біль розчавлює мене. Боже, одна надія на тебе! Рятуй мене хоч ти, Боже, а-а-а-а...

За мною хряпали тисячі важких дверей, але я вже не мала сили пручатися. Немов у калейдоскопі, переді мною відчинялася інша тисяча дверей — і я здалася на Божу чи ще чийсь волю...

Я була десь так далеко і так високо, що раптом стала недосяжна сама для себе.

...І лише тоді, коли остаточно відчула власну безтілесність, я зрозуміла, що це була таки моя смерть. Хотіла себе помацати, вщипнути. Та гостра — як лезо кинджала — думка змусила затреміти від жаху: я вмерла. Я в-м-е-р-л-а...

У мене ще залишилися думки, бажання, відчуття — однак моє тіло зникло чи розчинилося. І я тепер не мала зовсім нічого: ні своїх великих очей, ні постійно болящої голови, ні теплих рук, ні грудей. Мене не стало, як і не було.

І я на смерть перелякалася.

Але як я могла лякатися на смерть, коли це діялося вже по смерті? Страх керував мною. Так вже було колись у Криму, коли Павлик Зайцев, одинадцятирічний син моїх приятелів, кинув мене у море — і я зрозуміла, що топлюся...

О, так, я і тепер розуміла, що мертва, але якщо я не втратила здатності думати, значить, я жива?!

Спробувала повернути голову, щоб переконатися, що я думаю головою. Голови не було. Але думки усе ж десь гніздилися — і я таки чимось думала.

*Life vest under your seat (англ.) — рятувальний жилет під сидінням.

Тоді я спробувала повести очима довкіл. Очей не існувало також. В житті мене б від такого відчуття заболіло серце. Однак ніде нічого не боліло, не пекло, не кололо, не різало, не ятрило. Мені було ніяк. І аж отут я остаточно зрозуміла, що все відбувається уже не в житті, а в смерті.

Після усього, що зі мною стало, — як дивно — це не було потрясінням. Лиш цікаво: чи дозволяють закони мови сказати: це відбувається *в смерті*?

Чому мене за життя не навідувала така думка? Чому я не з'ясувала цього, адже я була такою допитливою? Проте... хіба це має значення? В житті так багато можна, що по смерті, очевидно, можна лише те, що можна. А може, навпаки? Я не була цілком певна ні того, ні другого.

Власне, у житті нас не навідують такі мислі, а поміж тим сміттям, що злітається в голову, поки ти ще дихаєш, — дуже мало вічного, того, що застосовується частіше, ніж раз. Наші думки — як презервативи. Одноразовість — ось що рухає нами, поки ми можемо думати.

Дивно, що я ще думала. Мене покинув страх, відпустив пекельний біль, і я — легка, безтілесна, невидима і нечутна сама для себе, обвита чи то туманом, чи димком весільної фати, застигла у невагомій нерухомості. Я хотіла обернутися. Якщо я під фатою, то тут десь має бути мій молодий, наречений. Та мені нічим було обернутися. А якесь не існуюче фізично, та всевидюче око в мені показувало, що довкіл нічого не було: ні молодого, ні фати.

Отже, я більше нікуди не летіла, залишивши позаду безконечні коридори, тунелі і білу жінку без обличчя, з чорною квіткою в руці.

І Той, про чие існування я підозрювала колись раніше, але мало в Нього вірила, сказав, що від мене залишилася тільки душа. Це моя душа тепер думала, відчувала і бачила замість мене. Я не могла звикнути до того, що не можу рухатися, — і знову зробила спробу роззирнутися. Хотіла розшукати те, у що прибралася моя душа з живими думками. Я десь читала, що це мав би бути або клубочок, або пташка.

Як несподівано і незбагненно загадково звучало це: грудка думок, пташка душі, клубочок мислі. Так говорять і в житті. Однак — тільки поети. А я тепер небожителька. То як тоді я маю сказати про це, коли мені легко, нарешті легко і нарешті не самотньо?

А хіба не самотньо?! Навкруги нікого не було, я бачила, що нікого не було, однак чула неіснуючою шкірою, а, може, чимось іншим, що я тут не сама. Не знаю, що то було і де воно було, та легкість несамотності робила мене ще легшою, ще невагомішою.

У мене не було єдиного: відчуття часу і простору. Я не могла сказати, де я перебувала: тут не існувало ні темряви, ні світла, ні рівнини, ні високості; не було ні місяця, ні сонця, ні тепла, ні холоду, ні кольору, ні звуку, але тут існувало життя. Якесь не відоме мені, зовсім інше, своє, — але воно існувало. Звідкись згори чи знизу, справа чи зліва знову долинали начебто глухе ляскання дверей, скрипіння садового гілля. Проте не було ні низу, ні верху, ні права, ні ліва.

Т а м я подумала б, що сходжу з розуму. Вочевидь, тут я не мала розуму. Але я таки ще щось мала, якщо мала здатність думати про це. Чи я мала клубочок розуму, чи пташку розуму?

Клубочок не розмотувався.

Пташка не тріпотіла крильцями.

Отже, це всього лише моя вигадка? Отже, я є всюди і мене нема ніде?!

...Так закінчилося моє перше Життя і почалася моя перша Смерть. У цьому відчутті не було жодної печалі, але мені стало дивно, чому ми там, на землі, судили про Смерть надто примітивно?

Печаль існувала в іншому: у відчутті моєї цілковитої відсутності і розчинності, а також у даремному намаганні збагнути, щ о все-таки від мене зосталося? Грудка, пташка, клубочок, ефір? Тепер мені було дано лише усвідомлення, що я не зникла остаточно поміж безгомінного, безістотного простору, однак нічого іншого я вже не мала.

Отже, мій розум зостався при мені? Проте при мені не було пам'яті про покинуте життя: я не вмiла згадати нічого, що зі мною траплялося на землі, хто там зостався, кого я любила, кого ненавидiла, з ким приятелювала, кому заздрила. Якщо мій розум фіксував ці поняття, вони мали би мати і якусь давню реальність. Однак тут, у безпросторі і безчассі, будь-яка думка про реальність видавалася смiшною і жалюгідною.

Ця раптова жалюгідність змусила мене зробити зусилля, щоб крикнути кудись далеко вниз: «Живі! Чому ви ніколи не думаете про смерть, живі?» Адже недаремно моя бабця казала: «Не думай, як жити, — думай, як вмерти»? Але ніякого низу не існувало, голосу не було також.

Здається, таке повторювалося колись, що я не мала голосу. То я вже *тоді* була мічена цією силою, що забрала мене до себе *тепер*?! І ця сила, безперечно, є прихильною до мене, коли за життя призвичаювала до мовчазного — безголосого — тривання. Бували часи, коли безгоміння ставало нестерпним. Тоді я щось робила. Але що я тоді робила? Я силкувалася згадувати, однак у мені zostалися лише відчуття нестерпності і безвиході. Нічого іншого я не пам'ятала. То я тепер зомбі?

Навіщо т а м так наполегливо намагалися зробити з мене зомбі ціною великих зусиль і затрат, моїх особистих потрясінь і розпуки, коли т у т це відбувається безболісно і швидко?

Втім, чи й справді безболісно? Чому ж я так хочу згадати будь-що реальне, фіксоване місцем і часом, людьми, подіями? Хіба тут це вкрай важливо? Потрібно? Адже й така, невагома, безтілесна, бездушна, я чую на собі тягар, вагу, вантаж. Це, певно, земні мої вантажі, неодноразово прокляті і проплакані ноші, тиснуть мене і тут. Але мене вже не існує. Вони тиснуть мою свідомість, душу. Отже, я не бездушна — я душевна?

О, як я хотіла почути це слово там, де тривала! Натомість я знала інше, протилежне йому, — бездушна. Так казали про мене, так казала і я про когось.

Але все витерто, як з екрана телевізора чи комп'ютера. Я не знаю, хто мені казав бездушні слова, я не пам'ятаю, кого сама називала бездушними словами.

Зі мною zostалися лише поняття, лише обриси, контури слів, речей і відчуттів. Десь усе-усіське поділося, зникло безслідно, як скарби Бурштинової кімнати. А коли не безслідно? Якщо я, колись жива, по смерті не зникла безслідно, то хіба мертво зникає назовсім? А слова ж не мертві, коли були мовлені, речі не мертві — вони десь лише перенесені в інше місце. Люди не мертві, коли їхні душі ширяють десь тут, поруч, можливо, тужать разом зі мною за тим, чого не в силі згадати.

То навіщо тоді я вмерла, коли нічого не збагнула в житті ані про саме життя, ані про смерть?! Коли ніщо мене не втримало від смерті?

Хіба я там не мала чогось такого сильного, всесильного, що змусило бодай би боронитися від білої жінки з чорною квіткою, а не йти на її поклик, як жаба на гіпноз гадюки? То що, усе в житті безсиле, безвартісне і примарне? Хіба у найважливішу мить грандіозної події, а саме — зустрічі із власною душею — мені легко почуватися Метеликом, що залетів знічев'я на вогненний блиск Чорної Квітки?

Знічев'я було занадто т а м, то чому я мала датися так легко сюди? У мене ще звідти, з життя, обгорілі сто сот раз і нарощені сто сот раз крила, у мене обпалені вії і зачамрлі від випадкових вогнів очі. Я майже руїна. Сама руїна, але й вона стала комусь потрібна? І ось так раптово, зненацька, легко і швидко мене позбавлено навіть порохів з цих руїн. Бо коли я не відчуваю бодай фантомів на тих місцях, де мали би тулитися очі, чи руки, чи крила, чи що там іще, то, вочевидь, з мене стерто навіть пороху. Навіщо? За який бакшиш? Ким? Для кого? І чому мене покарано в найостаннішу мить думанням? Нічим іншим — лиш думанням, від якого мене боліла голова ще за життя. То нащо мені думати ще й тепер, коли мене вже нема?

Мені здавалося, що десь отут, що мало би називатися простором, і де літали чи пливли мої мляві, безголосі мислі, метушаться іще мільярди чийхось інших думок. Вони обганяли одна одну; наступна, як чумна, налітала на поперед-

ню; попередня гамселила ту, що була задовго перед нею. Але всі вони поспішали до мене, як до дзеркала чи до рупора, — подивитися одна на одну, випередити, заявити про себе, змести попередницю, розчистити дорогу іншій. І це була така вакханалія, що перевершувала усе відоме мені колись, коли я була жива.

Це божевілля. Чимось — хоча й не знаю, чим — думала я. Та божевілля могло траплятися з людьми. Я тепер не була людиною, отож навіть божевілля мені не є доступне. Не стала я й жодною звіриною — ні собакою, ні птахою, — отже, і сказ тепер не для мене?

Але щось є. Щось є, коли я вдруге вмираю у цьому бешкеті — вертепі думок, де жодна не є закінченою чи бодай зрозумілою, логічною чи доречною. Це чисте свавілля. Я знала, що свавілля господарює в інших сферах, а тут існувало свавілля думок. О, ні, це не свобода, це анархія, яку треба карати вогнем, чи мечем, чи ґратами; це цілковите вільнодумство, що підпадає під кримінал і покару. Де це я чула? Звідки я знаю про це?

Біла жінка з чорною квіткою мене цього не вчила. Вона була таки Жінкою, бо не показала свого обличчя. А це закон справжніх жінок. Та хіба під час анархії щось чи хтось можуть претендувати на справжність? Хіба дикий розгул мислі, що паралізує тепер мою волю, — це смерть? Цей первісний танок уривків свідомості — це і є моя смерть?

Смерть — це ніщо. Це цілковите зникнення. А від мене таки залишився шматочок, як хвіст від ящірки. Саме він і доконує мене. Отже, це не смерть, оскільки зі мною нічого не відбувається: мене не прилаштовують ні в рай, ні в пекло; мною не опікуються ні ангели, ні дияволи; мене не ведуть на плаху; нема Страшного суду, мені не виставляють рахунків — мене ігнорують. То чи це смерть — коли ти цілком зігнорований? Зігнорований, мов неіснуючий.

Для мене це дивно. В житті траплялося по-різному, однак я ніколи не почувалася зігнорованою. Я знала увесь спектр почувань інших людей до себе — від поклоніння до проклят-

тя, — однак ігнорування... байдужість... ніколи. Отже, це доказ того, що я таки не в житті?

Можливо, я ще і не в смерті, а лиш на якомусь роздоріжжі чи пересильному пункті, як євреї у Відні по дорозі на Тель-Авів? Може, до мене ще тільки приглядаються? Чи варто брати до себе — чи не варто? Чи рано — чи не дуже?

А може, це уселенське око зробило лише хаос у моїх живих думках, а мені здалося, що мене уже розпрощали зі світом? Але ж я ні з ким не випрощалася! Я не залишила жодного заповіту, я навіть не склала одежі для смерті і не накупила горнят за поману, за свою душу. Я не є готова до смерті, оскільки хаос панує не лише у мислях. Дотепер хаос панував у мені і правив мною. То як я могла вмерти, коли я не готова до смерті, як до пологів?!

О, так, порядок існував у мені єдиний раз: перед пологами, коли я знала, що на собі треба мати тільки сорочку без зав'язок і гудзиків, і розплетену косу — щоб дитина не заплуталася у пуповину і не задушилася гудзами.

А що я мала мати перед смертю? Хіба знаєш, коли тебе наздожене її неминуча тінь, якщо ти навіть не знаєш, коли тебе переймуть пологи? Про пологи тобі скажуть перейми. А що тобі скаже про смерть?..

Навіть тепер мене не було попереджено про неї. Ніким. І я не знаю, чи наді мною чинять експеримент інопланетяни, чи уфологи, чи ідеологи; чи я ще щось маю, окрім думок, чи вже нічого; чи я головою в долину, чи вгору. Чи я ще є?

Коли б я була живою, мені б зробилося сумно і лячно від невизначеності і боязні. Очевидно, я так і не пройшла крізь повну їхню гаму.

А мені інколи здавалося, що більшого страху, ніж у житті, у інших вимірах не існує. Він може тебе знищити — прижиттєвий страх-параліч, коли ти, мов загнаний вовк, що обкладений червоними тріпотливими прапорцями переслідувачів, шулишся у власну тремтячу холодну шкіру і, задкуючи до рятівних лісових околиць, чекаєш на перший чи останній постріл мисливців. Коли б у таку мить якийсь

розумний осцилограф записав, що робиться у твоєму естві, він би вибухнув від перенапруги. Але ба... осцилографи чомусь не вибухають.

Зазвичай, від таких перевантажень вибухає власне серце в обіймах Білої Жінки з Чорною квіткою.

В такому разі, чому я не помітила з'яви цієї Жінки переді мною? Чи й ця з'ява таємна, як усе підступне і лихе? Чи й цей — уже останній — свій раз я знову купилася на принадне і багатообіцяюче, як багато разів перед цим? І навіть востаннє воно виявилось брехливим і злим?

Ба, щось не так... тут щось було таки не так, бо я жодного разу не вважала смерть підступним і лихим актом... Однак Смерть мала би обрамити щось завершене. Смерть мала бути бодай трохи вчасною і сподіваною бодай одним фібром підсвідомості.

А моя Біла Жінка прийшла неждано, як, зрештою, будь-яка інша жінка. І цьому нема жодного пояснення... і нема на те ради, як любили казати у Львові.

...І цілком зненацька, на найбільш тужливій, як мені видалося, точці відчуттів, я зрозуміла, що знову пливу, чи лечу, чи розстилаюся, чи в'юся, — але я рухалася.

Я хотіла обернутися, повести очима, руками, головою. Та пливла, безтілесна, щодалі швидше і швидше; мій рух уже переходив у політ. І це був політ донизу.

До мене верталося відчуття простору?!

Подив не встиг запанувати в мені. Стрімкий лет крізь усе густіший морок, крізь безшумно відчинювані брами, що залишалися позаду вгорі, а далі суцільну густу темінь, — врешті-решт нагнав страх.

Чим швидше я летіла, тим страх мій дужчав і вже нагадував земний, — той, коли тисячі гадюк ворушилися в грудях і в колінах холола кров.

Тепер же у мені нічого не могло захолюнути, ніщо ніде не могло гніздитися, але страх і швидкість несли мене нижче і нижче, прорізаючи якісь темні стіни чи натовпи. Ставало

тісно, гамірно. Хаотичний шум, що наростав з невидимої темряви, заважав відчувати політ. Чим нижче, тим менше комфорту фіксувала моя душа. Мене колошматив великий неспокій. Чулися плач, крики. О, Боже!

А може, я ще не вмерла, подумала я, — і в цю мить, нечутно і легко прорвавши звичну в польоті невидиму плівку темряви, я застигла в прозорості, що висіла над землею.

І я побачила під собою землю: велику, веселу, кольорову, як амфора, землю; з деревами і снігами, птахами і звірами, цвинтарями і ріками, машинами і сміттєзвалищами, квітниками і борделями, лісами і аеродромами, пустинями і шахтами.

А в цій тонкій, філігранній амфорі майже невидимими комахами снували люди.

Я їх побачила усіх одночасно — і невимовно потворна і прекрасна картина почала відтворюватися у раптово повернутій до мене пам'яті. Люди тривали за законом відомого колись у житті прислів'я: півсвіту плаче, півсвіту — скаче. У їхньому триванні, як мені видалося зверху, існував несказанно відвертий баланс доброго і злого. Я почувала себе терезами, які з точністю до мікрона визначали міру цих двох абсолютно реальних понять: Добра і Зла. Я начебто могла побачити їх, відчути руками їхню сутність.

Звідси, згори, зробилася видною одна дивна для мене, ба, навіть вражаюча річ: ніщо на землі не мало переваги. Світ був канатом, по якому, балансуючи — як еквілібристи — між добром і злом, з добром і злом, під добром і злом, пробігали відведена їм дистанцію маленькі і великі, нікчемні і благородні люди.

Це було щось більше, ніж Содом і Гоморра, — нетривке земне життя, в якому тепер розчинялася моя невмерла душа, щоб збагнути одночасність речей, понять та істин.

Земний канат тріщав — але не тріскав — під натиском сили, з якою налягали на нього всі люди, що в один і той же момент

зачинали і викидали дітей;

отруювали і лікували ґрунти, повітря і води;

винаходили і знищували зброю;
брехали найдорожчими іменами і клялися іменами
нікчемними;
ішли в монастирі грішники і пускалися у найлютіший
блуд черниці;
зраджували чесних і прощали підлим, судили невинних і
виправдовували убивць;
починали і закінчували війни;
змітали і поновлювали кордони;
ділили нечесно нажиті маєтки і милосердно роздавали
останні крихти;
доводили свою автохтонність і заперечували зайшлість;
протестували від несправедливості і мирилися з бідною;
билися головами в стіни від розпуки і летіли, безпам'ятні,
в обійми;
душилися у пожарищах і пеклися під сонцем;
мордувалися сумлінням і тішилися заздрістю;
знемагали від ненависті і знемагали від розкошів;
пухли з голоду і пухли з надміру їжі, топилися в алкоголі
і виринали з нього.

Те, що діялося під зором моєї душі, уже не вкладалося у
знані раніше поняття. Земна амфора була чиста, як справжній
бурштин, і брудна, як помийниця, одночасно.

На прив'ялих травах лугів розвівалися білі весільні сукні
заблудлих у нетрях радості наречених, а на квітучому гіллі
придорожніх дерев гойдалися чорні тіні повішеників;

із-за тюремних дротів блискали втомлені очі смертників,
а з-під розбухлої материнської поли рвався крик новонарод-
женого;

бірюзовими ріками пливли посинілі тіла утоплеників, а на
сяючих вершинах снігів парувалися гірські кози.

Я заточувалася.

Я хотіла вхопитися за серце від потрясіння. Однак мені
нічим було заточитися і ні за що вхопитися. Лише чула, як
об мене, уже не існуючу, але і не зниклу назовсім, ударяються
хвилі розпуки і захвату водночас.

Я ладна була волати, бо на деревах цвірінькали горобці, а в океанах блистіла риба.

На підвіконнях цвіла герань і знемагали від спеки піски в пустелях.

Прозора димка висіла над спеченими асфальтами, мурахи скрикували під шинами автомобілів, майже у такт вітрові хилиталися верхівки хмарочосів.

Не було цьому спину — і не було спасу моїй душі, що, здається, верталася з недовгого небуття. Земний канат спресував моє минуле в одну-одніську мить одночасової радості і печалі — і вернув йому пам'ять. Я була причетною майже до всього, що тут діялося, бо я також жила цим життям.

Через те мені мало було споглядати: я хотіла згадувати все, пов'язане з кожним горобцем і кожною мурахою. Та я не мала пам'яті. Чому? Чому я була безпам'ятна? Що я мала зробити, щоб вернутися у вчорашнє чи в сьогоднішнє життя бодай маленьким спогадом?

Блат? Чи й тут потрібен був блат? Але до кого заволати у прозорім тумані, що завис над землею, повною людей, каміння і заліза? Перед ким простелитися срібним туманом чи срібною ниткою, щоб він змилосердився наді мною — і дав мені згадати... мене?

Я мусила бути там, про що хотіла згадати.

І я полетіла між пожежами і повенями, між будівлями і людьми; полетіла туди, де, може, чекали мене найбільше. Я не мала ані форми, ані змісту. Мала тільки бажання бути там.

...Вони мене не чекали. Вони, здається, навіть і не тужили за мною.

Я літала над рідними місцями — і дивувалася, що саме тут найбільше почуваю себе терезами, які фіксують безпомильно точно діяння усього суцього. Тут теж ніщо не мало переваги: живий канат життя вгинався, витягувався, зморщувався, розправлявся, чадів, чорнів, переливався, але ніщо не могло

порушити його незбагненої цілісності. Проте тут усе було значно конкретніше:

сусідка сапала город,
племінниця годувала грудьми дитину,
кум бив свою дружину,
паралізований приятель незрушними очима дивився у
стелю,

гробар копав комусь могилу,
міліціонер мирив сімейну пару,
їздовий ховав украдений з ферми мішок комбікорму,
хрещениця подавала заяву на одруження,
діти ішли зі школи,
репресовані збиралися на мітинг,
акушерка приймала пологи,
божевільна замітала вулицю,
вуйко брав з криниці воду...
Кожен робив своє.

І я подумала: а чому вони, власне, мають тужити за мною? Може, вони і не знають, що мене вже нема?! А коли й знають, то хіба це причина, щоб думати тільки про мою смерть?

Повільна, важка сила несла мене над городами і хатами і раптом спинила над подвір'ям, на якому я знала кожен камінець і травинку.

Це була батькова хата. Тут готувалися... до мого похорону. Вражена, перелякана, майже зомліла, дивилася зверху... на себе — і нічого не розуміла. Тобто розуміла, але не могла сказати. Уперше я не пошкодувала, що не мала очей. Коли б вони були, я ще раз умерла б з плачу і туги: так страшно було дивитися на себе мертву і на своїх рідних, знайомих, сусідів, що рухалися в майже сомнамбулічному ритмі, і кожен з них робив якусь потрібну роботу для мене, не підозрюючи навіть, що подвоює мою муку.

Ця мука була тяжчою, аніж політ крізь глухий тунель за Вічною Жінкою. Саме тут душа так змаліла і почорніла з горя, що нараз і справді зробилася пташкою — маленькою ластівочкою — і сіла в старе гніздо під стріхою татової хати.

Це гніздо було моїм ровесником. Його звали ластівки після мого народження, і колись у житті казав мені мій золотий тато, що воно ніколи не було порожнє, і вчив не чіпати його ніколи, щоб, борони Боже, зруйноване ластів'яне гніздо не принесло пожежі в хату...

А тепер мій простоволосий, сивий, неголений татко підправляв домовину і не знав, що я дивлюся на нього із збереженого ластів'яного гнізда, і що плаче душа моя разом з ним.

О, навіть цієї хвилини мій татко залишався моїм, може, більше, аніж будь-коли: усю роботу він мав переробити сам, так, як уміли його безцінні руки. Він сам вибирав деревину для труни. Тато перекинув дошки, що були під стіною нашої хати, шукаючи саме ті, про які знав, що вони в гнилу погоду не рубані, шашіллю не точені, десятком років сушені, нікому ніколи не зичені, на весільну підлогу не стелені.

Я не могла тепер приголубити свого татка, лише мої пташині ніжки могли ходити по вирізьбленій ним ринві, а дзьобик міг цюкати недостиглі йони в посадженому татком саду.

Тато стояв, припертий до домовини, і дивився чомусь у небо. Може, він не хотів, щоб його сльози капали на землю, а може, щось йому сказало, що я ще тут, майже поруч. Вітер розвівав сиве волосся, і тато здавався мені старцем, що ось-ось, сліпий, невидючий з горя, простягне руки вперед і піде на край світу, у світ за очі, шукаючи і кличучи мене. Колись я була схожою на нього обличчям і натурою, а тепер я, не схожа ні на кого, б'юся над татовою головою крилами, але він мене не бачить і не чує, лиш незрушно дивиться в небо — і великі, повільні сльози котяться по його дорогій щоці, і течуть десь за комір сорочки, може, аж до самого серця, поточеного гризотами, бідами і роботою...

Туга усього світу за мною видалася б мізернішою, аніж туга на цьому подвір'ї, в цій хаті, де не сміялися осліплі дзеркала і не скрипіли завіси знятих дверей.

Тим часом чоловіки — вуйки та сусіди — збивали столи для поминок. Кухарка Наталка, яка порядкувала і на моєму весіллі, солила холодець. Два трембітачі зі Сторонця-Путилова ходили горбами, з верха на верх, трембітаючи на ближні і дальні околиці, і сповіщали про горе...

Боже, колись якийсь ідіот запровадив на цих горбах гульки з трембітами, вигадавши, що трембітати можна з радості. Але трембіта ніколи не грала веселої. Вона не мала радісного голосу, як не мала лету і моя ластів'яна душа, що перебігла нараз у тіло сторонецької трембіти, ридаючи моїми безмовними словами до зеленого світу, що тішився і плакав уводночас, не знаючи і не чуючи останньої туги за ним.

Я рвалася з трембіти на волю, на спалені сонцем верхи, догукуючись чогось загубленого. Але ніщо не озивалося на мій тужливий клич. Здавалося, що від такої туги мали би перевертатися гори і йти уплав дерева, чахнути трави і чамріти звірі.

Однак на горбах тривала правічна гармонія, якої не могла порушити смерть одної маленької людини.

А може, це збулося моє бажання, кинуте колись зопалу на папір: розстелити мою душу по смерті на полотнах оцих верхів? І хтось тепер і справді виконував мою волю, вичавлюючи із напівзомлілої трембіти залишки моїх руїн?

Однак моєї волі тут не існувало. Я розуміла, що чиниться воля Вищої сили, бо ластів'яна душа була раптово забрана з трембіти і знову перенесена в гніздо під стріху татової хати, де ніхто і не зогледівся, що пташечка відлітала, щоб виплакати з горла старої трембіти на тих верхах, полотна яких ніколи не будуть встелені її душею.

Тут, на чорному клаптику подвір'я, і далі робилася велика робота. Колишня однокласниця Люда набивала подушку тирсою. А моя сестричка Паютка з моєю солодкою тіточкою Гафією і хрещеною маткою Марікою зодягали мене, час від часу перемовляючись крізь стримувані плачі і схлипи.

— Паюточко, аби ти не заціпала ліфчик і гудзики, — казала тітка, обгортаючи мою голову червоною хусткою, — аби там її нічого не тиснуло.

— А гребінь класти? — питала матка Маріка, втираючи мокрі очі.

— І дзеркальце клади, і годинник, і окуляри, і папір, і ручку, і цукерку, і перстень, — щоб усе було при ній, — відповідала тітка, зв'язуючи мої ноги унизу біля кісточок білим шнурком.

— Дивіться, Гафійко, як будуть виносити тіло, аби Василина Гумакова не вкрала шнурок, вона має моду на тих шнурках ворожити, — застерігала матка Маріка.

— Ой, тут подивисься... — заголосила тіточка не своїм голосом, припавши до мого холодного чола, потім поправила хустку, китиці вишитої сорочки, складені на грудях руки, поклала в них свічку, обгорнувши внизу її білим папером, вдихнула і знову вернула на подушку букетик сухого василька, накрила мене до половини тюллю і тоді запалила свічку.

Три заплакані жінки, схиливши голови, стояли над моїм тілом і не знали, що мої ластів'яні крильця сивіють з жалю і вдячності до них. Три жінки любили мене і турбувалися про мене, як про живу.

Колись перед першими пологами саме тіточка наказувала запам'ятати, що дитині буде легкою дорога з в і д т и, якщо я буду з розпущеним волоссям і незастебнутими гудзиками сорочки. Бідна моя тіточка і тепер хотіла, щоб там, звідки нікому немає дороги назад, я не мала ні в чому потреби.

Але я вже ніколи не матиму потреби ні в чому: моє маленьке серце і зарубцьовані колись медом, молоком і яйцями легені — усе те, що називалося в житті нутром, — білохалатні різники викинули у великий ящик з такими ж серцями і легенями і відвезли за місто, прикопавши землею. Моє серце поховали швидше, ніж моє тіло, і ніхто ніколи не подумає про моє серце. Хіба що перед якимись черговими виборами до парламенту чи до іншого осинця котрийсь із моїх колишніх колег-журналістів «розрядиться» сенсаційною статтею про печінки з моргу чи абортарію. Та ще мачуха мого чоловіка, може, коли-не-коли замолюватиме гріх за свій язик,

згадуючи, як відраджувала його одружуватися з тією, у котрій легені росли на молоці і меді... Та й по всьому.

Тепер же душа моя, гірка, як полин, і солоня, як тітчині сльози, не потребувала нічого, окрім єдиного: полетіти туди, звідки не видно муки мого худого, простоволосого батька і всієї рідні.

Та я зоставалася пташкою і могла літати хіба що тільки над своїм подвір'ям.

— ...умерла, бо мала вмерти, — відповіла сама собі моя люба сестричка, порушивши важку тишу, в якій лиш потріскували десятки запалених свічок, затиканих у миски з пшеницею на лавці під стіною у моїх головах.

— Ой, порубали її, сердешну... — сказала матка Маріка, мацаючи під моїм колись розкішним волоссям грубу драгту швів...

І здалося мені, що заболіло моє пташине серце, коли мій молодший братик Олег з відром води в одній руці і серпом у другій нечутно переступив поріг. Йому нічим було витерти сльозу, що тихо стікала по зарослій щоці, — і поки він дивився на мене, вона впала на мої скам'янілі пальці. Тітка підняла з підлоги тюль, і мій дорогий братик поставив серп у воду і засунув відро під лавку з домовиною.

— Ого... — зітхнула матка Маріка. — Її так заморозили, що вже й заліза не треба.

— Так годиться, — відповів брат і раптом широким кроком кинувся до дверей.

У дверях стояла моя голубка мама — і, не бачачи мене, дивилася на мене. Вона говорила сама до себе, тримаючи сиву — як у Маври — голову обома руками. Її голос, іще тихий, майже нечутний, переходив у спів, линучи просто до мого серця. Але я не мала серця. Воно не могло здригнутися навіть від маминого голосу — лиш полетіло сиве пір'я моїх ластів'яних крил на траву татового подвір'я, коли упали мамині слова на холодний мармур обличчя:

— Ой-йой-йой... дитино моя солодка, розлука моя велика, розлука моя вічна, цвіте мій опалий, земляця чорна забере

тебе від мене, земляця тебе буде любити, трава тебе буде голубити, і не почую я більше твого дорогого голосу, і не скажеш ти мені лагідне слово, і не вчуєш ти, як я за тобою плачу і як за тобою баную... Дитинко моя золотенька, дитинко моя мальована... Ти з-під серця мені випала, ти печаль в моє серце впустила, ти зробила попелом мою душу... писанко моя великодня, цвіте мій ранній...

— ...Мамо... мамо... — казали обидва мої брати Толя і Олег, тримаючи маму з двох боків за плечі, а сусідка Петруня, що була медсестрою, капала на цукор валеріани.

— Бабусю... — заплакав мій дорослий синочок у мамину руку, і нарешті справді мертва тиша упала на сумну хату...

А далі заголосили усі відразу, приказуючи над моїм тілом якісь чудні і ніколи не казані мені слова, пестливі і жалісливі, вразливі і слізні, перебиті схлипом і мукою розставання. Годі було розібрати їхній зміст, однак я не мала потреби в тому, бо навіть пташина голівка помутилася і зомліла, чуючи нестерпні завивання...

Коли мене виносили з хати на подвір'я, тітка Гафія непомітно зняла шнурок із зв'язаних моїх ніг і поклала собі в пазуху; сестра підвела до труни мого весільного батька Петра і почерез домовину почорнілий мій тато дав йому молоденьку ягничку за мою душу; брати роздавали жінкам мою одіж, а старий священник Іларіон, що міг бути моїм дідом, повідомив, що упокоїлася раба Божа Марія...

О, хтось таки був милостивий до тої пташечки, що сиділа на відчиненому у двір підвіконні. Бо дужа сила зробила пташку вітром і понесла над рікою, де вітер пролився дощем і знову зробився вітром, і полетів між верхів, де ще трембітали трембіти, а потім вітер сів під густу яличку, і схилив свою голову до землі, і погладив своїм диханням землю, обвіваючи трави і мох своєю сльозою...

Як добре, що вітер не пускав мене назад, туди, де вже не стало радості і сміху, де лиш горіла, як свічка, туга, де плакали мама і моя дитина, що теж колись випала з-під мого серця і навіки вселилася в серце знов, уперше маленьким ротиком узявши мої груди...

Як добре, що я цього тепер не бачу і не чую, і не чую нічого, окрім вітряної своєї суті, чи вітряної душі, чи вітряної погоди...

Пташечка вернулася тоді, коли перша сумна грудка, кинута маминою рукою, ударилась об мою домовину. Я чула, що відлітаю, не маючи сили затриматися над густим натовпом, в якому переступали з ноги на ногу мої приятелі і вороги, мої рідні і чужі мені люди, роззяви, каліки і просто охочі. Вони щойно сказали про мене усе, вони відпустили мені гріхи, і я їм теж відпускаю, а сама відлітаю туди, де не вміють говорити так нещиро і неправдиво, де воліють мовчати і думати.

Я чула зверху не лише те, що вони говорили, — я з н а л а, що думає кожен з них насправді, і велика печаль від фальші навіть тут, перед краєм могили, огортала мої крила, що аж хотілося воскреснути, аби заперечити їм.

Що ж, таким був закон земного каната: ніщо не мало переваги. Отже, брехня і правда у казаних над моєю могилою словах була рівною, але, братове, ми ще матимемо час для дискусій і поррахунків, коли зберемося усі там, де ніхто нікому не застить, і з'ясуємо в спокійній атмосфері, хто яким був насправді, кому що завинив і де схибив. Я не мала жодного сумніву у цьому. Однак, спасибі і на тому...

А я відлітала, знаючи, що вони пом'януть мене чаркою вина, зробленого татовими руками, перемнуть мої кісточки — і забудуть в якімсь часі, полишивши тугу моїй родині. Адью, панове?!

...Але я помилилася. «Адью» миттєво не буває. Легко я хотіла відбутися швидким прощанням. Тут, на спустілому подвір'ї татової хати, усім було ще зле.

Кухарка Наталка у надвечір'ї мила посуд.

Вуйки і сусідські чоловіки збирали поминальні столи.

А мій чоловік, обнявшись із сином і погладжуючи його по опущеній голівці, стояв припертий до паркану, за яким палахтіли посаджені мамою троянди, і думав невеселі думки. Вони були чорні, і я боялася літати над його колись коханою

головою довше: навіть тепер я не хотіла знати все, чого не знала раніше. Звідси воно видавалося не таким, як у житті, непоправним. Але цей чоловік — а він довго був моїм чоловіком — любив мене понад уся гіркоту і втому своєї риб'ячої душі. Риба не могла жити невільною чи в загаті, та від сьогодні ця рибка вже не мала волі...

І коли я це зрозуміла, моє ластів'яне серце знову попросилося до нього; ластівочка хотіла сісти на чоловікову долоню чи сховатися у пазуху. Але пазуха була закрита чорними гудзиками чорної сорочки, руки голубили синову голівку — і я сіла на мамину троянду, прямо перед його очима. І тоді мій син — моє любе дитятко, моя солодка ягідка — стрепенувся під чоловіковою рукою, потягнувся до пташки і заплакав:

— Тату, а може, це наша мама...

Від болю мої крила відмовилися летіти. Поранені синоюю здогадкою, вони заледве перенесли мене у гніздо під стріху, і вже звідти я почула, як жорстоко зітхнув мій чоловік:

— Ні, мами уже ніде нема. Ми тепер сироти.

Я впізнавала свого чоловіка, вічного атеїста, який, проте, знав добре Біблію і дотримувався усіх біблійних постів і постів за системою Брега задля власного здоров'я. Лахаїм, як кажуть євреї, однак...

І попри все, він був бездоганим моїм чоловіком, розуміючи і відчуваючи мене глибше, ніж усі, разом узяті, хто втішав себе тимчасовими сподіваннями, що може заповнити порожні ніші моєї вічно самотньої душі.

О, мій домашній неофіт мав не тільки більше уміння вистелювати ті ніші коли німотою, коли сліпотою, коли волею, коли покорою, коли полоном, — він мав більше душевного чару, яким дуже тонко і вміло користувався, не докладаючи до цього якихось особливих зусиль. Але він ніколи не мав мене за річ. Його власністю була не я, а лиш його любов до мене і моя любов до нього.

Такої переваги не було у жодного чоловіка, що дихав на мене ласкою...

Але як билася ластівка сивими крилами з розпуки, як карталася пташина душа у пізньому покаянні за бездумно кинуті колись слова маленькому пустотливому хлопчикові:

— Ось ти не слухаєш маму, і мама умре, і мами більше ніколи не буде.

Вражений хлопчик кинув тоді свої пустощі, а потім крикнув в обличчя:

— Мамо! Ти ніколи не вмреш, мамо! Ніколи! Ніколи!!!

Моя найрідніша кров, мій синьоокий хлопчик маленькою дитячою голівкою усе знав наперед.

...А в кімнаті, звідки недавно забрали моє тіло, ще пахло воском і васильком, однак було прибрано і тихо.

Мама сиділа за незастеленим столом на місці домовини. На столі стояв мій великий портрет. Мама дивилася на нього і розгортала маленький полотняний пакуночок. З нього випало три мініатюрні клубочки, помащені зеленкою. Мама вибрала з поміж них один, найбільш поблідлий, і довго тримала його на долоні. Її долоня тремтіла, очі плакали, але мама гладила той клубочок, як живу істоту. То був мій пупик. Його відрізала після мого народження акушерка Юля Сергіївна. А тепер уже і я сусідила з її вічним домом.

Мама поклала пупик у полотничку і розгорнула ще один пакуночок. Там була дитяча сорочечка — мій перший одяг. Мама розправила на ній складки, тихо здула неіснуючий порошок і прихилила сиву голову на стіл, уткнувшись обличчям у дитячі сорочечки і пупики трьох своїх дітей.

Нечутно зайшла тітка Гафія. Вона стала коло мами. Притулилася їй до плеча, подивилася на портрет, а потім поклала на стіл білий шнурок, яким були зв'язані мої ноги, і нерівно відірваний клаптик моєї смертної сорочки. Мама згорнула усе до купи і зав'язала.

— А в стайню?

— Я вже понесла, — відповіла тітка.

Відтепер своїм небуттям я мусила і могла охороняти наш дім. Таким був правічний закон цього краю. Клаптик

смертної сорочки мав стерегти хату і худобу від блискавки, грому і тучі, а шнурок, яким зв'язували мені ноги, щоб я рівненько лежала в домовині, служив найкращим адвокатом і суддею на випадок будь-якого конфлікту із законом. У попередньому житті, коли мене покривдили і я змушена була доводити, що я не верблюдця, прив'язаний до дверної ручки правочинного залу шнурок із тіла покійного діда і посипаний довкіл суддів свячений мак з маминого городу позбавили мене витрат на адвоката і на блатний телефонний дзвінок зверху.

А відтепер і моя тінь ставала заступницею і охоронницею моєї рідні чи будь-кого іншого, хто матиме в ній потребу...

Довга тиша запанувала в кімнаті. Дві сестри журилися мовчки, думаючи про одне і те ж.

— Усе пропало... — сказала мама.

Тітка не відповіла.

Тоді мама встала з-за столу і понесла пакунок у шафу.

— Не забудь, де кладеш... — попросила тітка, на що мама зітхнула:

— Я тепер уже нічого не забуду.

Тітка зачинила вікно і, замівши підвіконня носовою хусточкою, поставила на нього склянку води і затикану в буханець хліба свічку.

Тим часом мама також стерла стіл, поклала на нього хліб, воду, свічку, а на середину крізь ситечко просіяла білу муку.

— Ти пішла би спати... — порушила тишу тітка.

— Я буду тут... — відповіла мама і перебралася на диван.

— Але ти би пішла у другу хату, — знову сказала тітка.

— Ні, я лишуся тут, — знову відповіла мама.

Вже майже минала ніч, а мама незрушно дивилася на стіл і незайману муку. Вона знала, що я мала вернутися сюди, і вона хотіла встежити мене. Однак я не сміла робити мамі боляче в цю ніч. І мої складені ластів'яні крила чекали, поки мама засне.

Втома зморила її, мою чорну від туги голубку, — і аж тоді я пролетіла крізь скло і нечутно сіла на стіл. Я хотіла лишити

чимдуж помітні сліди, через те ходила по білому борошняному снігові, вкладаючи в лапки усю свою пташину силу. Потім напилася дзьобиком водички, пролетіла над мамою, що здригалася уві сні, і останнє, що я чула, відлітаючи назад у небо, — мамине тихе зітхання вранці над мукою, помережаною моїми слідами:

— Вона таки приходила до мене, моя дитина...

Велика сила знову несла мене уверх і вверх, скидаючи пір'я і крила доти, поки я не зрозуміла, що ластівки вже не стало. Я знову зробилася безтілесною і невагомою, долаючи якісь фантастичні небесні висоти.

Я покинула землю, мене покинули земна пам'ять і страждання, і щось швидке і потужне несло мене крізь густу темряву. Але я вже не мала страху.

За мною тріскали засуви, ланцюги і брами, скиглили якісь голоси, до них долучалися «ахи» і «охи», клацали ножі чи ножиці, пахло ліками.

І раптом у цьому безладді невидимий, але добре чутний голос повідомив:

— Круг перший.

Я увійшла душею з темряви в морок і зупинилася, опинившись у світлі якомусь неповноцінному. Жодного круга не було. Довкіл мене метушилися такі, як я, душі. Я відчувала їхню присутність, однак вони не мали форми, через те я не могла знати, чого їм бракує. Їх тут була тьма-тьмуца — і щомиті ставало все більше і більше, бо безперервно клацали ножиці чи ножі, безперестанно доносилося чиєсь скигління і сопуче, як під наркозом, дихання.

А я, висячи у невагомості, роздивлялася. Довкіл мене то зграями, то поодинці літали душі, — крихітні, як макове зерно, і кожна з них була така ж самотня, як я, навіть обнявшись з іншою. Це якісь сиротинці або неголюблені, думала я, дивлячись, як до мене наближаються дві однакові-сінькі за формою і подобою душі.

— Хто ви?! — запитала, відчуваючи певний дискомфорт. Коли б я мала в цей момент шкіру, вона б покрилася дріб-

ними пухирями зі страху, і язик пересох би у горлі, як під час спраги. Однак нічого цього я не мала — лише відчула, що душа моя дещо змаліла і спресувалася.

Два однаковісінькі чоловічі голоси без голосу, шепеляві і невиразні, попростували до мене.

— А чому ти нас не впізнаєш? — запитанням на запитання відповіли вони, безперестанно облітаючи мене.

— Бо я вас ніколи не бачила... — невпевнений голос без голосу послала і я.

— Ти нас і не хотіла бачити!

Мій дискомфорт посилювався: я бачила, що якби ці дві однакові душі прикласти до моєї, то вона би зробилася повнішою і ціліснішою, а в тій формі, в якій душа існувала тепер, було багато надірваних країв.

— Хто ви? — не запитала — попросила я знову і, вражена власною здогадкою, відсахнулася від шепелявої відповіді:

— Ми твої діти.

Я ще зробила спробу сказати, що моя дитина залишилася т а м, але однакові — як дві краплі води — душі дедалі більше ставали схожими на мене. Так, це були мої діти.

Я хотіла наблизитися до них, однак тепер відсахнулися вони.

— ...то ви мені не прощаєте? — запитала гірко, усе ж сподіваючись на заперечення.

— А навіщо ти дозволила нас убити?

Вони говорили зі мною запитаннями.

— ...бо я тоді сама могла вмерти...

— Не виправдовуйся, — зжалились вони наді мною, але ненадовго, — бо це егоїзм. Бачиш, ти себе так любила, що не хотіла вмерти сама, зате згодилася на нашу смерть. Але ж ти була попереджена, що нас можуть убити. Правда ж?

— Так, я була попереджена, та я тоді не зважила на попередження.

І я згадала свої тодішні віщі сни: увесь тиждень я ловила рибу у прозорій білесенькій воді якоїсь круглої загати посеред скель і зелені; риба була однаково велика, блискуча

і сама ішла в руки; згодом увесь тиждень я заганяла в кошару овець, їхнє довге руно волочилося по землі і заважало ступати, однак я, сміючись, підбирала ті руна і гнала своїх овечок до кошари.

Моя найкраща приятелька Віра, що зналася на всьому, сказала:

— Дивися, бо понесеш...

А ще через тиждень мені приснилося, що дві товсті, розкішні мої коси лежать відрубані по два боки від мене і ворущаться. Я закричала уві сні і заплакала. Та біля мене був той, хто умів утішати найсолодше. Може, саме тієї ночі він утішив мене даремно...

— ...Але я боролася за вас до останнього, ніхто не знав, що вас відразу двоє! — з жаром вигукнула я своїм синам, обірвавши спогади. — Я не винна, що не змогла вам дати життя... Я вже вмирала... і лиш тоді... — Я шукала для виправдання слова і не знаходила їх.

— Так, але ти могла нас не зачинати... А нас убивали живими... Нам трошили усе живе, і нам було боляче, ми кричали, але ніхто не чув того крику... Тобі ж показували потім наші скалічені голівки і пісюни... Бачиш, у нас усе пошкоджено: руки, ніжки, голоси. Пам'ятаєш, у тебе час від часу зникав голос? Не гнівайся... це ми користувалися ним... Ти нас прирекла на найнижче життя, через те ми мусили бути винахідливими. Отож не май на нас зла.

Бачиш, як тут багато таких, як ми? Чуєш ножиці і скигління? Нас прибуває і прибуває, і ми безсилі перед жорстокістю живих до нас... Ви думаєте, що ми лишаємося ненародженими, і ніхто з вас не думає, що ми такі ж, як ви, лиш тут ми застаємося у першому саду.

— У першому крузі? — спробувала поправити я.

— Ні, у першому саду. Це для тебе круг, бо ти мала якісь інші сади. А для нас це сад. Іншого саду ти нам не дала...

І перед тим, як відлетіти далі на поклик якоїсь невидимої сили, я все ж хотіла дізнатися про найважливіше.

— То ви мені не прощаєте?

— А ти сама собі прощаєш? — запитанням на запитання відповіли два однаковісінькі хлопчики і, обнявшись, полинули в глибини свого першого і останнього саду, залишивши мою самотню, опечалену душу у першому крузі чи то каяття, чи провини, чи просто минулої сумної дійсності, що наздогнала мене тоді, коли уже, здавалося, ніщо не могло в'язати з нею... Але хіба про це думаєш, коли живеш?..

І знов душа моя летіла крізь страшні стогони і крики, крізь моторошний плюскіт води і жахкий тріск гілля, різкий і раптовий скрегіт гальм і сердите, уривчасте чахкання паровозів.

Гнітюча темрява насунулася на мене одночасно з безбарвним голосом, що, зненацька упавши на мене, повідомив:

— Круг другий.

Натовп душ, що блискавично згустився докіль, очевидно, чекав моєї появи. Однак він недовго приглядався до мене, бо майже одразу почав рідшати, залишивши мене наодинці з пониклою, темною душею. У цім крузі теж не було кольорів, але я знала, що навпроти мене стояла темна — аж чорна — і чимось посмугована душа. Призвичаївшись до мороку, я впізнала її.

Це була душа моєї бабки Василяни.

— О, донцю, як я чекала тебе тут! Я не мала до кого заговорити! — неначе в обійми, кинулась до мене її рухлива тінь. — Як я чекала, що хтось рідний розірве цю ніч... Але ти що, також стратилася чи тебе стратили? — на мить зупинився воркітливий голос моєї бабки. — Бо ми тут лиш такі, страчені. І далі нас не пускають. А де ті всі решта? — говорила чорна душа, літаючи круг мене дещо нервово і похапливо.

З боязні я мовчала, не знаючи, як їй сказати, що т а м я за нею тужила багато років, але тепер, коли ми зустрілися, — боюся.

— Ти мені не прощаєш і через те боїшся? — допомогла вона, і мені здалося, що в ній зібрався океан сліз.

Але де містився той океан, коли бабці не було, коли від неї не зосталося нічого, окрім посмугованої, начебто батогоми, душі?..

І я прихилилася до неї, і раптом помітила дивну нашу схожість. Якби ми мали обличчя, ми виглядали б сестрами.

— Ти моя дитина, але ти була тоді ще маленька і не можеш нічого ані знати, ані пам'ятати...

— ...Але я усе пам'ятаю... — уперше несміливо подала свій голос до неї і побачила, як здригнулася в ту мить бабчина душа.

— Ти можеш дещо пам'ятати, — погодилася вона, — але ти нічого не можеш знати ні від кого, окрім мене. Ні від кого...

Тоді зважилася і я.

— Люди казали, що то був клімакс, і коли у жінки клімакс, її не можна лишати саму...

— Коли у жінки клімакс, жінку не можна залишати самотньою... — повторила вона. — Жінку ніколи не можна залишати самотньою, бо у неї тонка душа; це лиш здається, що жінка витриваліша; тіло, може, і витриваліше, а душа — не шкіра, душа тонка.

Усе це так, люди добре казали... але що можуть знати люди про чужі гріхи і прокляття? — говорила начебто сама до себе бабка Василина. — Вони думають, що дурну справу тобі диктує дурний розум, а воно не так... Зовсім не так... Усе, що ти робиш дурне, воно тобі написано наперед, бо це твоя плата за гріхи, сльози і прокляття... — Вона вернулася до мене: — А що пам'ятаєш ти?

— Пам'ятаю, як ми з німою Параскою ішли в долину, в село до мами, а ви стояли на горбику під хатою і тримали одну руку дашком, а другою махали нам услід.

— ... А ти скакала, мовби кобиличка, через мурашникові купини і усе оберталася і оберталася, так, якби хотіла вернутися... Я тобі склала одіж, дала на дорогу усе-усе, і навіть меду, і дивилася на вас із німою Параскою, вже знаючи, що страчуся.

— Але нащо ви так зробили? Хіба ви не знали, якого болю завдасте?

— Нащо я так зробила... — Чорна бабчина душа стояла проти мене і довго мовчала. — Бо я в тих скалах, у тих горах, де лиш дідько, прости мене Боже, каже «добраніч», довго була самотньою. І на мені лежало прокляття...

Колись на нашому хуторі було шістнадцять хат газдів. А після війни усіх забрали на Магадан. Лишилося нас три хати. А решта поросло бур'яном. Ти пам'ятаєш?

— Пам'ятаю... Ми з мамою там, біля руїн і кропиви Михайликової колишньої господарки, збирали підберезники і лисички... Але те, що ви лишалися самотні так довго, хіба це прокляття? Були ж ми: і дід, і тато, і мама, і я.

— Це прокляття, бо я мала час бути сама з собою і мала час думати, як заподіяти погане. Бо мене проплакав і прокляв рідний мій тато. Колись він прийшов до нас з твоїм дідом у гості, коли я ще була молодою, а я не дала йому ночувати в хаті, а постелила на сіні в стайні... а то була зима, і тато відморозив ноги, і його повезли у Вижницю в лічницю. І ніхто з нас за шість тижнів ні разу не був там. А тато дивився у вікно і все питав себе: «А не видко моєї Василинки?» І сам собі відповідав: «Не видко...» А на шостий тиждень сказав: «Бодай би там затратилася у тій хаті, що ні разу не прийшла до мене!» І ота уся біда зо мною була на тій стайні, де тато відморозив собі ноги. В таку хвилину закликав мене, покійний, царство йому небесне...

— А звідки ви знаєте?

— Він сам сюди приходив до мене... Один лиш тато і приходив у цю темінь. А більше нікого не пускали... А як тебе пустили?

— Не знаю. Я сама прийшла, бо хотіла з вами поговорити...

— А тепер не говориш... — докорила вона мені і перепитала:

— Але тепер уже мене не боїшся?

— Не боюся... Лиш раз боялася...

— Коли?

— Коли вас привезли з Вижниці з моргу...

— То моє тіло привезли, донцю, а я вже була тут... ні, я ще літала над вами і все знала... Ти так тоді плакала, що грішна

душа моя почорніла ще більше, аніж петелька, на якій я повісилася...

— Ага... я втратила тоді мову, і друга моя бабка Гафія і бабка Настасія бігали до Івана Дмитрикового примовляти. Вони потім довго зливали воду з гашеними сірниками, поки минув мій страх, але я цілий день не заходила до хати, де лежало ваше тіло...

— ...а коли зайшла, то поклала по обидва боки від мого лица цвіт акації. Так мене й поховали з тим цвітом. Він часом мені дотепер тут пахне...

А скільки тобі тепер років, дитинко? — придивлялася до мене.

— Багато... Але я молодша від вас...

— А мені було п'ятдесят. А твоїй мамі тоді було двадцять чотири...

— ...А Гуцуляк у селі казав, що то невістка вас повісила... Моя мама...

— У таку хвилину, грішний, сказав сам собі... А його зять пару часу перед тобою прийшов сюди так само, як я, і вже тут назовсім...

— Боже! — скрикнула я вперше. — Такий світ великий, і стільки у нім душ умирає щохвилини, і геть усі сходяться сюди, то звідки ви знаєте про Гуцулякового зятя?

— Ти помиляєшся, донцю... Сюди сходяться лиш такі, як я, — занапащені, чорні, але тут усе знають... те, що треба знати конче, знають... А інші душі десь-інде... Декого з них сюди пускають на трохи, через те ми усі завжди коло брами: кожен чекає свого. Тепер ти ось прийшла до мене...

А чого твоя мама не приходила? Чи ще гнівається на мене дотепер?

І знов защеміли усі надірвані краї моєї душі на згадку про маму.

— ...Мама лишилася поки що там, на землі... А так вона би прийшла, — відповіла я бабці, — вона банувала і плакала за вами дуже і за одну ніч посивіла... Мама казала, що вони були попереджені про нещастя, але вони не послухали і нічого не зробили, щоб з вами так не стало...

— Хто їх міг попередити, дитино, коли про це ніхто не знав? — заперечила бабка.

— Хтось, певно, знав, бо спочатку грім у толоці убив телицю, потім вовки заїли двох овечок, потім поросся, що його лиш купили і занесли у хату розігріти, прорвало мішок, ускочило в отвір з попелом в печі. Поки дійшли до комина у стіні, воно уже було печене. То це хіба не знаки? Не попередження? Усе діялося, як не перед добром.

— Не знаю... Не знаю... — зітхнула чорна душа близько від мене. — Вони нічим не завинили переді мною. Може, лиш дідо завинив найбільше, але я вже забула то. Нема вже діда?

— Нема давно...

— А ще женився?

— Женився...

— А бук за хатою ще є?

— Бук є, а хати нема...

— А де ділася хата?

— Звезли в село.

— А що там тепер?

— Сіно робимо.

— І тепер живете в селі?

— В селі.

— А хата під бляхою?

— Під бляхою. Хата та, що була.

— І камінь з-перед порога ганку звезли?

— Ні, камінь лишили. Він тепер також у кропиві.

— А червона гадина, що грілася на камені, а ти її гладила, не зійшла за вами у село?

— Ні, певно, і гадина лишилася... але як колись прийде до вас мама, не питайте її про гадюку, бо вона кожен раз плаче, коли згадує, як побачила мою маленьку ручку на її голові.

— Твоя мама кілька день не говорила по тому... відняло їй бесіду від страху...

— Але вона не знала, що я щодня гралася з гадюкою і ні гадюка не боялася мене, ні я її.

— Не боялася, бо ти гадюкою була мічена ще до народження. Мама ходила важка тобою, коли гадина скочила їй на

плече із сливки, а мама скрикнула: «Ой!» — і вхопилася пальцем за нижню губу. Там у тебе був біленький значок. Був?

— Був. І через те я завжди малювала губи.

— Е-е-е... Хто тебе мав любити, то мав любити зі всіма твоїми знаками... А мене ніхто ніколи не любив. І я боялася людей.

— Боялися людей?!

— Бо пам'ятала, як прийшли по війні вивозити наш хутір... Нас не забрали, бо всі на тиф були слабі... І дідо, і твій тато, і твій вуйко Петро... а так були би, як худобину, гнали крізь сніг. І десь у сибірах шукала би смереку, щоб стратитися.

— А вуйко Петро не встиг на ваш похорон.

— Ой, мій Петрусько... У таких світах був. Але, може, й добре, що не видів мене мертвою... Якби подумала була про Петруська, то хто знає, може, думка про Петруська спасла би мене... але ні, — заперечила сама собі бабця, — так було написано, і так сталося. Казала тобі: жінці не можна бути самотньою... Лиш про це ніхто не думає... А я тут мучуся між такими, як сама... Стільки біди є в житті у людей, що вони не витримують і йдуть сюди, а тут і так чорно від горя...

Вона довго мовчала, немов перебирала щось у пам'яті своєї душі. І, наче спрваджуючи мене за браму, запитала:

— А ти ще прийдеш до мене?

Я не встигла сказати їй «так», бо брама за мною зачинилася. І якось так дивно, що мені здалося — назовсім...

Нащо мене забрали, коли я хотіла говорити і слухати? Я б їй теж була дещо розказала. Мені ні з ким тут спілкуватися.

Коли там, у житті, я бувала самотньою і безголосою, і самотність ставала нестерпною, я підпирала голову руками і подумки говорила сама до себе, як до чужої людини. Я питала себе про щось і сама собі відповідала. Коли розмова ставала для мене важкою, я йшла пішки на дев'ятий поверх у будинку, в якому мешкала, і лічила східці.

2... 4... 6... 8... 10... 28... 44... 72... 106... Я втомлювалася від одноманітної лічби, ставала край вулиці і дивилася на номери машин... У мене була бездоганна пам'ять на номери телефонів, машин і дні народження. Далекі люди, сідаючи за святкові столи, не знали, що я про них думаю. Молодшою я могла набрати телефон іменинника і наговорити йому купу арештантів. Для більшості це було несподівано, а через те приємно. Лиш раз, один раз після такого дзвінка, мене запитали щ о я хотіла. Коли я від когось чогось хотіла, я про це казала, дивлячись в очі і не вдаючись до словесних викрутасів.

Багато разів опісля той чоловік питав мене, чому я йому ніколи більше не дзвоню і не вітаю з днем народження.

— Бо я не пам'ятаю вашого дня, і мені тепер треба дивитися у записник, а я ніколи не вітаю із записника, — відповіла на те я.

Однак це таке дрібне тут, що я, повернувшись, прожила би зовсім інше життя... але як я його прожила би? І хто мені не давав жити по-іншому?

Т у т я розуміла, що зі мною прийшли сюди усі мої рудименти й атавізми і жодна сила не могла їх відібрати. Хоч із мене усе життя намагалися зробити зомбі, там їм не вдалося позбавити мою душу залишків того, що дедали втрачало ціну і ставало майже екзотичним.

Іноді я думала, що коли б душа, як тіло, могла дивитися в дзеркало, вона б щоразу жахалася, бачачи, як старіє в ній радість, вкривається зморшками чуйність, береться сивиною любов, лущиться ніжність і випаровується доброта.

Але хто міг поставити перед душею таке дзеркало, окрім самого себе? А в самодіяльному дзеркалі усе викривлено наперед. Через те воно ставало непотрібним, і десь припадали порохами наші правдиві дзеркала, а ми дивилися в якісь інші, і вони нас заспокоювали чи дратували, і ставали невігідними, і ми вже не дивилися в жодні дзеркала, окрім дзеркал рідних і коханих облич, шукаючи в них того, чого не могли дати скляні...

...Хтось, мабуть, і тут, за другим кругом чи другим садом, диктував мені думки і шлях, бо довкіл запахло воском, і якісь далекі звуки дуже печальної музики почали долимати звідусіль; вони пливли, як похоронний марш, моторошно пестячи шкіру і начебто піднімаючи волосся... Але шкіри не було, волосся також. Лише щось морозило душу.

І я зрозуміла, що душу чекає нове випробування в прозорості саду чи в темні круга.

— Сад восьмий, — знову сказав чийсь голос, і я влетіла у днину.

Там, куди я влетіла, легко і радісно розливавсь день. Він лився, як світло, як вода, поблискуючи чи то снігом, чи рибою, що мерехтіли переді мною, враженою, не даючи розгледіти себе; то нагадувало танок чи заметіль, і воно було красивим і чистим; воно кружляло, мінилося і облітало так, немовби раділо зустрічі зі мною.

Лиш тоді я відчула, що то є справжня німота, коли із заметілі чи то снігу, чи то цвіту зробилася душа, ніколи мною не забута і не випита; душа, в яку я колись давно, дуже-дуже давно, дивилася, як у дзеркало.

І раптом, прорвавши довколишнє безконечне мерехтіння і легкі одежі чи німби інших душ, ми кинулися назустріч одна одній, як в обійми, припадаючи обірваними краями, кружляючи в безумному темпі, з безпам'ятною силою жаги і радості.

О, як жаль, що нема очей: вони би плакали, втішені тим, що пошматовані краї наших двох душ нарешті вирівнювалися і ставали цілими, і цвіли, і світилися, і блистіли. Як жаль, що не було рук: вони б обнялися з іншими руками і зігрівали б, і терпли б від утіхи. Це була благодать, зіслана восьмим садом на мою живу душу, можливо, тепер живішу, аніж коли інше.

— Чому ти не тішилася мені так завжди? — без докору, але з нетерпінням, запитала мене душа, що зазолотіла між сьйва дня, потьмаривши всі інші душі, що теж комусь раділи довкіл.

— Богородице Діво, радуйся, Благодатна Маріє, Господь з Тобою! — заспівала я чомусь з несподіванки, тулячись

ближче до золотої душі, наче хотіла зробити її своєю, і до мене приєднався ще один спів.

— Благословенна ти між жінками і благословенний плід утроби твоєї... Достойно є, і це є істина — славити Тебе, Богородице, завжди славну і Пренепорочну... Чеснішу від Херувимів і незрівнянно славнішу від Серафимів... Молитов наших в час терпінь не відкинь, а від бід визволяй нас, єдина, чиста і благословенна... — завмер золотий спів, лишивши по собі далеке відлуння.

І тоді душа моя вперше засміялася не в житті, а в смерті.

— То ти і тут співаєш мені дифірамби?!

— А що, хіба я цього не вмів робити чи забував співати тобі хвалу і славу? — здивувалася золота душа так близько, наче і справді була в мені.

— О, ні! Ти співав мені, як Орфей, так, що зникали всі інші голоси, — палко заперечила я.

І у відповідь почувла зітхання докору:

— Але ж не зникли назовсім...

— Ні, не так, ти не знаєш, — я спробувала боронитися.

— Не поспішай... Хоч тут не поспішай! — почувла натомість бланання. — Ми маємо нарешті час і натхнення набуватися тут, скільки зволимо... І все-таки... чому ти так не втішалася мені там?

— Я боялася...

— Чого ти боялася, моя ластівко? — приголубило солодким голосом золото близької душі.

— Я боялася втішатися...

— «Душе моя, душе душі моєї»... — гірко прошепотів голос чийсь дуже знайомі слова, і я знову гаряче затрепетала:

— Але ж ти теж боявся! Усі боялися. Бо час був страхітливий. Хіба ти забув?

Голос обгортав мене, не чуючи слів.

— Ти боялася мого віку?

Сльози здушили душу. Чому вони не проливаються на його золоті груди, на його золотий живіт; чому вони кам'яніють і не дають говорити? То пусте, що ми маємо

скільки завгодно часу! А якщо і тут не маємо? Якщо нас і тут розлучать, як розлучили в житті?! Ні, ми мусимо виговоритися вже, не відкладаючи на потім, бо потім знову створять партію, виконкоми і обкоми, придумують інструкції і моральні кодекси тиранії чи демократії, і вони знову наглядатимуть за нашими душами, вони зволіють усупільнити бажання, — а потім винесуть їх на якусь площу Квітів для прилюдної інквізиції. «А у єзуїтів — всі майдани квітів», — писав колись мій приятель Валерій Герасимчук. Єзуїти від живих душ пустять у чорний дим найкращий твій цвіт під регіт юрби і зап'ють увечері шампанським, кожен біля котроїсь своєї пасії, чуючи, як подзенькують і на ньому ланці страху і непевності: а що, коли завтра тебе також прилюдно сплять і пустять за вітром спалену душу?

О, ні, ми мусимо з'ясувати усе тепер, уже.

І душа моя заговорила:

— Ні! Я твого віку не боялася ніколи. Ніколи! Але ти сам навчав боязні.

— Я?! Я тебе навчав боязні, коли визволив із панцирів самотності?! Коли розірвав усі пута і павутиння, що обмотували тебе роками? Я, що зробив з тебе скрипку, яка говорила без смичка?! Я, що нехтував часом, обставинами, умовностями?! І ти кажеш, що я тебе вчив боязні?!

— Так, це все правда, але правда не вся. Нехтувати будучим також треба вчасно... А ти задля мене не знехтував партійними зборами і своєю кар'єрою.

— Ну навіщо ти мене діймаєш тепер цим? Ти ж знаєш, чим була для мене робота. Ні сім'я, ні друзі, ніщо — лиш робота...

— Ти мене не розумієш... Кар'єра і робота — це різні речі. А ти ніколи не був просто робітником. Але я кажу про інше...

— То ти хочеш сказати, що я був кар'єристом?

— Ні, і кар'єристом ти не був, але ти хотів більшого благовоління, ніж мав. А більшого тобі ніхто і не дав би, то тобі й так не було рівних. Але ти хотів мати мене і водночас бути чистим і не заплямованим перед усіма партіями і кодексами честі. А так не буває.

— Ти сама сказала, що такий був час. Але ж той час минув, а ти і тоді не захотіла бути зі мною назавжди.

— О, мій любий... — видихнула моя скипіла від давнього болю і образи душа. — Минув не тільки той час. Минуло щось більше. І я зрозуміла, що могу жити без тебе...

— Можеш з іншими?

— Не з іншими, але без тебе. Я тебе швидко наздоганяла і в якийсь день зрозуміла, що в чомусь таки наздогнала і в чомусь таки ми вирівнялися. І я змогла без тебе. А інші... мене до них гнав голод самотності. Інші були метеликами. Вони згорали, навіть не долітаючи до мого вогню, і тільки залишали в душі порожні ніші. Та й хіба вони знали, до якого вогню летіли?

— О, тебе міг знати лиш я... — застогнав золотий голос біля мене, заливаючи душу давнім жаром пристрасті і нетерпіння. — Але як ти могла відмовитися від мене, коли ти мене завжди любила?! Ти скупа, я знаю, ти не хотіла казати цього, але ж ти мене любила, правда? — катував голос, не знаючи, що теперішні його торттури дужчі, ніж у найболючішу мить розстання.

Я довго мовчала. Жар минулої пристрасті пік душу, пошарпану пристрастю, як парус вітрильника бурею, і не давав говорити. Але те, що я відповіла, було несподіваним навіть для мене.

— Я тебе люблю і тепер. Моє тіло, з якого ти зробив колись скрипку, без тебе струхлявіло і вмерло ще до моєї смерті, бо воно було віддано іншому, але моя душа навіки горить тобою, і плаче тобою, і тепер ще хоче тебе. То голод, то спрага, невтоленна спрага і голод кидають мене до тебе, ніколи не забутого і не спитого ніколи.

— Ти що, прощаєшся вже зі мною? — злякалася постаріла враз і змеркла душа моєї вічної любові і, наче захищаючись, скрикнула у сяйво довколишнього світу: — Не винен я, голубонько моя, не винен... Я хотів тебе забрати до себе... але я не винен, що знайшов тебе, коли вже був зацементований диявольською силою обов'язків, почестей, рангів, регалій,

депутатства, академічності, бісівщини, відповідальності, шантажу, підозри і намагання не мати за собою гріхів.

— Я твій найбільший гріх, якщо справді існують гріхи на світі, — заперечила я дуже літній «душі душі моєї», що старіла і в'яла на неіснуючих очах.

— Ні! Ніколи ні! Якщо ще буде Судний день, то я й там скажу, що ти була моєю єдиною правдивою радістю у житті і по смерті. Правдивою радістю, чуєш? Бо тут ніщо не втішило б мене так, як зустріч з тобою.

— Навіть коли б усі газети світу вийшли з твоїми портретами? — вщипнув мій голос.

— Люба моя дитино... Ти завжди була колючою... І я не гніваюся... Але щоб ти знала те, що я тепер знаю напевне: жодна у світі розкіш не варта була блиску твоїх очей і биття твого серця під рукою... Я тут давно, і мені видно краще.

— ...А ти хотів зустрітися зі мною уже тут, по всьому? — запитала я тихо, переcheкавши хвилювання.

— Я знав, що ми тут колись зустрінемося. Але тут не існує відчуття часу. Час триває поза цими садами, і я не знав, коли тобі може прийти пора зустрітися зі мною. Однак ти прийшла зашвидко. Твоїх ровесників тут мало. Я зрадив, але тепер відчуваю, що ти поквапилася прийти. Чому ти тут?

— Мабуть, мій годинник зупинився, — відповіла я, не замислюючись.

— Я шукав, щоб когось запитати про тебе, але потім подумав: а навіщо? Якщо тебе нема тут, то ти є там, ти там когось любиш, ти там старієш, а навіщо мені було знати про це, коли ти в мені залишилася молодою співучою скрипочкою...

— Бачиш, ти й тут зостався егоїстом, — дорікнула я і почула:

— А хіба ти не збагнула, що любов — це найбільший егоїзм з усіх, що є на світі? Лише любов тримає життя і дає йому дихання. Любов — це вісь, навколо неї обертається усе-усе на світі. Усе, розумієш?

— Але ж нас учили, що світ тримається завдяки патріотизмові і державам і що це найважливіше. Хіба не вони нас розлучили? — запитала я палко.

— Такі речі самі по собі не розлучають людей, — навчала мене знов молодіюча душа. — Людей розлучають наслідки виховання.

— А хіба нас не виховували саме на цих поняттях? Ти на що стратив майже усе своє життя?

— О, так... Спершу я утверджував патріотичний тоталітаризм, згодом патріотичний демократизм... А це іграшки. Всього лиш блискучі іграшки. Окрема людина важить більше.

— Це ти кажеш звідси, — заперечила я.

— Так, я дійшов такого розуміння лиш тут. А там — це катівні для душ і інструменти для розбрату. Люди там хочуть вирізнитися один з-поміж одного і придумують різні пафосні, але фальшиві речі. А вирізнятися можна й не цим.

— А чим?

— Працею і талантом.

— А якщо нема таланту?

— Кажу тобі, працею. Поки ми придумували брязкальця, світ думав головами і працював руками. Праця — ось що є патріотизм. Жодні слова не замінять праці.

— Що ти хочеш сказати цим, мій філософе? Адже я працювала словами. То це не був патріотизм?

— О, нестерпна і неможлива жінка... Я хочу запитати: ти була за кордоном? Була. Ти багато там чула розмов про патріотизм і державу?

— Я просто бачила втілення патріотизму і відчувала силу держави. Але для того, щоб бачити їхні результати, треба було їх виховати.

— Ні, голубонько, його просто не потрібно переривати — природний процес виховання, — ані намагаючись винайти колесо, ані майструючи ракету.

— А революції, війни?

— А що, у німців не було війни? Чи турки не були биті нами? Ти кажеш, працювала словами. Працювала, а не

говорила. У цьому полягає уся різниця між патріотичною балаканиною і патріотичною працею.

— Боже... — здалася я, — хіба не про ці речі ми сперечалися з тобою у житті? Хіба нам ні про що більше говорити тут, коли ми від усього вільні: і від патріотизму, і від тоталітаризму, і навіть вільні від свого серця, яке баламутило наше життя т а м?

І тоді золота душа засміялася — розкотисто, голосно, на увесь сад.

— Говорили... Однак усе було навпаки. Це ти мені тоді більш інтуїтивно, аніж від знань, казала те, про що я тобі кажу лише тепер. Я думав, що ти ще молода, і — твоя правда — вчив тебе боятися. Бо я хотів тебе уберегти. Душа твоя була чиста і категорична, і на таких тоді полювали шакали. На твій вік припав апогей кривавих полювань. Шакали трошили живі душі, незважаючи ні на що.

— То ти хотів допомогти їм зробити мене нечистою і менш норовистою і через те вчив боятися?! — здивувалася я.

— Ні, я хотів, щоб ти була обачною, щоб ти озиралася, перш ніж щось робити.

— Це називається — хотів укласти мене у прокрустове ложе, у певні рамки. Отже, моя категоричність, на твою думку, мала бути дозованою? Так?

— Називай, як хочеш... Я просто волів, щоб ти на все мала свою міру. Ось саме через те я чинив так, щоб у тобі трималося трохи страху, який гальмував би твою природну різкість і непоступливість. Дурне діло — не хитре. А в молодості мудрості нема... Мій досвід диктував мою дещо жорстку волю щодо тебе, бо я любив тебе і боявся за тебе. Але жодним чином я не хотів скувати тебе чи обмежити.

— І що з того вийшло? — чи то жаль, чи іронію вклала я у слова.

— Вийшло те, що вийшло, і не більше... Ти навіть сама не знаєш, що я досягнув свого. Досягнув — і тоді ти зрозуміла, що вже можеш без мене. Ти сказала, що наздогнала мене. Це, правда, не зовсім так. Ми наближалися один до одного з

шаленою силою, через те стався мовби розряд, нас ударило, як блискавкою, і розвело. Але ти мусиш знати, що я гордився тобою.

— Так казав мені і мій чоловік.

— Була дурна дівка і лишилася дурною... — засміявся золотий голос. — Я тобою гордився, як своєю дитиною, а не власністю, своєю дитиною, розумієш? А це різні речі. І все ж, очевидно, тебе цілком не вполювали, коли ти так рано прийшла сюди. Так що ти поквиталася зі мною, моя любко. Бо ти жінка, і ти мудріша.

— Не відпускай мене більше від себе...

— На те я не маю волі. Може, ти лігатимеш вищими садами, а потім сама вернешся до мене знов, а може, залишишся десь в іншому саду і згадуватимеш про мене... а може, уже і не згадуватимеш. Це вже як забажає воля Божа...

— А чому ти в цьому саду, а не в іншому?

— Не знаю... Мені тут легко і не самотньо. Я був у багатьох садах, але тут мені найкраще. Значить, я заслужив цього саду і заслужив, щоб ти прийшла до мене. І мені вже більше нічого не треба. Я тут вільний робити те, чого не робив у житті... Я тут просто живу, жи-ву-у-у...

— Але я не вільна не думати про тебе...

— Знаю, що ти ніколи не була вільна від мене, але я тебе не можу звільнити від твоєї неволі.

— А я й не хочу.

— То добре... Лиш недобре, що ми ніколи не будемо разом навіки.

— Звідки ти знаєш? Я ще повернуся.

— Ні, мабуть, ти не повернешся більше... Але чому ти не хотіла бути моєю? — не вгамовувався голос золотої душі, що прихилилася, мов цілувала пошарпані мої краї.

Як я могла сказати цьому колись красивому, фанатичному чоловікові, що я боялася. Боялася, що колись його любе живе обличчя скам'яніє на моїх очах і мені доведеться цілувати його мертвого?! Він не міг умерти для мене. Він і тепер не вмер, бо я не тримала своєї теплої руки на його холодних

пальцях і мої палкі уста не торкалися його застиглого чола. Я уже вмерла, бо я бачила своє мертве тіло, а його мертвим не бачила ніколи. Отже, він пережив мене. І ми не зустрінемося більше ніде. І не зів'януть наші обійми і наша жага ніколи, бо вони залишилися в моїх і його віршах. Отже, наша любов безсмертна?!

Я мовчки дивилася на нього довго-довго і, на мить уявивши його колісь нетерплячі уста і палаючі долоні на моїх грудях, помахала йому душею, мов крилами, і розтанула за сяючою брамою восьмого саду, гнана жалем і радістю нездійсненого, зате солодкого і незабутого сердечного трепету. Така любов вартувала такої муки...

Але душа моя летіла вище, і чим вище, тим легше і радісніше.

І я думала: чому, переживши потрясіння і печаль у кожному крузі, мені ставало легко? Ні, я не могла очищатися. Бо в тому, що я пережила т у т, по смерті, не було скверни. То було моє минуле. Але то не скверна.

А що тоді скверна? Я не знала нічого. Я прожила у перевернутому світі, як у божевільні, де все існувало навпаки: люди, речі, істини. То як я могла знати, що є скверна? Єдине, чого я там навчилася, — розрізняти добро і зло. А більше нічого. В казармі, де всіх змушують підстригатися однаково і зав'язувати однаково шнурки на однакових черевиках, лиш велика сила волі могла зробити тебе не таким, як усі. Але добро і зло, може, найкраще пізнаються в казармі. А я все своє життя прожила в казармі, під свист батогів безсоромних наглядачів.

Я засміялася сама до себе: то я мілітаристка? Але у житті мене називали пацифісткою. Я хотіла усіх зрозуміти і всіх помирити. А це було небезпечно, бо вони не хотіли миритися. Вони думали, що житимуть вічно. Так і відходили непримиренними з братовбивчого краю, не навчившись нічого прощати і розуміти у безумному леті амбіцій і власної величі, а насправді — жалюгідної ницості й душевної порожнечі там,

де тривали вічні пошуки колеса, яке вже тисяча років крутилося під боком. І ніхто не хотів спинити безрезультатні шукання. З тим я й покинула дурний світ сліпоти і глупства.

...І перш ніж незмінним голосом мені було повідомлено про дев'ятий сад, я летіла крізь суцільний гамір, дуже схожий на щоденний земний. Однак у ньому не було чути ані знервованості, ані злості. Він нагадував гамір натовпу, який чекає на зелене світло на перехресті.

Коли я влетіла у відкритий сад, я мала час розгледітися. До мене ніхто не поспішав, мене ніхто не кликав. І я дивилася, як дивно і незбагненно мирно гомонять між собою зграйки душ. Їх тут було багато, — однак їм було просторо. Душі переходили від одного гурту до іншого, про щось перемовляючись і сміючись, і ніде не було видно бодай одної самотньої.

Усе, як у житті, окрім самотності, подумала я і попливла в бік першої-ліпшої зграйки.

— Ох-хо-хох-ох... і ти вже тут, моя дитино, — захохла до мене душа, що виокремилась першою.

До неї додався цілий гурт голосів, утворивши справжній гармидер.

Моя душа трохи відступила, бажаючи розгледітись і погамувати хвилювання, що охоплювало її з кожним новим голосом. Голоси ставали впізнаваними, і я перелякалась: за якими ж законами побудовано буття в небесному домі, коли ти тут зустрічаєшся з усіма тобі відомими колись людьми, мусиш з'ясовувати свої з ними стосунки і відбувати порахунки за минуле? Хіба більша частина життя була змарнована не цим же? Хіба не чавили твою душу, як сливу, безконечні векселі боргів, претензій, невдоволення, брехні, наклепів, заздрості? Хіба тебе там недостатньо топтали нестачами, приниженнями і блазнюванням, щоб звідси знову вертати туди, де ти почувався слимаком і розтертою під подошвами слиною?! І ніщо там не спізналося так повно, як страждання та гіркота. То навіщо тепер? По всьому?

Я в черговий раз помилилася. Ті, що наближались гуртом і гомоніли між собою, не виставляли мені жодних рахунків. Чи вони знали, що мої conto нульові, чи їм не хотілося псувати моє перебування тут? Не знаю... Вони лише дещо уточнювали. Очевидно, більше для себе, аніж для мене.

Голос, що першим виокремився з гурту, належав моєму колишньому... але я затинаюся. Я не знаю, як точніше сказати, чий це був голос.

— Чому ти мучишся? — допоміг він мені. — Ти не можеш мене згадати?

— Ні, я вас не забула... Однак я не знаю, як сказати, ким ви мені доводились...

— Я тобі допоможу... — Душа облетіла круг мене і заговорила: — Але спершу скажи мені, чому ти перев'язала свій рукав траурною стрічкою через місяць після моєї смерті, коли отримала від мого сина листа, що мене вже нема? Та ти не можеш пам'ятати цього... Ти тоді мала ще дуже мало років.

— Ні, я пам'ятаю... — заперечила я. — Тоді для вас нічого більше я вже не могла зробити.

— У твоїй пам'яті збереглося, як ти прийшла після лекцій в університеті в редакцію з чорною пов'язкою?

— Так, і тоді Михайло Кукурудз вжахнувся: «Що в тебе трапилось?» А я сказала: «Мене навіки покинув мій найкращий друг». А він похитав головою: «Ой, дитино...» І все.

— То я тобі був другом? Я ж тобі міг дідом бути!

— Ні, не зовсім другом...

— А як вас там учили називати таких, як я? Учителями? Наставниками?

— Нас не вчили думати про таких. Не знаю... Ви не мали у мене означення, хто ви, але усі ваші листи я зберігаю досі. Ні, — поправила я сама себе. — Я зберегла їх і лишила своєму синові.

— Ти зберегла листи напівграмотного чоловіка?

— Ні, мій друже... Ви маєте рацію, як любили казати у нас. Жаль, що я їх не обнародувала багатьом грамотіям свого часу. Грамота — це одне, а серце — це щось інше. В тих листах, окрім науки, було серце.

— Отже, я недаремно дбав про тебе, як садівник про квітку у своєму городі. Ти була дівчинкою, косулькою, та я відчув у твоїх невірних тоді словах щось живе і дуже вразливе. Але я тебе пізнав лише по смерті. Це, знаєш, як за теорією екзистенціалізму... Коли ти йшла по місту з чорною пов'язкою і плакала, і на тебе ззиралися люди... ти витирала сльози руками, і я звідси боявся, щоб ти не потрапила під колеса машини... якби я міг, я тоді був би рвав на собі волосся з жалю до тебе. Але тут нема ні голосу, ні волосся... Дивно, що ти розуміла старших, але тебе чомусь не розуміли твої ровесники.

Веселий сміх, що долинув зблизька, обірвав нашу розмову і не дав мені заговорити до свого колишнього друга, старшого від мене на п'ять десятків літ. Він для мене був учителем не в школі.

— Скажи мені «дякую», Марічко, що не бив тебе по пальцях, коли ти писала хімічним олівцем по всіх віконних рамах у нас у хаті.

Ой, Янку-Іванку... солодкий мій вуйку. Сліди від моїх олівців не замалювала фарба на ваших вікнах.

— А, Господи, як вони дві несли мене з Паюточкою на руках у ту реанімацію... — говорив не перестаючи. — А то вона мене назвала Янком, так і вмер Янком, бо маленька була, говорити добре не вміла і не могла сказати «Йванко». А як велика стала, то добре казала Іванку хлопцям чи ні? — питав мене вуйко. — Певно, що добре! А для мене дівчинкою лишилася і потепер... А що там тепер тітка моя робить?

— Плаче, вуйку Янку...

— Дотепер плаче? — засмутився він.

— Дотепер...

— А за мною дотепер хтось плаче? — долучився до нас трьох жіночий голос.

Я і його впізнала. Це був голос моєї колишньої шкільної вчительки.

— Сини плачуть, — відповіла я і хотіла додати ще щось, та інше «щось» зупинило.

Я не могла пригадати що. Несподівано мені допоміг вуйко Янко.

— Господь з вами, не казав вам ніколи і не сказав би без неї, але коли вона тут, — нахилився до вчительки, — то скажу. Ви нашо їх у школі клали на коліна і бандерами обзивали?

Вуйко замовк.

Мовчала і душа моєї вчительки. Стало тихо і незручно.

— Тут не перерікаються, — спробував загладити незручність голос мого літнього друга.

— Ми не перерікаємося, — пояснив Янко. — Я лиш хочу для себе знати. Це вже нічого не дасть, але! Але дитина прийшла зі школи і плакала, а вона була після операції, ще рубчик на животикові добре не загоївся, а плакала, бо вони щось там у класі не знали, і ви всіх поклали на коліна. А це був лиш п'ятий клас, люди добрі! А вона, оця моя маленька дитинка, не стала на коліна. Але прийшла із школи та й питає: а хто то є бандери і хто з вас був у бандерах, що вчителька так лютилася дуже і на коліна нас клала? То вам треба було це робити? — звернувся Янко до моєї вчительки. — Щоб вам тепер кістки у гробі переверталися?

— Лишіть, вуйку, — втрутилася я, — такий час був, що нас усіх називали бандерами, убійниками, колаборантами, прислужниками. Господи праведний, ким лиш нас не називали?..

— А коли ти йшла сюди, той час там уже минув чи ще ні?

— Ще ні... — зітхнула я.

— А ти кажеш... Та за таку неправду я би сам ішов у бандери! — не на жарт розійшовся Янко.

— Ой, звідси підете... — Якби він мав вуса, я би подумала, що мій давній друг усміхається у них.

— А ви приїхали межі бандери, — розвернулася вуйкова душа до вчительчиної, — жили межі бандерами, хату межі бандерами побудували руками бандерів, дітей межі ними вигодували і там лишили, і бандерівська земля вас поховала в собі. То є у вас людська совість після такого?

— Мене до вас у село прислали... — нарешті заговорила зніченим голосом моя колишня вчителька. — Нам так казали...

— Або ви самі не виділи! — начебто сплеснув руками вуйко. — Але вас ніхто не тримав межі тими ворогами!

— Мені було там добре, — признався жалісливий голос. — А час був такий, що треба було казати так, як треба було. А я вже умерла, то й не знаю, як воно було насправді.

— Можна було й мовчати... — озвався літній друг. — Мене також до них прислали, як на заслання... і я замовк, але я писав листи цій дівчинці, коли вона пішла вчитися, аби вона життя розуміла, а ви її на коліна хотіли поставити... Знаєте, — м'яко закінчив він, — я вам не дорікаю, бо тут не варто, але, може, через таких, як ви, той час і не минув дотепер. І скільки людей повмирало, так і не дізнавшись правди. А гріх на душу взяли, як ви. Оце і все, що я хотів сказати.

Такий був кінець мого тривання у дев'ятому саду. Мені тут не дали заговорити.

Летячи кудись далі і далі, я думала: чи не витурили мене за щось із цього саду, де я усіх впізнавала і з усіма мала про що говорити? Ні, я зовсім не мала наміру сперечатися. Я втратила цікавість до суперечки ще в житті. Але я хотіла розмови. Просто розмови і якогось добра чи бодай його літепла. А може, тут? У наступному саду? Якщо ще є такий.

Однак мій політ затягувався, і я усміхнулася: аеродроми, мабуть, не приймають, непосадочна погода на небесах. Але й землі вже не видно.

То звідки вони всі — давно померлі — знали, що робилося значно пізніше, по смерті, коли вони всі були вже тут? Виходить, їх відпускали або давали силу бачити все, що на землі діється опісля? Дивно. Чому мені тепер такого не дано? Чи ще не час? Чи я маю облітати спершу усю небесну канцелярію?

Довкіл була тиша, як після канонади, і лиш пахло якимись незбагненно терпкими ароматами.

— Сад одинадцятий, — повідомив той самий безбарвний голос і пустив мене за браму.

Відразу за брамою почали розгортатися кольорові шати. Вони спадали долу, як падало колись листя у татовому саду — нечутно, покірно і приречено-сонно.

За шатами відкрився сам сад. Але який то був сад! Чудо підвішених садів Семираміди не могло би змагатися з чудом квітучих дерев одинадцятого саду. Так мене колись вразила лиш розкіш султанських покоїв стамбульської Сулейманії і грандіозність Домського собору у Кельні.

Однак т у т була своя розкіш. Неначе в туманній імлі, гойдалися і пахли екзотичні кущі і дерева, і жодного не було неквітучого.

До паморочливих пахоців долучалися звуки тихої музики, нібито з надр глибоких і невидимих. Музика була незвична, хіба що лиш у молодого Моцарта можна відшукати схожі акорди. В унісон музиці десь плюскотіли озера, а чи фонтани, ховаючись у квітучій зелені химерних альтанок, обриси яких ледь-ледь прозирали із срібlistої туманної димки. Раз по раз цвірінькали горобці чи якісь інші небачені птиці, сховані у кронах кущів і дерев. Здавалося, тут усе цвіте, гойдається і співає.

Душа моя зітхнула, немов у напівсні, безмовними словами: «Усе, як у раю, Господи...» І у відповідь звідкись здалека донеслося:

— Чому, як у раю? Таки у раю, Маріє...

Лячна душа стрепенулася від несподіванки і почала шукати власника голосу. Однак у саду було незмінно ароматно, весело і... пусто.

Тоді зважилася на голос і я:

— Хто ти, що говорив до мене? Я хочу тебе бачити.

— Я так просто не смію дати тобі бачити себе, — сказав мені голос уже звідкись зблизька.

Мною оволоділо відчайдушся.

— То вчини мені випробування, — сміливо попросила його.

— А ти не боїшся?

— Боюся... — призналася. — Але я хочу тебе бачити. Не думаю, щоб ти зажадав від мене чогось такого, чого я не змогла б зробити.

— Коли ти народилася? — цілком недоречно, як видалося мені на ту мить, запитав голос.

— На зимового Миколая. Святий Миколай Угодник є моїм ангелом-хоронителем.

— А ти щось про нього знаєш?

— Майже нічого, — трохи з острахом мовила я. — Знаю лиш, що він мене беріг і догоджав.

— І молитви за нього не знаєш? — ще раз запитав голос.

— Молитву знаю.

— І можеш повторити?

— Можу, — начебто передихнула моя душа. — Святий ангеле-хоронителю, приставлений до моєї грішної душі і до пристрасного мого життя, не покидай мене, грішну, і не відступи від мене за нестриманість мою. Не попусти злому духові володіти мною через пристрасті мого смертного тіла. Зміцни мої немічні сили в боротьбі з гріхами і настав мене на путь спасіння. — Я знову передихнула, ніби хотіла облизати неіснуючі сухі губи. — О, святий ангеле Божий, охоронителю і захиснику моєї окаянної душі і тіла, прости мені все, чим я образила Тебе за всі дні життя мого. Охорони мене від усякої спокуси диявольської, щоб я ніяким гріхом не прогнівила Бога мого, і молися за мене до Господа, щоб утвердив мене у святій православній вірі і я стала достойною послідовницею Царства небесного. Амінь.

Я вже давно закінчила молитву і чекала. Невидимий голос мовчав.

Мовчала і я. Так тривало довго, я вже подумала, що мене лишили у саду самотньою, що я, очевидно, не витримала випробування.

Однак голос невдовзі вернувся і знову запитав:

— А ти дотримувалася в житті цієї молитви?

Майже не замислюючись, я відповіла:

— Ні... я намагалася... але пристрасті моєї душі і тіла поборювали мою волю, і я не завжди чинила так, як казала молитва.

— І ти вважала, що це гріх?

— Так. Але думаю, що це був гріх не завжди.

— А ти каялася?

— Так, каялася, але пристрасті знову поборювали мене.

— А як ти каялася?

— Раз у рік сповідалася, однак сповідь не давала мені полегшення, бо це була сповідь гурту, коли священник запитує одночасно кількох сповідальниць про їхні провини і сам собі відповідає. З-поміж усіх гріхів його цікавив лише перелюб.

— То ти завжди сповідалася у одного священника?

— Ні, майже завжди у різних, але скрізь було однаково. Жодному священнику з тих, що я знала, ніколи було вислуховувати ані мене, ані інших. Я інколи просто ходила до храму, коли там було зовсім порожньо, ставила свічки і просто молилася перед образами Богородиці і Миколая Угодника.

— А в яких ти церквах молилася?

— Які траплялися мені в дорозі. І в православній церкві, і в католицьких костьолах, і в протестантських кірхах, і навіть у мусульманських мечетях.

— То ти безбожниця?! — грізно, як мені здалося, перепитав мене голос.

— Не думаю.

— А як думаєш?

— Думаю, що Бог, коли Він є, то Він один для всіх, лиш для кожного у іншій подобі, і коли ми Його щиро згадуємо, незалежно в якому храмі, наші слова доходять до Нього... Я часто була в дорозі і не завжди мала змогу молитися, де хотіла би і де навчила мене бабця. Тоді я йшла туди, де молилися інші.

— А комусь у житті помагала?

— Бідним, калікам і просто — кому хотіла.

— Не лиш грішми, і словом помагала?

— І грішми, і словом, і ділом, як могла.

— А ворогів мала?

— Мала.

— Багато?

— Багато.

— Чому? — усе допитувався голос, який долинав, здається, уже з-поза спини.

— Головно через заздрість.

— А ти заздрила? Розкажуй, усе розкажуй...

— Мало кому. Я все в житті здобувала сама, через те нікому було заздрити, бо мені ніхто нічого не був винен. Коли я ще нічого не мала і була гола, як соколиха, не заздрила, бо не було де, а коли вже мала все, то заздрити було нікому.

— То ти в житті мала все? — перепитував голос.

Я задумалася і згодом озвалася знов:

— Так, я мала все.

— І нічого тобі не бракувало?

— ...Здоров'я. Лише здоров'я. Але замість здоров'я я мала іншу винагороду.

— Яку?

Я не відповідала.

— Яку? Чому мовчиш?

— Якщо ти є той, про кого я тепер думаю, то ти сам знаєш, бо ти дав мені ту винагороду, — сказала я після довгого-довгого мовчання.

Тепер довго мовчав господар невидимого голосу.

— Я не той, про кого ти думаєш, Маріє, і не я тебе винагородив, але я тепер покажуся тобі.

— То стань перед мене, — попросила його.

— ...Хто ти? — спитала я, коли красивий чоловік в образі і подобі земного з'явився переді мною в розкішному золотистому хітоні із скіпетром чи палицею у пещеній білій руці. Я не мала досвіду по вгадуванню чоловічого віку, через те не можу сказати, скільки йому було років, але знаю одне: такі чоловіки в земному житті належали до вічно молодих, майже безсмертних.

— Хто ти? — знову перепитала я.

— Я твій ангел-хоронитель.

— Ти?! — моє здивування було таке щире і невдаване, що красивий чоловік засміявся і відразу спохмурнів.

— Я. А чим я тебе не влаштовую такий, як є? Хіба ти знаєш, яким я маю бути?

— Ти Миколай Угодник?!! — не вгавала я, подивована і недовірлива. — Ти мені кажеш правду?!

— Тут не кажуть неправди... Але чому ти дивиєшся?

— Бо я тебе знаю іншим.

— Звідки ти можеш знати?

— З церковних образів.

— О, так, я старий-старий, з бородою, із скіпетром у руці, з німбом, — трохи іронічно розказав сам про себе. — Ну, ось, маєш скіпетр. А більше нічого. Усе інше, аніж те, що ти знала. Але я Миколай Угодник, твій ангел-хоронитель, кажу тобі отут, стоячи перед тобою.

— Це справді ти, що завжди беріг мене і допомагав? — допитувалася я.

— О, у тебе залишилася земна звичка перепитувати по кілька разів зрозумілі речі!

— З чого ти знаєш, що це мені зрозумілі речі? Ось ти стоїш переді мною в подобі майже земного чоловіка, і я тебе бачу, не знаю чим, але бачу. Але ж мене нема. То як ти розмовляєш з тим, кого нема?

— Як нема? — тепер запитував він. — Ти є. Ти просто цього не знаєш, але ти є.

— Де я є?

— Скрізь тут, усюди.

— А там мене зовсім не залишилося?

— І там тебе трохи залишилося. В пам'яті інших. Однак пам'ять людська коротка і невдячна. Отже, ти вся тут. Уся душа твоя коло мене.

— А яка вона — душа? Ти знаєш?

— О, Маріє... — зітхнув Миколай Угодник. — Я знаю лише те, що знаю...

— Як? І ти не знаєш?!

Миколай начебто недочув мене.

— Хочеш, я наближу твою душу до тієї, що ти мала в житті, і ми підемо з тобою по саду?

— Твоя на те воля, — поникла я зовсім, вражена і розчарована водночас. Бо і тут, як на землі, існував якийсь свій розрахунок і блат: хочеш — зроблю тебе щасливою, не хочеш — і не треба.

— Ти недобре думаєш... — сказав Миколай, якимось дивно обходячи навкруг мене. — Тобі краще говорити вголос.

— Але ж я не маю голосу, — заперечила я. — Ти що, читаєш мої думки?

— Я їх не читаю, я їх чую: тобі здається, що ти думаєш, а насправді ти говориш. У тебе є голос. Ти його не чуєш, а я чую і бачу тебе живою, — пояснював мій ангел з великою терплячістю. — Та ти й сама зараз себе побачиш, — він наче торкався невидимої димки, що була моєю душею.

І поволі я почала відчувати, що стаю жінкою. У мене начебто з'явилися очі, що дивилися на мене збоку. Отже, очима збоку я могла бачити дуже тендітні контури жіночої фігури, що ледь-ледь прозирали з-під білої димчастої тоги. Я була у довгих білих одягах з голови до ніг: навіть колись моє розкішне чорне волосся тепер стало білим. Невидимі і нечутні струмені вітру колихали мережані сріблом стріи маленької жінки, — а це справді була я, — і розвівали їх за спиною, немов весільну фату. Збоку я сама собі видавалася такою мініатюрною, що, мабуть, мав рацію колись Васіліка Терицану, коли написав: «Ти така маленька, така маленька, що могла би поміститися на моїх грудях».

Маленькі жінки створені для любові, любили повторювати мені услід чоловіки, від яких я цього чекала щонайменше. «Але, може, варт було їх тоді слухати?» — думала я, майже милуючись собою збоку.

— Не варт, — відповів мені Миколай, що мовчки стояв дотепер переді мною.

— О, ти справді ангел і справжній ангел-хоронитель... — вдячно прошепотіла я, пропустивши його слова, і подалася до нього, наче хотіла притулитися чи знайти захист.

— Ти розчулилася, — він провів над головою обома руками. — Ти в житті була чулою. І це тобі заважало. Заважало? — перепитав.

— Багато разів. Бо чулість, окрім іншого, — це ще й сльози. І я була тонка на сльози, замість того, щоб мати кулаки.

— Добро повинно бути з кулаками? Так вас там учили? А тобі не здається, що іноді сльози допомагали тобі більше, аніж кулаки?

Я трохи перемовчала. Я згадувала.

— Мабуть, ти маєш рацію. Однак частіше я плакала так, щоб ніхто не бачив. Сльози не асоціювалися зі мною. І я плакала не перед усіма.

— Бачиш, зате вони були достойні сліз, ті, перед ким ти плакала. То були твої віддані друзі. Ти їх мала багато.

— Це ти мені їх посилав? — запитала я здивовано.

— Ні. Ви самі знаходили шлях одне до одного. Я лише створював ситуації, коли бачив, що між тобою і кимось пробігала іскра симпатії чи довіри. І я вам давав випробування. Найважчі випробування випадали тобі з людьми, які згодом ставали твоїми друзями. Чи не так?

Над цим можна було не задумуватися. Ця аксіома виведена мною ще у житті.

— Так. Навіть потенційні вороги, пройшовши випробування зі мною, ставали моїми друзями чи просто приятелями, але не ворогами.

— Але я обіцяв показати сад. Ходімо? — якимось галантно вклонився мені мій ангел і пішов трохи попереду, засліплюючи блиском своєї ризи і тонким — як обідок — німбом, що враз засяяв над його хвилястим довгим волоссям.

— Ти мене спокушаєш... — промурмотіла я ледь чутно.

Ангел відповів мені не обертаючись:

— Тут не існує жодної спокуси, про яку чи якої ти не знала в житті. Кожній людині наперед відомий майже весь набір спокус, що можуть зустрітись їй на шляху. І люди добровільно вибирають з них ті, що найбільш повно відповідають настрою, обставинам, місцю, а вже потім звертають свою слабкість на нечисту силу, якщо вважають ті спокуси недостойними чи грішними. Біда в тому, що кожен сприймає спокусу як винагороду за щось і не знає, якою насправді

витонченою, філігранною майже до єзуїтства вона може бути. Спокуса — не винагорода.

— То ти хочеш сказати, що нечистої сили не існує і це ви, ангели, тут плануєте спокуси і розсилаєте їх по людях? А потім придумаете кару за них? — Я майже хапала Миколоя за поділ ризи, однак він був невловимий.

І я зрозуміла, що ми обоє безтілесні, ми просто примари, красиві примари, що в ілюзійному сьайві одеж пливемо по квітучій ілюзії одинадцятого саду.

— Чому плануємо? — обернувся до мене білим обличчям ангел. — Тут, у ангельському саду, де мешкають ангели живого, ми маємо все точно так, як ви мали в житті: багатство, бідність, хвороби, веселощі, спокуси, невдачі, — тобто усі різновиди добра і зла. Ми нічого не приховуємо, ми усім ділимося з людьми. А люди самі роблять вибір. Ось і все.

— То як же ж ви охороняєте людей, коли ви все віддали у їхню волю?! — скрикнула я, вражена. — Хіба є такі, що добровільно вибирають для себе нещастя, хворобу?! Тоді виходить, як казали атеїсти, усе ніким не кероване, хаотичне. А хто ж надсилає кару за прокльони і сльози?

— А хіба я сказав, що ми охороняємо усіх? — ішов Миколай у глиб саду, ведучи мене за собою. — Ми охороняємо лише вибраних, мічених.

— Хто ж у вас тоді вибраний і за яким принципом?

Він мені не відповів, і я не перепитувала.

Ми йшли, минаючи запашні алеї розкішних дерев, на яких гойдалися плоди, схожі на помаранчі. Я засміялася: згадала, як колись на вулицях зимових Афін Славко Медвідь рвав мені терпкі дикі помаранчі і дуже серйозно бурмотів:

— Це нахабство — рости і валятися під ногами...

А Юрко Покальчук шкірився кутиками губ, прицмокуючи при цьому:

— О, уес, нахабство.

В одинадцятому саду, виходячи із Славкової та Юркової теорії, усе було нахабним. Обіруч плюскотіли кольорові озера і фонтани, плавали якісь гонорові павичі чи індики, а з

альтанок, розсипаних у зелені кучерявих плющів і виноградників, долинали тонкі голоси. Однак за весь час перебування тут я не зустріла жодної душі. То хто ж тоді там говорить і лукаво сміється? Ангели самі з собою?! Чи ті альтанки — помешкання для вибраних і мічених?

Миколай випередив мій голос:

— Так, там ангели розмовляють з людьми, як ми з тобою.

— Про що вони говорять, коли вони все про нас знають? — запитала я.

— Хто про що... Однак ми теж не все знаємо. Бо ми колись були людьми, — майже напівшепотом проказав мені він, заводячи в маленьку сутінкову альтанку між густих виноградників і квітів.

— То ти людина? Такий, як я? — моєму здивуванню не було меж.

— Ні, я ангел, — коротко відповів на це Миколай Угодник і показав сідати на підлогу, вистелену килимами із квітів.

Тим часом мій ангел поставив переді мною амфору з амброзією, що розливала пахощі на всю альтанку, і сів навпроти, скинувши ризу. Він справді був молодий, здоровий і красивий, як звичайний чоловік, у штанях, схожих на джинсові, у білій безрукавці, з гладко зачесаним волоссям. Він дивився на мене своїми ангельськими очима, і я готова була заприсягтися, що вони чорні, як терен чи пасльон.

— Ні, ти мені скажи, ти людина чи ангел у людській подобі? Чи ти змій-спокусник, коли кажеш, що в одинадцятomu саду є все? — недовіжливо перепитала його.

— Я вже тобі сказав... У нашому саду нема неправди. Пий цю амброзію, Маріє, вона додає сили. Тут також треба мати силу.

— Навіщо?

Мій ангел мовчав.

— Навіщо? — перепитала я. — Адже тут усе діється поза моєю волею. Я тут безвольна. Я наче закладена в небесний комп'ютер, який послідовно і точно виконує свою грандіозну програму. Ось тепер ця програма висвітила тебе. А потім... я

не знаю, що буде потім. Цей комп'ютер звів мене ще не з усіма, з ким я хотіла побачитися тут, але...

— Але що? — перебив ангел.

— Але мені досить того, що я почула від вибраних тим комп'ютером.

— Хіба досить?

— Звичайно, в житті я так була обкладена випадковими, непотрібними та обтяжливими зустрічами і з'ясуванням стосунків, що мені цілком достатньо тут того, що я маю з чиеїсь вищої волі. Я вже все з'ясувала для себе за допомогою тої сили, що водила мене своїми садами. Мені навіть дивно, що минуло так мало часу тут, а я відкрила такі прості і зрозумілі істини, на які не вистачило мого життя. Заради них багато хто добровільно відходив сюди. Мені лише жаль, що ця сила чи воля приходила так рідко в житті. Але тепер я цілком у тій волі. І сила мені, очевидно, вже не знадобиться.

— Все ж пий цю амброзію, — якимось лукаво усміхнувся Миколай Угодник. — Хтозна, чи твоя програма вже вичерпалася, чи ще ні...

— О, певно, що вичерпалася. Адже я в ангельському саду. Хіба тут є сади вищі?

— Є, — відповів мені просто ангел. — Але ніхто з нас там не був.

— Але ж ти ангел! Хіба ангелам не є доступне те, що недоступне нам, смертним?

— Яка ти нетерпляча... — зітхнув він. — Я ж казав тобі, що був таким, як усі. Я був людиною. А по смерті я став ангелом.

— А коли сталася твоя смерть?! І хто тебе призначив ангелом? То ти лиш мій ангел чи ти маєш ще підопічних? — засипала його запитаннями.

— Я не призначений. Я вибраний. Мене вибрано в хвилину твого народження, і я мав тільки тебе.

— А коли я тут, то ти тут також мій ангел?

— Ні. Вже ні. Ми з тобою тут рівні.

— Як це? Ти ж ангел, а я хто?

— Ми рівні з тобою, Маріє. Ми тепер душі. Безсмертні... А можливо, і ти станеш у якимсь часі чиеюсь охоронницею. Як знати?

— Ангелицею? Я?

— Ні, я не стверджую, я тільки припускаю. Тебе ж впущено до одинадцятого саду. Тобі дозволено, розумієш? А сюди впускають не всіх.

— А хіба це не ти впустив мене до свого саду? — здивувалася я неабияк.

— Ні. Я лише виконав волю вищого саду.

— Якого?

— Божественного... Але я не маю права про це говорити. Говорімо про щось інше.

— Я не думала, що в небі, чи у безсмерті, чи у смерті, чи як це називається, теж є заборони... Тепер я розумію, що закони свого буття тут ви — творці і утримувачі цих садів — перенесли на земне життя. І ми, наївні, там утішалися, що тут — вічний рай порівняно з нашим триванням там.

— Ти помиляєшся. Тут таки вічний рай. Для всіх.

— А де ж тоді пекло?

— Ти вже була у пеклі.

— Коли?!

— У житті. Пекло — це наші думки і вчинки. Ти ж чуєш, як звучить це слово «пек-ло»? А зміни в ньому наголос? Хіба тебе не пекло́ життя?

— О-о-о... — застогнала я, не в змозі збагнути надто химерну структуру небесного житла душі. — Чекай, але як мене, таку безконечно грішну, впустили до найвищого саду?!

— Я ж тобі казав, що це ще не найвищий сад. Але для вибраних, таких, як я, він стає найвищим на усе їхнє безсмертя... А ти не грішниця, ти теж свята, бо святий твій красивий живіт, що народив дитину... Святе твоє лоно, що виносило її.

— Хіба це списує гріхи? А те, на якому дні бували мої думки і я сама? Хто це може скасувати? А мої зачаті, але ненароджені діти? Хіба вони вбиті не в тому ж лоні, що

народжувало? Ні, ти кажеш щось не так. Так не може бути, — гаряче протестувала я, відклавши амфору з амброзією на килим з квітів, що дужче пахнув і мерехтів несказаними кольорами.

— О, я впізнаю тебе. Ти і в житті намагалася бути справедливою. Але ти була такою ж і безпощадною у своєму намаганні бути справедливою.

— Моя безпощадність стосувалася тільки кривдників.

Довго перемовчавши, мій ангел зітхнув:

— Мені жаль буде розлучатися з тобою.

— А навіщо нам розлучатися?

— А ти не хотіла б вернутися у жоден з садів, де ти була? — якось начебто і недоречно запитав він.

Я думала. Думала довго-довго, бо за кожним садом мені було жаль. Я в жодному не договорила, про що хотіла. Воліла би літати в усіх садах водночас, але, очевидно, цього не могло статися уже ніколи. Навіть повторних відвідин тих чорних і білих садів вже не могло бути також. Я з усіма попрощалася навіки.

Там, на землі, я не встигла попрощатися ні з ким, хіба що лиш з тим, кого любила своєю кров'ю і з ким щоразу прощалася навіки; від кого відходила після прощання, як після наркозу, очевидно, втомлюючи свого обранця, через що він мав сміливість іноді бути мені невірним; але тут, у небесних садах і кругах, я сказала «адью» усім, і даремно було втішати себе думкою, що душа моя знов закружляє навколо чиеїсь рідної душі в радісному танку зустрічі. Щось мені казало, що тепер у мене лиш дві дороги: дорога митарств, неприкаяної грішниці і блудниці або дорога обраниці ангельського саду.

Миколай Угодник знову зітхнув:

— І я так думаю... О, я даремно ліпив тебе.

— Але ж ти казав, що кожен ліпить себе сам.

— Так. Ми лиш даємо варіанти ліплення, чи манеру, чи стиль, а кожен сам вибирає собі шлях. Ангели приставлені не до всіх.

Миколай перемовчав, наче зважувався на щось важливе, а згодом сказав:

— Ти могутня жінка. Бо ти несла на собі гріхи усього твого роду. Ти була останньою його гілкою. Ти його сьоме коліно. Через те я був коло тебе. На тобі зібралися усі провини роду, і сльози, і кров, і страждання, і неміч, і пам'ять, і ти знемагала від їхнього тиску, приписуючи те все собі. Ти губка. Ти забрала усе їхнє з собою. Тим, хто лишився там, ти залишила чисті сльози і світло своєї душі. Цього достатньо, щоб їм було добре. Але твоє бажання, щоб їм усім, отому великому дереву, було добре, — стало причиною твого дочасного приходу сюди. Тобі тут також буде добре. Бо вища сила змилосердилася над твоїм родом, списавши їхні гріхи на тебе. І вони там щасливі.

Ти думаєш, що ти найнижче опускалася в життєві прірви і провалля. Можливо, так. Але ти усвідомлювала хибність своїх падінь — і виривалася, обдираючись у кров. Через те ти і піднялася тут найвище. Чи, може, найвище.

У вас там найбільшим гріхом вважалося що? Убивство і гріх плоті. Ти не вбила нікого.

— Неправда! — майже закричала я. — А мої сини?

— Ти за них покарана. І за плоть покарана.

— Чим?

— Тим, що ти тут опинилася швидше, аніж тобі належало. Але це не найгірше, що ти вчинила.

— Я нічого не чинила зі злої волі. Я довго намагалася досягти ідеальної моральності і цілковитої помірності коштом лише власних зусиль. Однак я перебувала в людському океані, який мав для мене тисячі сітей. І я здобувала не самі чесноти, а лише сили для спроб досягти їх і подолати спокусу насолоди. Ці насолоди містилися не так у тілі, як у душі.

— Ти бажала нав'язувати свою волю?

— Так, коли відчувала свою правоту.

— Ти ненавиділа?

— Так, злих, несправедливих і підлих.

— Ти хотіла влади?

— Тільки у тому випадку, коли з корабля безглуздя я сходила на корабель дурнів. Я не бажала миритися з тим, що мене мають за дурну. Однак це швидко минуло — і я, махнувши рукою на скопище глупства, сідала за папір, щоб там дати собі таку волю, якої я не сміла дати ніде і ні з ким.

Однак то було радше бажання волі, аніж сама воля. Бо й там я довго ходила невільницею, та коли почула в собі силу, що можу розірвати всі шори і забрала, я зробилася чорною від своїх мислей. Мені не вистачило часу звільнитися хоч трохи від того тягаря. Я не встигла розказати про себе. Але, можливо, воно й на краще... Кожен знемагає від такої ж чорноти.

— Ти продавалася?

— Так, я була слабкою. Я не мала тієї непоступливості, яку мали свідомі каторжани віри і чеснот. Я мало думала про себе. Адже я мала сім'ю, родину. Я не могла не гнутися... Я не сміла допустити, щоб їм було зле через мою непоступливість. Я надто їх любила і шанувала. І не мала мужності бути твердою. Через те лаври мучениці чи героїні, політі їхніми слізьми, мені не пасували б.

— Боже, які ви т а м, у житті, зіпсуті переконаннями! А що, просто жити — не мучеником і не героєм — це не є достойно? Хто сказав, що герої важать більше, аніж звичайні люди? Чи визначають щось? Це міф. Невчасне геройство одного уміє так збаламутити масу, що маса іноді сама відкидає це геройство. З люттю... Хіба ти не була свідком того, як тих, кого вчора натовп коронував чи робив національним героєм, завтра розтирав у порохи і плював у спину?

— Однак я і тепер думаю, що чинила чесно.

— Стосовно кого?

— Стосовно багатьох. Бути чесним для всіх неможливо. Чесність з одної дзвіниці виглядає нікчемністю, зрадою з іншої. Але я мала чітко окреслене коло тих, з ким і для кого неодмінно мусила бути чесною.

— Тоді ж у чому твоя продажність? У тому, щогнула спину і принижувалась? Це не продажність. Це примус часу і

обставин. Продажність — це річ мерзенніша, ніж вас там вчили, і значно складніша і глибша, ніж ти думаєш...

— А звідки ти знаєш, як я думаю?

— Я знаю, як ти жила, і мені можна було б і не знати, як ти думаєш. Усі живуть між ножицями, але не всі беруть голову в руки, коли вони клацнуть...

Ти була обплутана не тільки сітями, а й ложними догмами. Але на те вони ложні, що не змогли побороти тебе. Через те я сказав, що ти могутня.

— Іноді я думала, що мені краще було б народитися чоловіком.

— Так, ти мала вродитися чоловіком, але той, що визначає стать, зробив тебе жінкою.

— Це був мій тато. Він любив мене понад усе. І він хотів доньки.

— Це ти думаєш, що це саме твій тато. А він — Тато нас усіх. Він тебе так любив, що зробив жінкою.

— Ти кажеш про Бога?! В такому разі, те, що я є жінкою, не є винагородою за любов. Це кара. Бо, окрім жіночого обличчя і жіночої вдачі, функцій і відповідальності, він дав мені голову, здатну думати. Ось що є справжньою карою. Хіба тобі не так казав Бог? — звернулася я до ангела, який чомусь у цю хвилину найменш нагадав мого колишнього охоронця і заступника. Він сидів, ледь знічений чи засмучений, з похиленою набік головою, довкіл якої уже не було німба, а лише дрібне, бліде колоче терня мученицького вінка. — Відповідай мені. Я хочу знати. Адже ти таки близький до Бога.

— Маріє, я зараз не ближчий до Бога, ніж ти. Не дивуйся. Так, я близький до нього, але я його жодного разу не бачив... О, та це для тебе потрясіння, — наче хотів погладити мене Миколай. — Я знаю, що він десь тут, але я не знаю його лику, я лиш чую його голос і його волю.

— О, знаєш, — раптово захвилювалася я, — іноді мені здавалося, що я теж його чую, чую майже фізичну присутність, коли він диктував мені свою волю. Він іноді давав мені

слова, від яких плакали чи тішилися люди. Вони мені були вдячні за знайдені мною слова. Але люди помилялися: я їх не знаходила, мені вони були продиктовані. Попервах я гадала, що то натхнення, однак фізичне відчуття чиєїсь сторонньої присутності довкіл тебе казало, що то щось вище. Я писала Його, а не свої, диктанти. Але це теж різниця диктату, його воля. Чи не так?

— Ні, моя люба, — Миколай уперше за час нашої розмови підвівся і обійшов мене, як живий чоловік обходить жінку, лиш диханням торкаючись і хвилюючи мій прозорий хітон. — Такого страшного диктату, як ти мала в житті, ти вже не матимеш ніде, навіть коли б тебе поселили в найнижчому, першому крузі. Бог тебе звільнив...

— Щоб знову диктувати? — не здавалася я.

— Ні. Він тебе звільнив, щоб ти нарешті вкусила забороненого за життя плоду — волі, справжньої волі. Він тебе визволив від страху. Ти тут безстрашна. Ти думаєш, що ти там була безстрашною. Думаєш? — перепитав.

— Думаю.

— О, в якому перевернутому світі жила ти, моє дитя...

— А хіба до смерті ти жив в іншому?

— Я жив в іншому... Через те я тебе розумію, і через те мене було приставлено до тебе.

— Ти так говориш, наче ти десь з Японії чи з Німеччини... Бо у нас приставляли лише агентів з різноманітних служб для стеження, а не для охорони. Хоча... Можна було найняти когось собі і для охорони. Однак у мене не було ані такої потреби, ані можливостей.

— Гм... А звідки ти знаєш, що я не з Японії чи будь-де інде?

— А як тоді ми порозумілися б? — раптово я затнулася.

Так, Миколай Угодник мав явно слов'янські риси обличчя, однак я не знаю, якою мовою ми тут розмовляли. Ми не розмовляли вголос. Ми думали. Кожен знаною колись своєю мовою. Але ми розуміли один одного? О, так.

Я мовчала, ба, навіть і не здогадувалася, що це нічого не значило. Я милувалася ледь чутним гамором птиць, плюско-

тінням фонтанів, мерехтінням квітів і... спокоєм. Дивно, мені здавалося, що я сперечалася про якісь речі і поняття зі своїм ангелом-хоронителем, і ця розмова тривала достатньо довго. Однак я не відчувала ані втоми, ані роздратування. Легкість дихала довкіл мене і в мені. І мені знов захотілося говорити.

— Як ти думаєш? Мені вистачить часу і терпіння збагнути тут те, чого я не збагнула на землі? — запитала його, проходжуючись уздовж альтанки.

— Яка ти смішна. Тут не існує поняття часу. Ти не можеш навіть сказати, коли ти вмерла і скільки відтоді минуло. І я тобі не скажу, щоб не засмучувати тебе.

— Та навіть коли б хотіла, я тут не змогла б засмутитися нічим.

— Але ж ти щойно стверджувала, що збагнула усе для себе незбагненне після відвідування тутешніх садів. Ти собі перечиш.

Я знітилася: це була правда.

— Правди нема, — відповів на те ангел. — Правда — це реальність. Все решта — ілюзії.

— А Бог? Хіба Бог — це не є правда? Вища справедливість? Ангел мовчав.

— Ну, гаразд, — сказала я. — Але ж ті, хто йому служать, вірять у нього.

— Ти знову перечиш собі. Чому ти в житті дедалі частіше вважала, що багато хто з них служить тільки собі, а не Богові? Хіба ні?

— Вважала, але це стосувалося не всіх.

— Але ж це стосувалося більшості, — діямав мене Миколай.

— Я тобі скажу... їхнє служіння начебто Богові я пояснювала бажанням самореалізуватися, а радше вирізнитися якщо не в нормальних, то у виняткових сферах, якою ще трохи zostавалася релігія. Це могло йти не від віри, а диктуватися амбіціями чи почуттям меншовартості на тлі суцільного бордельного життя інших.

— Господь з тобою! — скрикнув ангел. — То ти вважаєш, що церква — то інший вияв бордельних законів?

— Гм... Можливо, не стільки сама церква, як її служителі. Бо коли вони свідомо і послідовно створюють ситуації для розбрату, змушуючи свою паству кілками загороджувати вхід до церкви чи цвинтаря навіть покійникові, — то це служіння кому? Зрештою, сама церква прагне від людини цілковитої покори і послуху, а це пригнічує дух — постійна думка про твої зумисні чи ненавмисні гріхи перед нею. Колінопреклонний дух — ще не є каяттям, очевидно. А потім... Ці ножиці між бажаннями, вчинками і намаганнями відкупити себе від них, застеретти шляхом молитви і сповіді... Я не знаю, якою мірою це відповідає людській природі загалом, хоча я теж намагалася дотримувати цих канонів. Можливо, я помиляюся через те, що моя віра християнська.

— Моя дитино... — зітхнув Миколай. — Ти говориш про політику, а не про віру.

— А ти воскреси мене і поведи туди, де я побачу церкву без політики. Я прийшла сюди з такого життя. Бачиш, я не раз разом з усіма стояла навколішки під час молитви, але в якусь мить я почула в душі холод, бо це був гіпноз маси, а не мене одної. Поки я, колінопреклонна, страждала від власної недосконалості, їмость уже спродувала калачі від парастасів на місцевому базарі, а поруч мій приятель, що раптово став кумиром в очах ним же загіпнотизованої маси, «побожно» колінкував, спостерігаючи, чи бачить маса, що він б'є чолом разом з нею. Хіба це не від лукавого? Хіба не краще сказати «кол нідрей»** бодай би і в синагозі, але так, щоб про це жодна душа не знала, окрім тої, до кого звертаєш свою молитву?!

— Навіщо це тобі тут? — примирливо і трохи занепокоєно запитав ангел.

— Мені цього вже не треба, однак там залишилися ті, до кого теж повертається холод у груди...

— Але ж у них залишається надія, що згодом тут вони позбудуться сумнівів.

**Кол нідрей (євр.) — іудейська молитва, дослівно — усі присягання.

— Послухай... — озвалося у мені щось давнє, крамольне, майже бешкетне і змусило стати перед Миколаєм Угодником. — А якщо Його немає? Отак зовсім немає нічого, окрім наших вигадок і бажання, щоб Він був?!

— Про що ти? — різко повернувся у мій бік ангел.

— Ти не здогадуєшся? — зів'яв мій порив.

— Як немає? — запитав він мене так, начебто я засумнівалася в існуванні самої себе.

— Але ж ти теж стверджував, що не знаєш його лику, — запротестувала я, виправдовуючи своє несподіване зухвальство.

— Не знати лику — не означає заперечувати саме його існування. Зрештою, навіть на землі... Хіба Бог існує в людській уяві одноосібно? Чи ти бачила бодай раз дві однакові ікони Бога?

— Ні, — погодилася тихо. — Однак Його слава така могутня, що не потребує якихось матеріальних доказів. Там і не спадало на думку дошукуватися його єдиного портрета. Досить, що Ісус має своє впізнаване обличчя.

— Ісус живе по праву руку його величі і сяйва, — швидко проказав ангел. — Але Ісус — Син Божий. Такий, як я, як ти, як усі, рожденні Божою благодаттю. Через те він має чітко впізнавані риси. Ми б його упізнали, коли б він став перед нами. А чи впізнали б ми Бога? — начебто самого себе запитав Миколай.

— Миколаю... — майже застогнала я. — Тебе не покарають за це богохульство?

— Тут не карають. Усі свої кари відбувають там. Тут лише люблять і прощають. Лиш не всіх пускають по праву сторону своєї слави.

— А кого беруть?

— Кого люблять найбільше.

— А кого люблять найбільше?

— Вибраних.

— За що?

— Се є велика тайна, і ніхто її не знає, окрім Нього. Але сю тайну нікому не дано спізнати.

— Чому?

— Бо зникне чар. А коли зникає чар тайни, зникає і сама тайна, роблячись зовсім безбарвною і дистильованою. Хіба не так?

— Я теж про це думала в житті. Коли б людям стали доступними закони найпотаємніших речей, вони б знищили і ці речі, і їхніх носіїв у гонитві за їхньою серцевиною.

Миколай мовчав.

— ...А ти не замислювалася, за якими законами утворилася мова?

— О, так! — гаряче вигукнула я. — Різдво... Ти чуєш? Різдво. Чи малярство... Чи відчай... Спросоння... Зойк... Схлип... Ти чуєш?

— Чую, Маріє... Чую. А музика... Океани захвату і піднесення — і лише з семи нот...

— А наші думки? Їхнє миттєве шугання в наших надрах і на далекі відстані...

— А циклічність зеленого і жовтого листа? А зміна дня і ночі?

— А зачаття?

— А ти кажеш... чар...

— Тай-на-а-а... — майже проспівала я, бажаючи схилитися собі до того, що мало назву колін.

Однак я швидше зрозуміла, аніж відчула, що зі мною щось відбулося знову. Бо я вже не мала ні обрисів, ні хітона, ні відчуттів власної тендітності, ні розкошів прозорого волосся.

— Мене не стало?! — запитала я когось, чиї флюїди і бляклий образ ще витали довкіл.

— Тебе давно не стало, — відповів хтось голосом святого Миколая. — Так давно, що й сказати важко.

— То ти не знаєш, скільки я тут і що діється на землі? — уперше заскиглила моя душа.

— Знаю, що сюди ти летіла сорок днів. Сорок днів до першого саду. А скільки тут, не знаю. Бо це не має аніяко-гісінького значення.

Я не встигла перепитати, чому, як щось неначе шелеснуло збоку від мене — і запаморочливі аромати уповили крила моєї душі.

О, так. Моя душа знову оберталася в крила і тріпотіла перед зримою золотою брамою, укритою чи то небесною росою, чи то потом боязні тих, хто раптово ставав перед нею. Брама гойдалася і скрипіла під власною вагою чи власною величчю — і її погойдування паморочило мене, як погойдування посередині вузької кладки над водою. Брама нараз різко розійшлася — і я відчула, як щось безформне, але всеосяжне і всюдисуще, попливло до мене чи я попливла до нього.

Мені ще ніколи не було так легко і весело. Жодне вино, жодне солодке слово і найдурманливіші обійми в земному житті не дали мені такої веселості. Там я була навчена страждати, навіть засинаючи на чоловічій руці, за що сама себе потайки називала мазохісткою. А тут я плила в невідомість, радіючи невідомості, як дитя.

Усе, усе довкіл розчинилося в прозорому ефірі: і святий Миколай з його сумними очима і не менш грішними, ніж мої, думками, і переливи ангельського саду, і дзюркіт фонтанів, і моя боязкість, і моя сміливість. Усе зникло, як ніколи не існуюче.

А я плила вище, де щось безмовне, але надто лагідне, тихо шелеснуло: «Це дванадцятий сад».

І враз я з подивом і захватом збагнула: це мій Тато впускає мене до себе. Я чула його обійми. Він пригортав мене, як пригортають невісту у моторошній тиші весільної ночі; як пригортають знайдену в океані безглуздя і безуму самотню жінку, що розтає у світанку сирим, хлипливим туманом і зникає у вирії днів, як у смерті, ніколи більше не тривожачи нічого, окрім нечастих спогадів у темені ночі.

Я хотіла розплющити очі, щоб побачити, який він, той, що дихав приязню і любов'ю на мене. Однак я не шкодувала, що не мала їх. Радість не потребує очей. Якби моя воля, я була би півжиття прожила заплющена, в темряві лагідних рук і

палючих цілунків. Але те, чого мені не вистачало там, я надолужувала в цю мить, коли солодке дихання уповивало мене безвольними пеленами могутнього чоловіка. Могутнішого я ніколи не знала. Я чула, що він любить мене всією душею. О, він любив мене понад усе... Я тут була його нареченою, його дівчинкою і дитиною. Він тріпотливим диханням приміряв до моїх податливих крил фату.

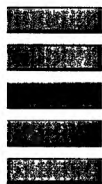
І я попливла йому в руки — чиста, безвольна, легка, звільнена від забрал і шор, від страждань і самоз'їдання, — і нарешті уже не самотня.

Я хотіла віддатися йому. Без пристрасті — лише з ніжністю і послухом, підкоряючись його волі останньою пір'їною відродженої ним душі. Я хотіла висушити океани усіх своїх колишніх сліз і болю і сказати йому, що я нарешті щаслива.

Але за його брамою голосу уже не чути нікому.

(Далі буде)

Січень-квітень 1995 року, Дюссельдорф-Чернівці

СМАК ПРИСТРАСТІ

M.K.

СМАК ПРИСТРАСТІ

Вона ніколи не здогадувалася, що чоловіків можна міняти, як рукавички. Ба, ні, швидше, як панчохи, аніж рукавички, яких у неї було лише дві пари: коричневі теплі — зимові і тілесні ажурні — весняні. А панчіх мала вдосталь. Саме панчіх, а не отих вульгарних безрозмірних колготок, що від швидкої ходи збиралися на колінах гармошкою, змушуючи щораз червоніти у найнедоречнішу мить.

I

Вона обожнювала панчохи. Тьскі, еластичні, блискучі і винятково чорні, що туго обвивали литки... і приховували дрібну сітку тріснутих кров'яних капілярів, які щодалі докучали більше і більше.

Як і кожна жінка, вона не мала наміру старіти за жодних умов і обставин, та, зрештою, в чиї перспективні плани входить дочасне старіння? Хотілося смакувати життя, як дороге вистояне вино, бодай зрідка, і, бажано, не наодинці, дослухаючись дзвону у жилах, як далекої канонади.

Та життя минало: коли галопом, коли аллюром. Витримані вина на смак пробували інші. Тріснуті капіляри розливалися по ногах густіше. Нічний неспокій пік оцтом шкіру, і під очима сіялася мжичка перших зморщок.

Колись далекі канонади гриміли тепер майже по сусідству, не зачіпаючи навіть осколком гілля її потроху в'янутих садів.

Непроглядна передбачуваність того, що має бути завтра і післязавтра, через рік і завжди давала відчуття затхлості і всеоднаковості. Однотонність щоденного тривання змушувала працювати уяву, однак її немічні потуги видавалися занадто жалюгідними, якщо колесо фортуни і далі продовжувало крутитися безнадійно далеко і безпощадно скупю. Ніщо не віщувало навіть незначного коливання довкіл неї, ураженої сумним, запізнілим відкриттям: життя набуло сталих, узвичаєних форм і прісного смаку — і ніхто не спроможний порушити його звичайності.

Здавалося, що вона, чи те, що називається душею, поволі вкривається сухим, мертвим мохом, не напоєним ані зливою, ані сонцем, і він поволі лущитьється з відмираючим епітелієм.

У цій темені ставало душно — майже нестерпно. Так, немовби перед смертю.

І їй забаглося урвати темінь, вхопити бодай крапельину, якщо не ковток, того дармового вина, що діставалося іншим за безцінь, а чи навіть як винагорода за легкість сприйняття щодалі дичіючих людей і розгнuzданих днів.

Ніхто не зміг би розказати, як дістаються дармові вина таким, як вона: пасивним фантазерам, що знемагають за колючими дротами власної уяви і неможливістю випростатися з корсетів нерішучості. Потаємні природні вулкани вивільняли непещене тіло лише у нічній темряві і відпускали у ще таємніші хащі безсоння і безпросвітку, які не могли засяяти нічиїми очима...

А дні минали — іще прісніші і безбарвніші, оскільки запалена уява вночі доводила до знемоги, залишаючи дневі лише шматки перерваної феєрії. День ставав катом без інструментів, бо жодне обличчя не викликало ані трепету, ані дрібної цікавості. Понурість, безсилля, тотальна втома і безнадія, здавалося, навіки прилипли до тих, що впливали, як мара, з вокзалів і базарів, офісів і борделів, концертних залів і пологових будинків, — і стояв між їхніми обличчями знак рівності, тотожності: що між тими, хто обдавав пахо-

щами Франції і блиском діамантів, що між синюшною публіки підворіть і смітників.

І тоді вона почала вдивлятися в людські руки, шукаючи тих, що несли б у собі здогадливність і відвагу проникнути в темряву і напоїти дармовим вином утішної радості, а ще краще — шаленства чи безуму.

Але чи не всі руки були зоднаковілі, як вона сама: слабкі і не знайомі з відвагою, поточені, як червине дерево, роботою і смиренням — так що доводилося підносити очі в небо, аби не щулитися від неприязні, мовби від холоду чи слизькості гадини.

Приходила додому розбита і спустошена. Лягала на нерозкладену тахту, заплющувала очі — і починала слухати своє тіло.

Вона напружувала і розпалювала уяву, відганяючи холодне тремтіння шкіри, і намагалася самотужки відчутися хоча б ще раз екстаз плоті, викликаний не пристрастю, а винятково *страхом* близької *катастрофи*, пережитої нею колись у міжнародному потягові, що мав намір дійти до Белграда, але добіг лише до провінційної Кострижівки над Дністром, несподівано зійшовши там з рейок.

Раптовий страх після різкого гальмування, біжучий погляд по людях на місці події, думка про близьку гіпотетичну смерть у розквіті віку — безперервно відтворювали одну і ту ж, майже сюрреалістичну, картину: потяг посеред мосту через Дністер; унизу — ріка, на пагорбі — цвинтар з маленькою церковцею. А у стресовому вагоні по обидві її руки — вишукана публіка, бомонд, що прагнув балканських видовищ, але раптово застряг посеред мосту, заціпенілий від страху: професор університету, директор музичного училища, обласний прокурор, відомий бізнесмен, не менш відомий поет, військовий генерал, директор кінопрокату.

Бізнесмен роздавав «Шампанське», припрошуючи напівзомлілу публіку пити за його здоров'я, бо це краще, аніж би на поминках.

Професор переконував генерала, який він затятий патріот і їде від сина з війська, а син мав можливість уникнути служби, оскільки навчався за кордоном.

Прокурор начебто гортав «Кримінальний кодекс».

Лише вона істерично реготала чи схлипувала, уявляючи, як розкішний духовий оркестр музучилища під керівництвом самого маестро С. видував би жалобні мелодії за своїм шефом на колективному похороні, отут, під горбом, на самісінькому цвинтарі.

Його жалобу уривали би верески розгніваних родичів покійників, що належали до різних церков і конфесій, почерез незгоду відправляти службу саме у цій церкві, що випадково стала на дорозі потягу. А потім ці ж родичі розтягували би труни своїх ближніх по вантажівках і автобусах для перепоховання, навздогін лунав би «Голос Канади», обурливо сповіщаючи про ганебну історію проходження строкової служби сином відомого професора, через відвідини якого батьком світова наука втратила видатного науковця.

Над генеральською могилою ридала би рідна дружина і ціле військо, озброєне армійськими штандартами і неодмінною булавою, а колеги відомого поета робили б його відомішим, безсмертним, а чи й геніальним з радості, що позбулися ще одного конкурента, і оголошували б телемарафон дня збирання коштів йому на пам'ятник.

Кредитори бізнесмена обступали б хату вдови, як саранча.

Лише фірма директора кінопрокату фіксувала б усе з прокурорською точністю, віддавши задля такої оказії кілометри плівки. Безкоштовно.

І саме в мить істеричною реготу чи плачу у шалючому від минаючої небезпеки вагоні вона відчула такий раптовий різкий і тривалий екстаз плоті, що вхопилася за поруччя відчиненого вікна, мало не божеволіючи від солодкого болю, а може, трепету, зосередженого в якійсь одній точці свого тіла, про яку ніколи не здогадувалася. Вона міцніше стулила коліна — і так стояла, розчаровано слухаючи, як минає це

торжество чи то крові, чи чогось іншого, ніколи до цього не знаного. Наче скло одне-єдине пасмо дощу, а, може, самого вогню — однак, безсумнівно, чогось таки живого. Скло і змертво у надрах лона...

Дивно, але страх дав відчуття такої насолоди і знемоги, що згодом, наодинці, у нічній темені і задусі, вона воліла б летіти з тим потягом у Дністер, аби ще раз дроз торжества пройняла її непещене тіло.

Та катастрофи не відбулося.

Життя тривало.

Довколишні обличчя тримали на собі печать утоми.

Нічії руки не мали відваги.

Лише якась тонка-тоненька струна тремтіла у ній безперервно і надокучливо, жадаючи, щоб її нарешті знову обірвали, як і оту темряву, де було душно і прісно.

Бажаючи чієїсь відваги, жінка, однак, сама не чула в собі хоробрості, через те пошук пригод їй не загрожував ніде і ніколи. Вона була певна себе.

І навіть у той день, коли за вікнами вже іншого — і через багато років — потягу мерехтіли сутеніючі праліси і дзеркальні озера, свіжобілені маленькі хатки і розхристані молодіці на перонах. Чахкотіли колеса майже суціль порожнього вагона. І сонна змора хилила голову до подушки, де знов починалася густа темрява.

Темряву розірвав чоловік.

Чоловік виник раптово — як протяг — у відчинених дверях купе, привітно усміхаючись великими чорними очима втомленій жінці. Він усміхався довго, наче хотів запам'ятати її усю відразу і витягнути очима на протяг. По тому, як безпорадно він стиснув плечима і зашелестів губами у намаганні вимовити хоча б слово, жінка зрозуміла, що перед нею стоїть *німий чоловік*.

Він таки хотів заговорити, та замість слів до неї дріботів білозубий усміх напіврозтулених уст і танув, як сніг на вичовганій бруківці. Через те, мабуть, стоїть на протязі, у проймі прочинених купейних дверей, рятуючись усміхом і

зніченим, начебто винним, поглядом, що мало личив його міцній широкоплечій статури, доволі високому зростові і повним — майже жіночим губам.

Вона відчула дроз.

Її вчили не стояти *на протязі*.

Жінка, перелякана пропасницею у власному тілі, перевела очі з обличчя на чоловічі руки — і болісно стиснула коліна: уявити пригортання цих рук було неможливо. Вони не могли пригортати чи пестити. Ці руки могли хіба що відбирати останню краплю життя і запечатувати собою нудне і одноманітне земне тривання.

Сором від такого припущення загнав жінку під саміську стіну ожилого враз купе, однак чоловік, розіклавши валізи, зник у коридорі з тим же зніченим поглядом-усміхом. Вона ж, втиснувшись у подушку і тісно переплівши ноги, відвернулася обличчям до стіни, перемагаючи жар і дроз, що в'ялили тіло, і відганяла нав'язливу думку про чоловічі руки...

Потяг гримів по рейках.

Чоловік, раптово з'явившись і мовчки — як протяг у дверях — зникнувши, не вертався назад.

І жінка з переплетеними ногами заснула — як вмерла, вколисувана чи то власним жаром, чи жаром літньої ночі...

...Жар ішов від чоловічих рук.

Даремно вона не уявляла їхнього пригортання і пестоців.

Чоловік стояв на колінах, засунувши одну долоню їй під голову, а другою гладив обернуте від нього обличчя.

Жінці здалося, що її розбиває параліч. Вона з жахом відчула, як відмовляється від опору.

Її належало кричати, пручатися, несамовитіти від раптового чоловічого нахабства, здіймаючи гвалт, чи хоча би плакати, а вона, як нежива, слухала не палкі — лиш лагідні — пестоці широкої міцної долоні і тугіше стискала переплетені ноги.

Схилений над нею німий чоловік пахнув свіжоскошеною травою, і вона, знетямлена від добра, яким він дихнув на неї, дала повернути своє тіло обличчям до нього.

Чоловік начебто силувався загладити руками жар, що стояв між ними, — та його лагідність була такою, що не мала міри.

І жінка відчула: вона зараз умре чи збожеволіє, розбита паралічем власного тіла.

Грім бив смереку — і жахкий вогонь здіймався попід верхи і небеса, зажерливий, як усі голодні.

Пожежа допалювала траву — і гарячі соки стікали по звугленій землі, закочуючись в її потріскані щілини, як у фалди сукні.

Яструб падав на каню — і пір'я розмітувалося по лісах і горах.

Перелякані птиці втрачали голос — і хліб застрявав їм у горлі, і пісня.

Світ шалів у червоній пожежі.

Потяг тарахкотів по шпалах.

Вітер з дощем гамселили у шиби.

...А чоловік мовчки виймав руками душу з тіла, і стерпла жінка упоперек вузької купейної канапи запродувала чи спродувала себе, як остання перекупка на безлюдному перехресті, не маючи ані сили, ані совісті, ані навіть гадки згадати про них.

У світі не існувало нічого, окрім її шкіри.

Вогонь, нещадний вогонь пожирав суху смерекову смолу — і з тріском і зойком розносив її по небачених усюдах, залишаючи лиш краплі сльози чи розплавленого гірського кришталю...

І її шкіра нагадувала тепер пласти і сльози усіх земних порід.

Під цією — першою, грубою, скрипіла тонша, чутливіша, за нею — ще ніжніша і м'якша, немовби виткана з шовку. Далі — запашна чи дурманна, що пашіла вулканічним жаром, і аж там, на самому споді, насамкінець — гола-голіська, що слухняно давалася у говірливі руки німого чоловіка чи самого диявола у чоловічій подобі.

І його пальці діткнулися тієї — найдальшої — голизи і стали там приступом, немов під стінами фортеці, що ось-ось має упасти, — лише зрідка посилаючи хитру розвідку мізинцем, від якої не розступалися — розсипалися у порошок кам'яні мури і робилися доступними найпотаємніші фортечні житла: трапезні і опочивальні, молитовні каплички і оружейні палати, а за ними всіма — святая святих цього бездонного королівства — казна, що уже тримала наготові відкритими бочки і скриньки із щирим незайманим золотом.

І коли його пальці дихнули на ті незаймані багатства, і коли широкі груди підімнули під себе чи то змокрілі простирадла, чи вогкі її груди, — одночасовий стогін рятівного занпащення, а може, й погибельного визволення бритвою прорізав груди їх обох, несамовитих від догоджання одне одному, одурілих від запахів і безмов'я, і довго клетотів у шиби, за якими бушувала гроза і палала пожежа водночас...

Потяг летів у Дністер.

На горбі золотом блистіла церковця.

Оркестри грали Мендельсона.

Коліна блудили, як вівці по мокрій паші.

А на всі землі і континенти вирвався стогін пізної жаги і пристрасті.

Здавалося, він тривав ціле життя і одну вічність, аж поки не перекотився в німе чоловікове горло і не заклетотів блаженством чи прокльоном.

Було щось дикунське, варварське, чужинське і загарбницьке, торжествуюче, ба, тріумфальне у тому пекельному клетоті німого горла, що — якби могло! — може, було б розірвало цю грозу і пожежу несамовитим, радісним криком, на який здатна лише вільна людина.

Німі не бувають вільними. Через те і слова їхні, і стогони не мають образливої сили.

Однак синхронний стогін, зазвичай, породжує потік лестоців, евфемізмів, метафор і ще бозна-чого, відомого людству, відколи світ і сонце.

Отож жінка жадала чоловічих слів саме тепер, коли ледачо гойдалася украденим човником на водах Євфрату чи Нілу, а

може, вже падала з самої Ніагари, не боячись забитись з висоти, лише страхаючись знову забитися у руках, що і справді могли запечатувати собою земне тривання.

Чоловік уткнувся в її губи — і пив їх, як бальзамову воду, довго і ненаситно, аж стало несила дихати. А потім тицявся у волосся і чоло, і шию, як щойно вроджене ягня під бік ягниці, і нюхав, і цілував заспокоєну жінку.

Було душно і млосно...

Та ба... А й справді? Пощо тепер слова?

Що додати до того, що відбулося нині у ній і з нею? І з цим німим чужинцем-тріумфатором, чоловіком чи дияволом, її напастям чи порятунком?!

...Вона вирятувалася і не впала разом з потягом у Дністер.

Зледачіла кров потихеньку верталася у звичний ритм у холонучих жилах.

Жінка ще хотіла слів і пестоців, але уже не мала ні першого, ні другого. Лиш плакала з вдячності і незнання.

Дош стугонів за вікнами.

Потяг тарахкотів по шпалах.

Гасла світова пожежа.

Чоловік стояв лицем до неї — і дивні вогні грали на його утішеному обличчі.

І жінка, схлипуючи у розірваній чоловіком темряві, з присмаком дармового вина на губах, щулячись у вогкість простирадл, із заплющеними очима і розімкнутими колінами засинала лише на п'ять хвилин, поки не витече з її жил оця змора і хміль, поки не вдарить грім — як мусульманський муедзин до молитви, і вона поцілує запашну чоловікову руку, що вивела її нарешті зі світу затхлості і всеоднаковості і дала вина радості, як опію; і діткнулася найтонших мережив тіла; і сама попросить того добровільного божевілля, що межує із смертю, і яке можуть дати лише його руки.

А тоді вона запитає, *хто він?* Чоловік? Бог? Чи диявол? Чи один у трьох лицях? І зазирне йому в очі, і відсахнетесь, не узрівши у них нічого, окрім гріха і злодійства.

...П'ять хвилин минали так довго, що, прокинувшись, зіщулилась від світла і порожнечі.

Потяг гуркотів по шпалах.

На столику в'яла нерозквітла жовта троянда, і хилиталося червоне вино в келихові.

У шиби стугонів дощ.

І сотня розсипаних трояндових пелюсток гойдалася і пахла на підлозі, на простирадлах, в її волоссі, і навіть за комірцем блузи, рожевіючи з устиду чи зухвалості.

Стогін пораненої самотньої вовчиці забився між чотирьох замкнутих стін купе і захлинувся голосним риданням розчавленої спершу радістю, а тепер — безсиллям жінки...

У купе стояв міцний трояндовий запах — усе, що залишилося від німого чоловіка.

II

...Отоді вона здогадалася, що чоловіків можна міняти, як рукавички чи як панчохи.

Перебула своє королівство — перебуде і жебрацтво.

Сльози.

Депресія.

Ненависть.

Розшуки.

Вертання у потяги.

Знову депресія.

Дослухання до скрипу нічних дверей.

Простоювання на вечірніх вокзалах і у сутінкових вікнах.

Знову депресія.

Нарешті глухе, як далекий грім, роздратування.

А далі — безпросвітна байдужість, коли не треба очима шукати рук, що знаються з відвагою, ані прісних, заялжених, мов комірці щоденних сорочок, облич, ані дивитися у небеса. Дивилася хіба лише у темінь власної душі на нерозстеленій тахті, на межі вмираючого дня чи розпуклої ночі залякним, майже мертвецьким поглядом.

Більше не зналася з пристрастю.

Лише хотіла згадати колір його очей.

Вона міцно заплющувалася, розпалювала уяву — та жодне видіння не полегшувало її цікавості.

Ані очей, ані обличчя, ні віку, ні росту, ні навіть гортанного — триумфуючого — чоловічого стогону не могла видобути з пам'яті. Начебто чоловік і справді був зі сну чи з провидіння.

Але вдихала уже розвіяний запах визбраних на підлозі трояндових пелюсток — і несамопитіла від жалю до самої себе.

Отоді вона відважилася.

Довго стояла перед дзеркалом, добираючи барви до лица, — і врешті стала там, де чоловіків було багато і чи не кожен міг бути її.

— Хто ти? — хотіла запитати для сміливості, та тут же затнулася: погони полковника блистіли під сонцем.

І вона не втрималася: погладила їх раптово і так само раптово осмикнула долоню: холод граніту діткнувся її шкіри. Так, що стало страшно подивитись йому в очі. Вона аж заплющилася.

Боялася заговорити першою. Але мусила.

— Вибач, мені було нікуди йти, і я прийшла до тебе, першого стрічного. Ти не судитимеш?

Перший стрічний був налаштований слухати її довго. Може, саме через це мовчав? Осіннє сонце було ще лагідне, ба, навіть спечне. І жінка відчула на собі тепло від його грудей. А може, навіть уже й від погонів. Вона посміливішала — і провела пучками пальців по чітко окреслених вилогах полковникового мундира.

— Я нічого від тебе не хочу. Хочу бути вислуханою. Розумієш? Ти ще молодий. Повинен розуміти.

Далі вона відважилася на більше — і розплющила очі.

Полковник мовчав, але його дещо похмурий погляд казав, що він незадоволений її жалобною блузою і чорними панчохами в таку спекотню, та, врешті, і йому надокучила кругло-річна темрява мундира, і взагалі — неперервне бабське рюмсання отут, в його цитаделі. Він звик віддавати честь і приймати її від інших, а не вислуховувати зашмаркані схлипи своїх і чужих доньок, дружин чи коханок.

— Честь? Віддавати честь? — Вона відсахнулася від зірок на його погонах, як від чуми. — А я тобі віддаю що? Ганьбу? Неславу? О, ні. Усе, що може віддати зухвала жінка чоловікові, — то лише свою честь. А безчестя приходить по тому. Ти не віриш мені?

І знову в його похмурому погляді прочитала несхвалення. Він мовчав.

— Завтра я прийду у чомусь веселішому... і все ж не дивися на мене так осудливо... бо, може, до тебе ніхто й не приходить з такою відкритістю, як я... але з тебе, напевно, ще не вивітрився солдафонський дух, через те ти не є лояльним до мого болю... однак у тебе *тут* — доволі часу, щоб пошкодувати ще колись за мною, а чи й за кимось справді ближчим... тут ти маєш *занадто* багато часу, мій полковнику...

Раз-з-з... і ці рукавички скинуті... чи панчохи... і закинуті, може, й назовсім... І немає страху... але вона не запам'ятала кольору його очей... чи вони були безколірні від похмурості...

...Як добре, що вона більше не знається з пристрастю, а знається тепер лише з цікавістю, гнана саме її неутоленністю і безміром.

Жінка знову ставала перед величезним дзеркалом, розгладжувала нерівності на обличчі і зморшки на сукні, і з букетиком невиразних квітів брела туди, де було так багато — і різних — чоловіків, і будь-котрий з них міг стати її.

На цей раз вона придивлялася довго і без поспіху. О, та у цьому любому тепер їй царстві поруч з чоловіками сусідили і жінки, але не так густо, і жодна з них не могла бути їй суперницею. Бо хіба можуть конкурувати з нею, нарешті вільною від пристрастей, як оббілована звірина від шкіри, оці, чомусь усміхнені на всі тридцять два, усі чомусь молоді чи відмолоджені, з декольтованими грудьми і непристойно пишними зачісками? Чи спроможний збити когось з глузду їхній недоречний сміх саме тут, коли тут володарюють лише поважні і мудрі, майже забронзовілі у своїй мудрості і величі?

Вона думає, що *тут* не місце для декольте. Але усміхненим жінкам видніше.

Жінка поправила зів'ялу троянду у волоссі і наблизилася до того, чий погляд сьогодні підбадьорював її. Він — 1956 року народження. Про це можна було не перепитувати. І так видно. Був актором і вічною дитиною. Через те у нього на плечі сиділа зграя метеликів з тріпотливими крильцями і плелася густа павутина на чолі.

— Ти справді не глузуєш? — Всілася коло нього близько, мало не на коліна. — Певно, що ні. Ти ж містифікатор. Ану, мерщій вилазь із своєї шкіри і спробуй залізти в мою. Ага... а ти думав... ото ж бо... о, ні, ти занадто проникнувся цим... і шаткуєш мене, немовби капусту на шатківниці. А я би хотіла бути розгорнутою, як троянда, пелюстка за пелюсткою... повільно і млосно, щоб забивало дух пахощами... Бачиш, прихилию до тебе голову і вже не боюся ані тебе, ані твоєї холодної — як у справжнього покійника — усмішки... Ти ж актор. Ми зналися і раніше. Отже, моя зухвалість не спроможна перелякати тебе, ти на кону. Метелики також на кону, а коном їй служить твоє потемніле плече. І чому у тутешніх чоловіків потемнілі плечі і жодного білого чи алебастрового? Ти смієшся з мене чи входиш у роль? Якщо так, то зіграй мені забуту пристрасть. Ти ж розумієш, про що я... А я потім розсиплю трояндові пелюстки із свого волосся тобі на коліна. Вони у тебе теплі і також у метеликах. Лиш чоло чомусь у павутинні. Чи до нього давно ніхто не притулявся? Чи ти мене і не слухаєш, і не чуєш?.. Ось тобі скромні квіти до підніжжя твоєї величі, акторе власної долі... а я йду, аж поки знову мене не покличеш, щоб шаткувати, як на шатківниці...

Уже дорогою додому, у людному тролейбусі, жінка захопилася за голову: боже, але якого кольору очі має цей неперевершений актор, що слухав її не перебиваючи і не рятуючи другорядними репліками, як своїх колишніх партнерок по сцені? О, акторство — велика штука, але чому і в нього безколірні очі?

Навіщо їй і тепер так, як було раніше: зоднаковіло і безбарвно?

...Та й ці панчохи, слава Богу, скинуті. Це лише рукавичок у неї дві пари, а цього добра, панчіх, — досталь.

...Щодня вона вибирала обійдених і, як їй здавалося, обділених.

— ...Шаную ваш гонор, пане професоре...

— ...Цілую руку, витязю без тигрової шкіри...

— ...Падаю плячком до ваших ніг, юначе, і дихаю порохами з-під них...

Та жодне фіглярство, ані витонченість, ні поважність, ані клоунада у цьому майже суціль чоловічому царстві не зіткнули її з тим, задля чого жінка відвойовувала їх у глянцю втаємниченості, суворого мовчання та граніту.

Кожен з них на свій лад розумів жінку, та жоден не відповів їй ані словом, ані жагою: лише безколірними, глянцевиими очима, в яких годі було відшукати щось інше, окрім гріха і злодійства, так начебто на добрій половині світу лежала винятково злодійська печать, немов їм передав естафету німий чоловік з далекого потягу і начебто справді заборонив жінці чути і відгукуватися на чийсь інші — *не його* — слова.

Вона припадала до потемнілих грудей тутешніх чоловіків, в надії вловити в них бодай дихання, бодай натяк на стогін. Та чоловіки, вибрані нею, були такі вимуштрувані, що їх не могло розчулити ані бажання, ані ридання, ані її власний стогін. Вона була б хапала їх за руки і сама відгортала усі породи своєї шкіри, аж до тієї — найвразливішої, найпекельнішої.

Та тутешні чоловіки мали солідарність із тим — німим — чоловіком, що викував, певно, сталеві кайдани на усю решту рук, так немов одночасовий і безстроковий параліч упав на усе чоловіцтво світу, власне, не на саме чоловіцтво — лише на їхні руки.

Жінка вдивлялася в обличчя усіх покинутих нею у цьому царстві німих — і хотіла знати, котрий міг би відшукати в собі відвагу до неї. Деякі обличчя давали певні сподівання, та очі... зоднаковілі безколірні очі душили порухи чогось далекого і

забутого... можливо, колись воно називалося навіть пристрастю.

Вона жодного разу не поверталася до роздражнених, а потім покинутих чоловіків.

І все ж востаннє прийшла до того, першого, полковника з похмурим поглядом, який за всю осінь, зиму і весну не погладшав і не потеплів більше, аніж був, не додав зірок на свої погони, не стер горобчикових плювків з напівлисої голови і не викинув з-під руки залишеної колись нею, а тепер уже вицвілої, майже зогнилої троянди.

Не хотіла знати ні кольору очей, ні стогону, ні слова. Упала головою йому на груди — і чи то співала, чи лиш повторювала за кимось: «Принесеш колись мені вінок з живих квітів... Ти — перший стрічний. Ти — похмурий і затятий, як і я... але принеси мені вінок живих квітів. Казала тобі, що жалітимеш за моїм рюмсанням. Бачу, ніхто тут не плакав, крім мене, і не віддавав тобі честі, полковнику... але вінок з живих квітів... з живих... бо віддала тобі, першому стрічному, не що інше — як честь. А тепер, мабуть, пора мені йти у неславу. Ніщо не триває надто довго. Надто, коли знаєшся з німими... а я ще не маю сміливості зацікавити усю себе... отак, мій затятий полковнику, бачиш мою веселу — як айстра — блузу? Засмійся до мене, а я заплачу до тебе — і обом стане легше у нашій камінності...

Ти, правда, не думаєш, що я божевільна? Тепер уже не думаєш. Але ж думав! Хоча й сам добре знав, що світ кипить від пристрастей. Він захлинувся би і пішов шкереберть, коли б не заборонні знаки виробленої суспільством моралі.

Але, мій полковнику, ти ж краще за будь-кого знаєш, що мораль повсюдно дрантыва — як прозорі намітки, що начебто прикривають декольтовані модельні — і не дуже модельні, чи й далеко не модельні — спини.

Наші бажання сильніші за мораль. Але, бачиш, біда в тому, що бажання, на відміну від моралі, не є езуїтськими. Називаймо їх, як завгодно: низькими, гріховними, плотськими, дикими... вони лиш мають присмак гіркоти, але бажання не

мають езуїтства. Ось тобі і увесь ключ до розуміння моралі, яка в кінцевому результаті перемагає бажання. А що мораль дрантива навіть попри це (і на кожному кроці), то хіба доводиться сумніватися?

Ти ж думав, що я божевільна! А я просто нещасна, бо не вислухана до кінця жодною людиною у світі... оце ось так...

Але чуєш, полковнику, ти вже ніколи не станеш генералом... через те, щоб неодмінно приніс вінок із живих квітів... перекажи, якщо зумієш, кому треба...»

III

Варила борщ.

Стелила постіль.

Холодними устами давала обіймати себе власному чоловікові, була ретельною на службі — і безперервно, і невідворотно думала про тих, з відкритого нею *царства німих*, що могли бути завтра, через місяць, через рік...

Вона записалася до дільничного лікаря і попросила направлення до психіатра.

Лікар лише стиснув плечима: «Туди не просяться — туди забирають».

Психіатр із синюшним носом довго дивився на неї і двічі, і тричі перепитував про одне і те ж: вік, стать, місце народження, місце роботи, дні тижня, табличку множення, столицю держави, прем'єр-міністра, розмір взуття, ім'я, стать, день перемоги...

Розчарована, вона перестала відповідати на безглузді, як їй видалося, запитання.

— Хіба ви прийшли сюди, щоб мовчати? — роблено лагідно протарабанив двома пальцями по столі психіатр.

— А хіба я прийшла сюди, щоб у мене з'ясувати розмір мого взуття?! — у тон відповіла жінка.

— Але ж я мушу з'ясувати адекватність вашої поведінки, шановна пацієнтко!

— Моя поведінка адекватна моїм почуттям. Причину саме цього я бажала встановити з вашою допомогою. Однак зму-

шена відкланятися. До того ж я не пацієнтка, я, лікарю, — велика містифікаторка... Ви не винні. Ви не розпізнали...

Після цього вона хотіла заповідати собі смерть.

Уже.

Негайно.

Щоб не продовжувати розкидати тінь довкіл себе.

Щоб заглушити голос спогаду і холод дійсності, замкнутої глянцем граніту чи мармуру і власної неприкаяності поміж теплого подуву суціль цвинтарних вітрів.

Ні. Вона таки відважиться ще бодай раз у житті — і заповіді собі смерть. І дотримає до кінця усіх ознак адекватної поведінки.

Та що, як хтось — схожий на неї — також приходитиме сюди після її смерті, і розгортатиме її, як квітку, чи шаткуватиме, немов капусту? Здуватиме з її розсміяного обличчя порохи і павутину і тулитиметься до потемнілих грудей в надії видобути з-під трави і каменю стогін насолоди?! І той хтось буде щоразу інший?! І йтимуть нещасні, як до повії, до прикритої землю безодні її тіла, і жадатимуть розради, як бажає вона від інших... цілую руку, шаную ваш гонор, падаю пляцком...

Фіглярство, виявляється, і так не має міри. То навіщо йому сприяти додатково?

Раз-з-з... і ці панчохи набік...

Сюди вона прийде тоді, коли прийде...

Тахта не розіслана.

Темінь — безпросвітна.

Терпіння — рабське.

Потяг летить — і ніяк не долітає в Дністер.

На горбі у білесенькій церковці тріскають дзвони.

Пожежа сягає небес.

А її присягання — єдиному німому, з ким наговорилася найдовше і найщирше за все життя.

А *тут*, у цьому царстві, присягання зайві. Тут *людно*, але холодно.

У полковника похмурий погляд.
Актор ніколи не увійде в роль.
Витязь не вилізе з тигрової шкіри.
Професор не докличеться сюди своєї молодой жони.
Присягатися треба у кольорові вічі.

ВОНА СЮДИ ВЖЕ НЕ ПРИЙДЕ НІЗАЩО!!!
НАВІТЬ, КОЛИ Б ЇЇ ПЛАТИЛИ!

...*Сюди* — на цвинтар — її принесли.

Годі, коли прийшов її час.

У той день вона була дев'ятнадцятою у списку місцевої ритуальної служби.

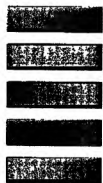
І в неї, як у всіх решти, були чорні мари і чорна домовина.
За домовиною йшли нечисленні знайомі, співробітники,
просто роззяви і власний чоловік.

Він останнім — після гробарів — поправив стрічку на вінку
із штучними квітами.

Вінків із живими — не було.

Липень 1996 року, Розтоки, на Буковині

АНТИ-МАРІЯ

АНТИ-МАРІЯ

Маєш сьогодні здибанку? — хитро усміхається він, поправляючи їй перекручену бретельку ліфчика.

— Ти ж знаєш... — не випускаючи шпильок із затиснутих зубів, вона підтягує ажурні колготи і попліскує себе по випуклому животові. — Треба худнути.

Він зручно моститься на дивані і міряє її поглядом з ніг до голови.

— А чому не з голови до ніг? — питає вона, не обертаючись від дзеркала, в якому відображається його посмішка.

— Бо в тебе ще гарні ноги.

— Гарні ноги — і на пенсії гарні.

— О, не скажи, — зіскакує він з дивана і міцно притискується ззаду. — Може, не підеш? — просить, беручись за верхній гудзик своєї сорочки.

— Я ж домовилася...

Він дивиться услід голодними очима і каже навздогін, коли вона вже береться за дверну ручку:

— Купи по дорозі валеріану. Бо інші не здогадаються, поки не доведуть його до інфаркту.

...Вона майже летить над осінньою вулицею — жінка у білому плащі, із розсипаним чорним волоссям, і сама собі здається розкішною. А чому б ні? Молода, здорова, спокуслива. Вона посміхається зустрінним перехожим у вічі —

і вони думають, що ось він, смисл життя, оця щаслива усміхнена жінка, у якої немає проблем, а якщо і є — то вони легко вирішувані. Щаслива? Певна річ. Вона б і не заперечувала. Щасливі люди, окрім об'єкта для заздності, стають стимулом для здобуття щастя іншими. Зрештою, вони формують відчуття стабільності чи бодай надії на неї.

Омана, усе омана, думає вона, підминаючи зів'яле листя високими тонкими підборами модельних чобітків. І блиск старих, латаних «мерседесів», і новітня мода жіночого взуття, схожа, швидше, на кайдани, аніж на прикрасу для точених ніжок, і перламутри дорогих вітрин, і клеєні усмішки торговців квітами. Єдина цінність і справжність — минаюча мить життя, саме ось ця невловна мить, що несе її, як пір'їну, поміж блиском і нечистотами старого втомленого міста і втомлених людей.

Дитиною вона пережила страшну драму розчарування, коли випадкова машина збила її класну керівничку майже що у шкільній брамі, на очах чи не всієї школи. Її обожнювана вчителька, при завжди пишній зачісці і мальованих нігтях, лежала у місиві болота і снігу, з некрасиво задертою спідницею, з-під якої визирали короткі капронові панчохи, перетягнуті широкою гумкою, і фіолетові плавки, які різко контрастували з білими, незасмаглими литками під зсунутими панчохами.

Картина, що відкрилася дитячим очам, видалася їй такою бридкою і потворною, що не залишила і краплі співчуття до травмованої вчительки. Навіть думка про можливість смертельної небезпеки для нерухомого тіла серед болота і снігу важила далеко менше, аніж втрата обожнюваного образу. Витворений дитячою уявою образ не міг асоціюватися з панчохами на широких гумках, заголеними литками і вицвілими фіолетовими плавками. Жодна людина у світі не змогла б логічно витлумачити, що трапилося у її дитячому сприйнятті вчительки, але те, що улюблениця враз стала об'єктом зневаги, ба, навіть цілковитого ігнорування, викликало гостре, довготривале страждання дитячої душі, захопленої зненацька бридкою метаморфозою.

Відтоді обожнювання будь-кого покинуло дитину назавжди, наче воно ніколи й не існувало. Натомість з роками прийшов неминаючий прагматизм, що його можна було укласти у кілька слів: між люди слід виходити з добрим настроєм і у пристойному вигляді, так, наче тебе чи не щодня мають реанімувати. Через те мусиш бути бездоганною. Іноді вона уявляла себе під колесами машини — і здригалася, згадуючи задерту спідницю вчительки. О, ні, коли б раптово, отут, посеред сонячної осінньої вулиці, її збила машина, була певна, що навіть її смерть була би красива, як вона сама.

Щоразу, ідучи в місто, вона довго перебирає гардероб.

Білизна — як для коханця, блуза — ажурна, спідниця — вузька і чорна, сумочка — у тон шарфа і рукавичок.

Але навіщо їй перейматися думкою про смерть під колесами, коли вона справді майже злітає над містом і їй услід озираються чоловіки і пригальмовують авто; коли вона обнімала б людей і просила — ні, вона б наказувала: тіштеся, любіть одне одного, пестіть поглядами і словами, бо ось летить навстріч фатальна «беха», яка може зробити цей день останнім кожному з вас, що й не зогледитесь, як потьмяніє прозоре небо над головою.

О, вона була би проповідником, коли б не була жінкою. Але навіщо їй проповідництво, коли вона дозволяє собі те, чого не в змозі дозволити будь-котрий проповідник чи священник? Вона любить людей, незалежно від їхньої віри. Просто любить, як членів своєї родини, через те завжди шукає виправдання їхнім вчинкам. Ні, їй краще пасувало би бути адвокатом. Окрім співчутливості, у ній присутня логіка.

Як дивно... їй притаманна логіка! Набору цих чеснот достатньо для адвоката. Та вона не адвокат і не проповідник. Вона — жінка. У неї сьогодні — *день нанесення візитів скривдженим*. Вона завжди на боці скривджених. Бо у кривді люди — самотні і нещасні. Скривдженого мало хто любить, через те його кривди множаться і множаться доти, поки не перетворяться у ціле нещастя, а з нещастям змагатися важко.

Черга з кривдами дійшла нарешті і до її найкращого приятеля. Кривда чиниться руками іншого, не такого близького, але теж її приятеля. Вона хотіла б їх розборонити, розвести, як розводить на рингу суддя боксерів. Але вона їм не суддя. А вони вперті, як бики. Один з них мстивий. Другий — непоступливий. Кожен поодинці має безліч принад. Коли вони разом, принади перетворюються в недоліки. Один з них любить шампанське, інший — пиво. Тепер же обидва ковтають валеріану, яка, однак, жодним чином не впливає на їхню одночасову затятість.

Якби вона мала відвагу, замість валеріани купила б їм презервативи і вручила б, як вручають вірчі грамоти, а тоді спровадила б на день-два у блуд. Але вони не блудні. Подеколи бувають злодійкуваті, та не блудні. Блуд — то не їхня парафія. У них справи поважніші. І презервативи їх не врятують.

Отже, вона бере дві пляшечки валеріани і вже не летить — просто йде містом, роздумуючи, як зменшити кривду скривдженому і пом'якшити помсту мстивого.

Вона любить їх обох. Кожен з них є частковим повторенням її самої. Але вона уперше відчуває безсилля, коли тепер думає про своїх приятелів. Їхня неприязнь одне до одного досягла апогею, чи, швидше, глухого кута. Нормальні чоловіки в таких випадках спочатку матюкаються, потім б'ють пику, далі — п'ють чарку, водять козу до ранку, а перед досвітком розвозять один одного по домівках.

Її приятелі не хочуть бути нормальними. Вони поборюють один одного з упертістю олімпійських чемпіонів. Втомлена публіка після реготів перейшла до зітхань, а вони, ввійшовши в раж, уже не чують ані реготу, ані зітхань, і вигадують якісь неприродні способи розправи.

...Розкішну табличку на дверях із зазначеною посадою вона змінила б на лаконічне — *«Кабінет скривдженого»*. Однак масивні двері, за якими сидить її найкращий приятель, таких змін не визнають.

— Привіт, друже... — подає схолоднілу долоню для поцілунку.

— Ти ж знаєш, я принципово не цілую твою руку. — Цмокає її у щоку і веде в крісло біля журнального столика.

Однак вона спершу обходить його робочий стіл і розкручує високий чорний стілець на коліщатках.

— Дивишся, чи не підрізаний? — майже силоміць вертає її в крісло. — Три ніжки уже підрізані. Тримаюся на двох власних і останній від стільця. Хочеш кави? — він поривається до самовара.

— Я тобі принесла валеріану.

— Яка ти чемна... — іронізує. — А й о г о ти не привела з собою? Чи він хоче, щоб я просив? — вона відчуває, що він «заводиться».

— Облиш дурне, — кладе долоню на його руку. — Що, ви не можете порозумітися без скандалів? Та ж уже вся худоба в околиці замість сіна пережовує вашими іменами!

— А т о б і це для чого?!

— Мені зле, що вам обом зле.

— Йому добре... не скажи... йому добре... А мені таки ліпше, бо ти ось спочатку прийшла мене пожаліти, а потім, знаю, підеш до нього... але ти нас не помириш. А йому, до речі, «здадуть», що ти була у мене. Тут «доброзичливців» теж вистачає. Ходять, як навколо покійника, чекають...

— Ти перебільшуєш. Ніхто не чекає.

— Ще як чекають! Чекають, як буду летіти. Вони ж знають, що я безкрилий.

— Ти крилатий... — заперечує, забираючи руку.

— Хочеш помацати крила? — Він уперше за сьогодні посміхається. — А донесуть же, мерзотники, наволоч... Ти ще тут, а вони вже гарцюють.

— Та я ж не приховую, врешті-решт.

— У тім-то й річ! А його вже давно жаба тисне.

— Не я тому причина, — заперечує знову.

— Не ти, звісно. Але жаба — це наша національна тварина.

І цим усе сказано. А його жеребці стараються... Ти зауважила, як вони навіть при ньому ремигають жуйку? А здадуть же і його, ой здадуть...

— Ти мені не подобаєшся сьогодні, — каже, дивлячись, як він розтирає ліву сторону грудей. — Бери валеріану.

— А коли я тобі подобаюся? — питає, пропускаючи повз увагу про валеріану, і дивиться у вічі.

— Завжди, окрім тепер. Ти ще довго стоятимеш йому упоперек горла?

— Доки не ляжу.

— Це як?

— А так. Той, хто стоїть упоперек горла, має шанс лягти. А потім скажуть «був п'яний».

— Ну, це ти даремно. Він не з тих.

— Може, він і не з тих. Але ті, що коло нього, — з тих.

— Це ти також даремно.

— Ти зауважила, як мовчить телефон? Він тепер мовчить часто. Чують шкірою, мерзотники... не хочуть світитися навіть дзвінком... Ти пригадуєш, щоб колись так довго мовчав мій телефон?

— Це ж добре. Ти не квапиш мене з розмовою, не питаєш дурне і не пропонуєш свою допомогу.

— А що в цьому дурного?

— А й справді, — сміється і цілує його в щоку. — Я піду вже. Приходь до нас на вареники у суботу. Сашкові ні з ким десять дек випити.

— О, ні! Ти таки жінка з космосу.

— А хто те цінує?

— Не напрошуйся на компліменти.

Він довго поправляє разок намиста на її шії, потім обнімає і так стоїть, завмерши, ніби слухає сам себе. Її здається, що у нього тепер заплющені очі.

Вона мовчить, заціпивши зуби. Її розриває жаль до нього.

— Коли прийдеш? — майже відштовхується від неї.

— Коли покличеш.

— Я ж тебе сьогодні не кликав!

— А я прийшла.

— ...Ти знаєш, я, напевно, таки виборсаюся.

— А я й не сумнівалася.

— Ні, ти таки Марія. І ти таки з космосу. Спасибі.

— Не дякуй. Будь здоровий, чорнобровий.

...Їй здається, що легкі, щойно майже співаючі ноги стали тепер олов'яними. День зробився ураз безбарвним. Люди похмурими.

Вона йде і думає, що не любить людей. Бо вони лицемірні. Вони плетуть інтриги, з'їдають одне одного, виголошують промови на цвинтарях, а на завтра знову плетуть інтриганські ситі для інших. Полювання одне на одного набирає безперервного процесу — як у доменній печі чи в крематорії. Засоби — не завжди філігранні. Як правило, вони мають присмак тортур, щоб не сказати садизму.

То за що *любити* людей?!

Але вона мусить боротися за своїх приятелів. Ще учора вони були одnodумцями і кожен страхував іншого, як альпініста. А тепер «наїжджають» один на одного, як рекетири з різних банд.

Що з ними стало?

...І цю розкішну табличку на масивних дверях вона поміняла б на іншу: «*Кабінет кривдника*». Але кривдник — її друг. Вона мусить боротися за друзів, щоб за них не боролися вороги. Чому її друзі не хочуть почути її застереження? Через те, що воно — негучне, як писк комара?

У дверях вона розминається з одним із новітніх жеребчиків. Він, ремигаючи жуйкою, як корова сіном, цідить крізь стиснуті губи «привіт голосові народу» і зникає у таких самих масивних дверях напроти.

— Щастя-здоров'я, мій голубе, мій брате... — усміхається, несучи перед собою протягнуту долоню, як носять жебраки.

— Це жінка з космосу, не з міста... — поправляє густу чуприну і виходить з-за столу високий спортивний чоловік.

Він цілує їй руку.

Вона здригається.

— Щось трапилося, що ти така перелякана?

— Я вражена.

— Ще б... Стільки вражень, — іронізує він і запрошує сідати.

Вона справді вражена. Невже слухали і донесли про жінку з космосу? Та ні, просто у них такі схожості більше, ніж відмінностей. Вона давно помічала, що іноді вони мислять однаковими словами. А бач... стало затісно.

— Як твій друг, товариш, рідний брат і твоє протеже? Каву будеш? — сідає у високе чорне крісло, обтягнуте шкірою.

Цікаво, чи воно також на коліщатках?

— Хотіла тебе запитати, чи довго мені ще чекати вас на вареники?

— Тепер, мабуть, довго. Каву будеш? — перепитує, трохи нервуючи.

— Буду.

Він натискує на кнопку: «Дві кави».

Не чекаючи, вона бере бика за роги:

— Хіба вам важко припинити цю війну? Адже навіть тридцятилітні війни — колись та закінчувалися.

— Я вже тебе просив не бути його адвокатом. А якщо хочеш бути адвокатом, то скажи, я профінансую твоє навчання.

— Навіщо ти так? Я не адвокат...

— Але ж ти вже була у нього! — перебиває.

— Була.

— Ну, звичайно, звичайно... Ти завжди на боці слабшого.

— Ви рівні, — каже, спостерігаючи за його реакцією.

— Відколи?! — начебто дивується він, не зважаючи на два, а може, цілих три одночасні телефонні дзвінки.

— Завжди, — стверджує вона і бачить, як старанно він приховує роздратування. — Я б випила грамульку шампанського.

— У мене за годину нарада, так що грамульку можна.

Він дає якісь розпорядження секретарці, однак вона не слухає їхньої бесіди, сидючи уже в боковій внутрішній кімнаті для прийомів.

— Куркуль, — каже, обдивившись щойно пофарбовані стіни і нові шкіряні меблі.

— Він теж не відстає, — діймає її, розкорковуючи шампанське.

— Та залиши його в спокої! Коней на переправі не міняють. Навіщо тобі цей конфлікт? Щоб тішилися вороги? У тебе їх мало?

— Це справа принципу! — наполягає він.

— Це результат глупства! — заперечує вона.

— ...Знаєш, я колись хотів би зостатися з тобою наодинці. Ти, мабуть, солодка.

— А зараз ти зі мною при свідках?! — сміється.

— Я не про це. Я шкодую за тим разом, коли ми їхали одні в купе, а я так поганьбився...

— Ти не поганьбився. Ти напився.

— А це не ганьба?

Він тоді був у ролі скривдженого. Вона пригадує, як він гаряче доводив їй несправедливість, учинену стосовно нього, і пив раз за разом коньяк, поки не упав головою їй на коліна.

— Ти чуєш мене? — трусила його за плечі.

— Чую... — п'яно бурмотів він. — Тільки вони мене не чують.

— Прошу тебе, лягай спати. Я роздягну тебе, ось бачиш, отак, — знімала краватку, смугасту сорочку. — Ось так, лягай, моє золотко, на правий бочок, лягай, — упрощувала лагідним голосом, як сина.

— Ти стерегтимеш мене всю ніч? — ловив її за руки і закривав ними обличчя. — Будеш? Будеш? — витирав її долонями п'яні сльози образи.

— Буду. Буду стерегти тебе. Лиш не пий більше. Добре?

Він тоді так і заснув, з притиснутими до заплаканого обличчя її руками. Вона дивилася на скоцюрблене тіло такого могутнього для багатьох чоловіка, і він видавався їй малим, а може, жалюгідним.

Вранці, кислий і зімнутий, він не ховав очей і не перепрошував. Знав, що вона його розуміє. А йому потрібна була сестра милосердя чи просто душа, яка б вислуховувала. Його тоді вдарили у самий пах. І він не чув нічого, окрім болю і обиди.

Чому він тепер не згадує свою давню кривду? Чому забув, що його рятували її руки, які він не випускав до півночі? Добре, що він міг триматися за її руки. А якщо іншому ні за що триматися, навіть за мізинець? Чому він глухий і немілосердний до вчорашнього друга? Їх зіпсувала посада, думає вона, надпиваючи уже гірке чомусь шампанське.

— Знаєш, сьогодні померло троє моїх підлеглих. Усім — до п'ятдесяти. Інфаркт... — перескакує він на іншу тему.

— Це тебе не зупинить у війні з ним?

— А що це має до нього? — дивується він.

— Як що?!

Він дивиться на неї, як на інопланетянку.

— Отже, лише заради того, що я чи хтось інший може вмерти від інфаркту, я не повинен бути принциповим?

— Ти повинен бути мудрим, — кладе пляшечку валеріани біля шампанського.

— Я не є слабодухий. І не слабкий, — відкладає валеріану вбік. — І не наполягай, ти мене не переконаєш.

— Я не наполягаю. Просто мені соромно за тебе. У тебе погане оточення. Вони тебе підставляють, а потім «здають». Я подарую тобі сито, щоб ти просіював їх на благонадійність.

— Ха-ха... зовсім не смішно. Хай СБУ їх просіює, якщо хоче.

— А все ж...

— А все ж... іди додому, жінко, і ліпи вареники чоловікові.

— Ви прийдете разом?! — радіє вона.

— Не радій. Не прийдемо. А може, прийдемо... Чому ти маєш такий вплив на мене? — сердиться він. — У тобі є дві тебе. Я люблю у тобі Марію, а зараз слухаю анти-Марію, якої ну геть зовсім чисто не люблю! Навіщо вона, ота твоя анти-Марія, втручається у наші чоловічі справи? Краще ліпи вареники. — Трохи відходить він.

— Ваші справи мені байдужі. Мені жаль вашого здоров'я і ваших дітей.

— Знайшлася мати Тереза... але я таки zostався б з тобою наодинці. Ти, мабуть, дуже палка. А може, холодна. Краще

будь палкою і не мороч мені голову, — резюмує, пропускаючи її з кабінету. — І не приходь більше просити за нього... — каже навздогін, коли вона береться за ручку дверей. — Привіт домашнім.

— Я приходила кликати тебе на вареники. З вишнями.

Вона іде гомінкою вулицею і чує, як за нею сунеться її власна тінь. Він вгадав: і справді її є дві — ота, що летить над містом, любить усіх людей і хоче бути їм адвокатом, і оця — втомлена, яка тягне олов'яні ноги і не дивиться ні на кого, бо вона не любить нікого. Вона несе в собі тугу розсварених своїх приятелів, що почали ворогувати між собою через велику свою непотрібність нікому, незважаючи на займані посади.

Їм лише здається, що вони господарі життя і вершители долі для інших. Насправді усе дуже хистке і слизьке. Навіть для таких, як вони. Тим більше — для *таких*. Але вони не хочуть цього розуміти. Їм видається, що вони гіганти, а насправді їм відведена роль карликів. До того ж нашіптування зробило більше, ніж зробив би диверсант, засланий у стан противника. А вони не противники. Вони приятелі, яким забаглося одночасно зважитися на терезах, не розрахованих на їхню вагу.

Ця туга хлюпає у ній, як вода, і вона чує, як її вже муляє модельний чобіток на високім тонкім підборі і скобоче мереживо білизни. Вона відчуває надокучливу зайвість усього цього маскараду життя, закутого у фальшиві блиски й удавану розкіш.

Вона вертається уявою у свою малюсінку кухню, де на столі парують гарячі вареники і три молоді, здорові і красиві, як глadiатори, чоловіки піднімають чарки і проголошують тости за неї.

— Ти не же-е-енщина, ти ка-а-азка... — майже театральнo каже один з них, а два інші повторюють в унісон: «Казка».

Вони п'ють до дна, а у ній озивається щось темне, таке, про що вона не сміє сказати жодному з них. Вона на мить

заплющує очі і швидко відкриває їх. Це в ній озвалося друге її «я», якого вона боїться і від якого всіляко відгороджується, намагаючись не ворушити його.

Але згодом вона подовгу затримує погляд на кожному з чоловіків — і заспокоюється. Ось вони перед нею: три її портрети, три її образи-іпостасі: урівноважений, гарячковий і справедливий. Кожна з цих іпостасей має ще по кілька інших. Отже, її так багато і різної, що нічого хвилюватися за темний зойк її антисуті із надр душі.

Вона знову майже злітає над вулицею.

Ну, хай би лишень зібралися на вареники. Отоді вона остаточно відмовиться від давнього принципу не обожнювати нікого взагалі і жодного з них. Вона обожнює усіх трьох. Але мовчки. Тепер вона наважиться казати про це вголос. Хай знають. Кожна людина потребує обожнювання. Немовчаного.

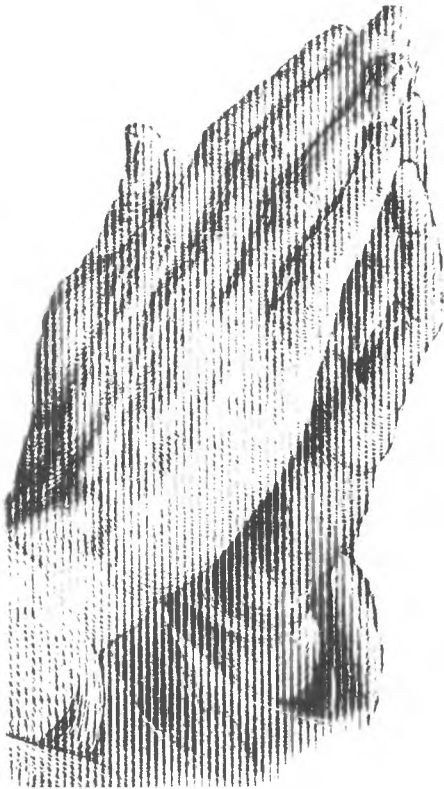
Вона дістає валідол із внутрішньої кишені плаща, кладе під язик і починає перераховувати копійки.

Якраз вистачить на хліб і тролейбус.

7-8 листопада 1997 року, Київ

КІЛЬКА ЖИТТІВ
ІЗ «КНИГИ
ЛЮДСЬКИХ
ПРИСТРАСТЕЙ»
(триптих)

1. ВСТАВАЙТЕ, МАМКО...

1947. ОДНЕ ЖИТТЯ
(по війні)

Корнильо став на порозі Шандрової хати пополудню, із сірим — як повісмо — лицем, підперезаний широким шкіряним паском із вибитою зірочкою на середині, чомусь без капелюха і звичайного військового планшета почерез плече. Мав вигляд викраденої, а потім зненацька випущеної з яструбиного дзьоба здобичі.

I

«Слава Йсу!» — сказав Корнильо усім Шандрам, і лиш старший із них, тато Василь, чомусь відповів «Воістину воскрес».

Ніхто не подивився на тата і навіть нібито не подивував його відповіді.

Четверо дітей — Варварка, Федусь, Дунусь і Миколайчик, — мама Катерина і дід Іван дивилися на Корниля так, ніби він мав зараз розірвати тут бомбу.

Далі Корнильо сказав «Навіки слава Богу», а потім сказав «Василю...»

Тато подивився на усіх Шандрів разом — і їх винесло з хати, як після розірваної бомби.

— Василю... — ще раз повторив Корнильо і обидва сіли на лавку під жердкою, де сушилися зілля, вінки кукурудзи та часнику і святошна одежа.

Двічі повторене Корнильом «Василю» не віщувало нічого доброго. Корнильо давно поклав очі на Шандрову Варварку,

але за теперішнім законом Варварчині малі роки поки що не дозволяли їм пошлюбитися. Раніше вони могли узяти церковний шлюб, але відколи сам панотець служить теперішній сатані, а Корнильо став розсильним у сільраді, вони мусли строго дотримуватися закону.

Василь дивився тепер на Корниля і розумів, що, певно, уже спорохніли його надії не газдовитого зятя. Грунтець піде до колгоспу; Корниля заарканять москалі і котрась фудульна дівка; а його Варварка сидітиме у цих горбах, де лишилися з чоловіками лише дві хатчини і ані одного парубка, з прикладеною дашком долонею і з граблями у другій руці — і визиратиме з плаю своєї долі; і сивітиме у дівках — при господарці і здоров'ї, поганьблена перед миром наглим Корнильовим відступом.

Два чоловіки — як бики, що ось-ось мають стісувати роги один одному, знову стали посеред хати і кожен чогось чекав від іншого.

— Завтра за вами прийдуть, Василю... — сказав Корнильо і опустил важкий лантух заліза Василеві на плечі.

— За що?! — Шандрові сперло дух і відібрало пам'ять про Варварчине дівоцтво.

— За те, що Шандри, та й більше ні за що.

— Як це? — Знову сперло дух, що годі було дихнути.

— Так... — лиш і сказав Корнильо.

А справа була така. У сільраду на завтра прийшла рознарядка на депортацію для очищення території від бандформувань та їх пособників: з Білого Потоку — десять сіней. У район відправили пофамільні списки. А Петро Шандро, той що за нього кажуть Хромий, відкупився, та навіть не Петро, а його жінка, що має собі *до діла* з головою заготконтори... але списки уже пішли у район. А у Петра Хромого — семеро душ народу. То вони собі сьогодні зранку ломили голову в сільраді — ким замінити... і не на будь-кого — *на Шандра з сімома душами*.

Ледве згадали про того, що в Ріжах, себто про вас, Василю. Іти сюди, правда, півднини, зате усі сім душ. І всі Шандри.

Але він тут не був, Василю, казати — не казав. А ви собі думайте, як можете... А як ні — збирайте хатне начиння та ховайте в окопи в толоці. Як колись вернетесь назад у Ріжі — відкопаєте. А як ні — най гниє у землі, краще земля прийме, ніж сатана має розбирати людське добро. Як уже хочете знати, Василю, то лиш через свою маму я сам не іду до лісу, бо також вивезуть у Сибіри, а мамі дні уже злічені і без того... Та й думаю таки брати вашу Варварку...

— ...А хто приходить забирати на висилку? — запитав Шандро, дивлячись собі під ноги.

— Двоє-троє з МГБ і один з сільради із списком і протоколом... У Сіруку лишилося дві господарці з шістнадцяти хат газдів, Василю...

— Будеш мені казати... мені самому, певно, не в Сіруку пуп рубаний... А тепер жени, Корнилю, у село, бо як здогадаються, то вже ніщо не допоможе. А як зумієш, то завтра прийди з ними... — сказав Шандро і узяв голову в руки.

Сидів так добру годину, а потому крикнув:

— Дітво, ідіть до хати. Будемо радитися. Бо нема коли...

II

...Дунусь висидів угорі на буці з досвітку.

З бука на один бік було видно усю їхню гражду — велике Шандрове господарство, обнесене здоровим тесаним деревом і високою різьбленою брамою, а на другий бік — лягала дорога у плай, звідки мали показатися заготівельники усіх теперішніх людських душ, а від сьогодні — і їхніх. А далі — скільки ока — вивершувалися безлюдні гори у свіжій ранковій димці. І не було їм кінця-краю...

Наколи Дунусь запримітив би бодай незначний рух у плаю, то відразу мав загавкати лисицею; як тільки чиясь душа показувалася з плаю — хлопець повинен здійняти гармидер на весь хутір: скреготати сорокою, трубити оленем, брехати псом і кукурікати півнем.

Удосвіта скрізь було ще тихо — і Дунусь перевів очі з дороги на гражду. Дивився на мирне, начебто сонне, обійстя —

і йому ставало страшно, аж моторошно: тато сидів на призьбі під хатою і не випускав люльки з рота; коло нього сидів дід Іван, спертий на трембіту; брат Федусь припасовував на кросна тесані дошки; сестра Варварка скубла зарубані кури; лиш малий Миколайчик, тримаючись обома руками за голову, хитався, як п'яний чи дурний, у відчиненій навстіж брамі. Дунусів жеребець Опришок нервово прями вухами коло Миколайчика, а мама Катерина — зодягнута, як до вінчання, — у писаній чорним хрестиком сорочці-рукав'янці, у кептарі, завита по-молодицьки найкращою — великодною — хусткою, несла почерез обійстя дерев'яне відро — коновку з водою.

У цій картині, відкритій Дунусем з бука, було щось таке неприродне і фальшиве, що хлопець аж застогнав, знаючи, що має бути далі.

Проте ясно і привітно світило сонце.

Проти сонця жовтіла суха трава псюрка, ліниво пощипувана вівцями і ягнятами.

Два коні гралися між собою під смерекою у толоці.

Корова лизала бичка коло корита з водою.

І хлопець у буці сіпнув себе за волосся: чи це він, чи уже й не він?

Він. І ще все не є — лиш має бути.

І треба було малого Миколайчика випроводити таки у Сірук до вуйка Онуфрія, бо ще не знати, як станеться...

Але тато сказали «ні!» — і Дунусь добре вичистив окоп-дикунку на кичері, що лишився ще від австрійської війни, грубо вистелив хвоею і сховав малому трохи їжі, а замість води можуть бути чорниці, що ними усіяна кичера, як зірницями.

Тато довго наказував Миколайчикові, що він має робити, як з толоки загавкає лисиця і далі; малий хитав головою і дивився у землю, але Дунусеві чомусь хололо попід грудьми від однієї гадки, коли уявляв, як Миколайчик, налягаючи на коротшу праву ніжку, намагається добігти до дикунки швидше, аніж Дунусь зчинить з бука гармидер, а тоді і сам поллететься із свіжотесаними жердками у браму...

... Та коли уже десь під полудне у плаю загойдалися ліщини і луна донесла людські голоси, Дунусь швидко і чомусь незграбно загавкав лисицею. По тому ще раз зиркнув на обійстя: усі Шандри — як сиділи на призьбі, — так скинулися головами до брами, у якій стояв, не рухаючись, малий Миколайчик.

Тато з дідом перехрестили маму і бігом спровадили в хату, звідки нараз порозкривалися всі вікна і почувся Варварчин плач.

З-поміж ліщини, далеко вниз на стежку виходило троє людей — і Дунусь, поволі зсунувшись з бука, затрубив оленем і забрехав собакою. Далі він мав скреготати сорокою і кукурікати півнем, а тоді поволі нести до гражди затесані жердини.

Та ні кукурікати, ні скреготати не було потреби: на обійсті тяжко затрембітала трембіта — і за нею здійснювся гамір на увесь хутір. З обори кудахкали кури, у толоці іржав кінь, з-поза стайні рикав бичок і цяхкотів пес.

Дунусь піднімався до гражди — і свіжа, смолиста деревина дрижала йому в руках: малий Миколайчик закам'янів на брамі і, здавалося, ніхто вже не пам'ятав про дитину з укороченою ніжкою.

— Миколайчику, братчику, — попросив його Дунусь у саме вушко, — біжи на кичеру і роби, як сказали татко... бо скоро буде пізно... біжи, я зачекаю тут, поки ти сховаєшся.

— Дуну... — малий скинув великі, повні сліз, очі на Дунуса. — Я лишуся з вами... не бійся... я буду лиш плакати, а більше нічого... скажеш мамці, аби не боялися.

Дунусь не мав сили обернутися, щоби подивитися, як задалеко їхні заготівельники. Зайшов на обору разом з Миколайчиком і, хрестячись, упав на коліна перед дідом Іваном, що видував з трембіти таку чорну і свіжу тугу, що камінь міг би заговорити, а серце закам'яніти — як дрібно тряслися старечі руки, підпираючи тілом трембіти чи лиш гражду, чи уже усіські гори.

Дід стояв посеред обори, трембітаючи на чотири сторони світу, мов кликав на поміч увесь видимий світ, який тепер не міг обізватися нічийм живим голосом, окрім коневого іржання та курячого кудкудакання. Дід був старий і білий, як вранішній туман. Вітер розвівав йому довге непокрите волосся, і тонка цівочка сльози ховалася у білих вусах.

— ...мамко наша солоденька... — голосила Варварка крізь відчинені хатні вікна, а поміж її плачу рівно лився псалтир — «дивні діла твої, Господи...» — тонким Федусевим голосом.

Двоє чужих людей у військових обладунках і при зброї, а з ними і Корнильо з сільради стояли на брамі.

Дунусь збивав мари з принесеної деревини.

Дід Іван, востаннє тяжко заголосивши трембітою, ішов, похилений, до призьби.

Миколайчик, обійнявши голову обома руками, знову хитався, як дурний чи п'яний, перед порогом.

Тато Василь виводив з-поза стайні осідланого коня, та, забачивши людей на брамі, став перед ними, низько вклонився і сказав:

— Я тільки збирався посилати хлопця в село до панотця та й до сільради ...

Двоє військових чухали голови.

Корнильо дивився то на Шандра, то на військових великими очима, ніби хотів щось заперечити.

Тимчасом тато Василь говорив:

— Жінка сьогодні спокійнилася, небога. Домовину лиш тільки зробили. Фамілії треба переказати. Діти малі лишила... Бідна моя голово. Людей — ані одного. Хто до тіла прийде у таку даль? Най Бог боронить, що завдала мені на голову.

Дід знову трембітав з призьби.

Варварка приказувала над тілом.

Федусь читав псалтир.

Дунусь ладнав на столі начиння для поминок.

Миколайчик хитався, не відпускаючи голови.

— Е-е-е... тут таке діло... — почав найстарший з військових. Шандро схилив голову.

— Ого-о-о, це не діло, пане-товаришу, це горе теменне, це сльози криваві, бо що буду робити без свої газдині з дрібними дітьми і старим татом у цих скалах, запалися бодай би... дівка у хаті невіддана. Ох, маю гризоту чорну... — утер сльозу Шандро.

— Гм... — закашляв другий військовий і подивився на Корниля.

Корнильо закашляв і собі.

— Невчасно померла ваша жона, Шандро, невичасно... — нарешті відкашлявся другий військовий.

— О, любі, — зітхнув Василь, — смерть приходить від Бога, отож вона завсігди до часу... Але ходіть хоч душу покійниці пом'янути... Може, підете до хати за звичаєм?

Старший військовий пильно подивився на Шандра:

— За тутешнім звичаєм, спершу мовчки ідуть до покійника, а вже потім — бесіди. Гм...

— Видите, любі, таке заколотилося у цім світі, що забудеш, як називаєшся і де тобі пуп рубали. Так що і звичаї переінакшуються потиху.

Прийшли відійшли убік, тихо про щось радилися між собою.

Тато Василь зайшов у хату, а за ним і Дунусь з Миколайчиком.

Дід відклав і знову узяв до рук трембіту.

— ...Мамко наша солоденька, радосте наша утішна... нащо нас посиротили, у біді лишили... — схлипувала Варварка, то припадаючи Катерині до грудей, то обставляючи нефарбовану труну васильками і усяким іншим зіллям, так що здавалося, зілля скоро геть закриє покійницю, лиш зоставить відкритим обличчя, що біліло з-під пишних тороків хустки.

На лаві під вікном потріскували свічки у мисках з пшеницею.

Федусь голосно читав псалтир.

Тато Василь чомусь метушився по хаті, то поправляючи незапалену свічку в руках покійниці, то покривало на кришці домовини.

— Недобрий то знак, Василю... — сказав з порога дід Іван, проходячи перед двома військовими і Корнильом. — Видиш, правий бік лица зачервонився. Недобрий... на скорого мерця... йой, господи милосердний.

Корнильо кинув дрібні копійки у труну і голосно виказав «отченаш».

Вони так і говорили — усі разом: Варварка приказуваннями. Федусь псалтирем, а Корнильо «отченашем».

У хаті дзижчали оводи і мухи.

Знадвору іржав кінь.

Потріскували і гасли свічки.

Пахло ладаном.

Малий Миколайчик, шкутильгаючи дужче, ніж завше, на праву ногу, став по другий від Варварки бік труни, раптово упав на мамині руки і скрикнув не своїм голосом:

— Йой, мамко... вставайте, мамко... діти за вами плачуть... Миколайчик ваш плаче, нащо'сте лишили Миколайчика, мамко... берить'го до себе...

Та й зсунувся на підлогу.

Василь шугнув до дитини і узяв сина на руки:

— Миколайчику, буде... не пужай людей, дитинко, Миколайчику...

Корнильо відливав дитину водою.

Дід Іван трембітав знадвору.

Варварка хрестилася, голосно приказуючи: «Господи, прости нас, грішних, помилуй нас, грішних...»

Федусь випроваджував військових з хати, а Дунусь накривав стіл на оборі.

— ...Скажу вам, Шандро, що вчасно померла ваша жінка Марія. — Подивився на господаря старший військовий.

— Катерина... — поправив йой Шандро.

— Хай буде Катерина... земля їй пером... — Ніс до рота литку засмаженої курки. — Бо мусіла би зараз збиратися у далеку дорогу з вами.

— Ой, у далеку дорогу зібралася моя Катерина... у далеку, пане-товаришу... лиш на цей раз без мене.

— Гм... Маєте щастя на смерть, Шандро. Кажіть молитву за смерть, що врятувала вас усіх. — Вклинився у розмову напарник старшого, заїдаючи випиту чарку гарячими голубцями. — А я ще не пробував у вас тут у горах горілки на похороні. Добре кажете, Шандро, що звичаї міняються.

Корнильо не їв і не пив, лише перебирав тарелями і бубонів про себе «не думав я, не думав...». Чи говорив що інше, але про те годі було знати, бо порожніли пляшки і горнята, мовчала трембіта і мовчав Федусь, не наближаючись уже до псалтиря, лиш чомусь іржали коні і рикала в толоці худоба, скреготали сороки і гримкотів ланцюгом пес.

Посеред подвір'я Дунусь пестив малого Миколайчика по голові і шептав йому щось у саме вушко.

Варварка раз по раз хрипіла крізь відчинені вікна якісь жалобні слова, однак її вже ніхто не слухав, окрім Корниля.

Тато Василь ішов за трьома людьми аж до вориння в толоці, так, як проводжав би гостей з набутку, а не з поминок.

III

...Дунусь неохоче знову побрів до бука, хоча й не було потреби лізти уверх: ніхто, напевно, із заготівельників не думав вертатися назад до Шандрів.

Але тато сказали.

Дунусь висидів там недовго, бо коли знову затрембітала з гражди трембіта, хлопець мало не впав.

А коли, осліплий і оглухлий від страху, став на порозі великої хати, де мама вже мали встати з труни, не знати, як упізнав тата Василя, що рвав на собі волосся, і малого Миколайчика, що хукав на мамині руки і голосом, схожим на той, коли сичить гадина у струпі, просив: «Вставайте, мамко, вставайте...»

Дунусь і собі упав долонею на складені під грудьми мамині руки.

Вони були вже холодні.

Липень 1996 року, Розтоки, на Буковині

2. ПРОЩАЙ МЕНЕ

1949. ІЩЕ ОДНЕ ЖИТТЯ
(по війні)

Безконечне мовчання...

*

- Ти спиш?
- Ні...
- А ти замерзла?
- Ні...
- Тулися до мене... Буде тепліше... Я укрию тебе ще...
- Я не змерзла...
- А як тобі?
- Добре...
- Не плач... Мені страшно, як ти плачеш...
- Я не плачу... Я лиш хлипаю...
- ...Будеш спати?
- Буду... лиш недовго, уже зоріє.
- Ні, то так здається, ще ніч... Спи...

*

- Ти спиш?
- Думаю...
- Не думай. Бог допоможе...
- Уже не думаю... Слухаю... О, ти чуєш?

- Чую! Чую! Чого він так б'ється?!
- Бо не даємо йому спати.
- То спімо?
- Спімо...

*

- Він так і вдень б'ється?
- І вдень, і вночі, — коли хоче.
- Я так хочу дочекати його...
- Дочекаємо... Бог допоможе...
- Якби я знав, де він, наш Бог, я би поколінкував просити за тебе...
- Просімо в душі. Тепер ні до кого не доколінкуєшся...
- Будемо спати?
- Будемо...

*

- Ти спиш?
- Ні ще...
- Дай руку... Погладь його...
- Що це?!
- Це його ніжка... А це голова... Чуєш, як він обертається?
- Він якийсь норовистий уже відтепер. Тебе не болить?
- Ні, лиш стискається серце... Так, як би у холодну воду заходила...
- Не бійся.
- Я не боюся... Я боюся за тебе...
- Я не дамся...
- А ми?..
- В о н и не можуть зробити лихе з тяжкою жінкою...
- Чи з одною робили... Василюк розродилася, але Юрка забрали.
- Не треба було здаватися! Я не дамся...
- ...я не кажу здаватися... Що це?!

— Варта. Не бійся... Певно, міняється варта. Тобі треба відіспатися, ти змучена...

— Треба... Висплюся, як вернуся... Хочу надивитися на нас...

— Не дивися так... Я також не залізний... Але я не можу пустити сльозу на волю...

— Гм... Де та воля?

— У Господніх руках і у твоєму череві.

— Ні... волі нема ніде... Лиш, аби не застрілили до того, як вчиню дитину... І аби не вивезли черевату... Може, лишуся таки коло тебе?

— Ні, ми скоро переберемося. Ти мусиш вернутися. Як не вернешся, донесуть... Маму заберуть...

— Але в о н и знають, що це т в о я дитина. Я мушу її на тебе записати... Хіба життя минеться лиш по криївках? Дитина байстрюком буде?

— Нащо ти думаєш так далеко?

— Я не годна не думати... Я не сама собою... У мені б'ється нове життя... Може, будемо спати?

— Не думай лихе. Думай добре... Ми завтра можемо прокинутися в іншій державі...

— Ти спиш?

— Ні...

— В суботу ховали Ореста... Людей було мало... Лиш т и х... Труна була закрита... Казали, що голову знайшли порубану... Я не ходила, най Бог простить...

— То не ми...

— А ти знав?

— Знав... Уже всю Товарницю до колгоспу запротоколили... З потрухами і каліками... За Шулемчучку написали заяву, а вона три роки паралізована...

— Казали, що діти вмівали дуже... Лиш Катерина була, як задеревіла... Примовляли і підкурювали її перед тим... Якось так банно, що таке ся творить...

— Тобі банно за Орестом?!

— Ні... Ну, і за Орестом... Діти дрібні... може, були би переговорили... задля дітей... Але що я кажу? Сама носила вісті до тебе...

— А мені, думаєш, не банно за Манолієм? Ті гаки в ребрах дотепер у сні вижу! Буженину зробили з чоловіка...

— Це не скінчиться ніколи...

— Скінчиться, лиш велика кров буде...

— ...Буду спати.

— Добраніч.

*

— ...не хочеш?

— Боюся.

— Я не буду дуже... лиш один раз...

*

— Ти спав?

— Спав.

— Добре?

— Як би меду напився...

— Розповивайся від сну. День робиться...

— Так тихо, як би уже всі вибиті були...

*

— Хотіла тебе щось просити...

— Лиш проси дуже... отако...

— Ні... не це...

— І це...

*

— ...Ще хочеш просити?

— ...випрошай мене перед відходом...

— Ти не звинила... я не маю що тобі прощати... Випрощає-
мося перед Великоднем... перед сповіддю...

— Ми не знаємо, чи дочекаємо сповіді. Та й хто нас може
сповідати, окрім самих себе?

— Я не буду тебе прощати. Я хочу тебе любити... Може,
завтра мене не стане...

— Не кажи так... у мене кров застигла. Я вже відтепер
мертва, як надумаю, щ о нас чекає...

— Не думай... хоч тут не думай...

— Думаю — бо думається... І нічого з тим зробити не вмію...

*

— ...або не пиши дитину на мене...

— Як не писати? А на кого писати, як вона твоя?!

— Запиши, як Катерина, — на себе... Буде Михайло
Марійович...

— Бійся Бога! Та най я запишу на кого — усі знають...

— Не слухай мене... Я дурне кажу. Я також стратив голову
з думання.

— ...може, не варто було це все починати, як воно так
обертається? Так якось, як би самі проти себе, а всі проти
нас...

— Не кажи так ніколи! Не всі з нами, але й не всі проти
нас. Може, не т а к треба було, але т р е б а було. Навіть, як
згинемо!

— А ми?!

— Я цього не знаю. І ніхто не знає. Але аби ти ніколи не
думала, що це пусто... Таке запусто не починається.

— Я не знаю...

— А нащо питаєш?

— Бо хочу миру.

— Мир буде, як вивмираємо. А тепер є життя. І може, не
лиш ми винні, що воно таке страшне.

*

- ...Притулися до мене...
- Ближче уже не годен ніхто...
- Прощай мене...
- Най Бог простить і я прощаю.
- І другий раз.
- Най Бог простить і я прощаю.
- І третій раз.
- Най Бог простить і я прощаю.
- А тепер прощай і ти.
- Най Бог простить і я прощаю.
- І другий раз.
- Най Бог простить і я прощаю.
- І третій раз.
- Най Бог простить і я прощаю.
- І дитину прощай.
- Ні... дитину ні...
- Ніхто не знає, як може бути... Прощай...
- Буде так, як нам написано...
- Ніхто не знає, як написано... і де тото письмо... Я не хочу гріха більшого, аніж уже є... Прощай, прошу тебе... Клади йому руку на голову і прощай. Отак...
- Най Бог простить і я прощаю.
- І другий раз.
- Най Бог простить і я прощаю.
- І третій раз.
- Най Бог простить і я прощаю.

*

...Безконечне мовчання...

Квітень 1996 року, Хотин

3. ДВАНАДЦЯТЬ СЛУЖБІВ

1951. ЗОВСІМ ІНШЕ ЖИТТЯ
(по війні)

Чуже сито — невидиме і безжальне, без серця у грудях і Бога в душі — просіювало Черемошне від газдовитих і чесних родин, як муку від червів, забираючи у далекі, холодні світи усіх без пощади: калік і здорових, старих і молодих, удів і нешлюблених, вчених і неписьменних, — і не було такої *сили*, що спинила б зухвалість і жорстокість, яких ці гори не знали, відколи світ та сонце і самі гори. То вже й не сито — смертельна коса рубала попід самий корінь цвіт Черемошного і пускала свій укіс у бульбінь невідомості, звідки іще ніхто не подав не те що доброї — будь-якої — звістки.

I

Двобій між чужим, неприродним, неморальним, — тим, що намагалося укоренитися тут після великої війни, і тим, що рятувало свій прадавній уклад та звичаї, свою натуру і маєток, сягав, здавалося, апогею.

Через те *спротив* увижався навіть там, де його ще не було, але він міг бути, бо жеврів, як остання іскра у затоптаній золі.

Смерть і вигнання зависли над горами, як отой новий прапор над сільрадою, ніби зумисне вимащений у кривавий колір людського мозолу, що ним благословлялася усе нова і нова несправедливість, підступи і чорна ненависть до тих, хто своїм приходом сюди закрутив природні людські стосунки, як крутіж верету.

Зло чинилося наліво і направо, незагнуздане зло людини супроти людини. Воно було страшніше, ніж зло звірини супроти звірини.

Розколений надвоє світ.

Розколені люди.

Розшматовані судьби.

І жадоба помсти.

Нескінченної, чорної помсти, безрозсудної, кривавої бойні. За чесне ім'я. За правду, писану Богом, а не кривавою шматою з сільради. За правду, яка вже не знає прощення і помилювання. Бо кров тече потоками, криваві сльози стікають морями, і ніхто не дає ані спину, ані стриму, ані очищення.

І нема надії ні на кого.

Ані на кого, анікогісінького.

II

...Стоїть Фрозина під світанковою капличкою коло церкви — і не знає, чи ще молитися, чи вже ні: бо лежать обабіч каплиці білі кам'яні хрести, зведені з-перед людських обійсть і гостинців, перехресть і проклятих місць, з місць убієнних і пропалих людей — і довгі ткані та вишиті рушники звиваються під хрестами, як відрізані коси.

А почерез вулицю, під стінами пошти, чорніють три трупи непізнаних хлопців, зведених учора емгібстами разом з хрестом з-під Тарночки. І ходить коло них чи то звірина, чи людина з карабіном, і посвистує, ніби з радості чи з хмелю, не закривши їм очей, не засвітивши їм свічечки — так, наче людина з карабіном вроджена вовчицею, а не жінкою, бо не має людського серця.

І не видить Бог ні того, ні другого.

І не посилає кари ні на того, ні на другого.

І не посилає кари ні на кого, начебто й справді прийшов останній день тривання усього живого.

— Слава Йсу!

— Навіки слава Богу!

...І знов хреститься Фрозина чи то до образу Божої матері у капличці, чи до сплюндрованих рушників під хрестами, чи до трьох ніким не пізнаних, а, може, затаєних гуцулами, чийхось синів.

І хреститься праворуч неї Їлациха, в котрої лиш Бог знає, де подівся її Їлак. Ще до війни, іще при Польщі, перейшов на той бік до москалів — та й слід за ним загубився.

— Чули'сте, Фрозинко... — не перестаючи хреститися, шепоче Їлациха. — Звечора забрали усю фамілію Василя Слижукового. Сьогодні мають вивозити. Годованка їх, глуха Василина, пішла у ліс шукати овець, а *ті* гадали, що вона тікає... біданка не чує, що їй кажуть вертатися, та й біжить собі під ліс... а *той* як стрілив — упала насмерть, та ще лицем у шипшину... най Бог боронить! Ніц нема лица. І хто її поховає, як Слижуків забирають?!

— А *цих* хто поховає?! — хрестячись, киває через плече Фрозина. — Не дають уже ховати, пси. Везуть до Косова, ніби то їм щось pomoже, якби були впізнані... а там десь кидають у ями — та й уже. По всьому. Так, як би не було людини...

Мучить Фрозину усередині нутра щось таке, ніби там розіклали ватру.

І пече той вогонь день від дня.

І не дає їй ані дихати, ані спати, ані їсти.

Ходить Фрозина, зігнута удвоє, то перед сільрадою, то перед конторою, куди викликають одне за одним Слижуків, Петрюків, Тораків, Гулеїв — десять фамілій нарахувала за раз — і так, ніби колють її кольки чи переймають злоги, — не знаходить собі місця.

У тиждень до війни за одну ніч вивезли усіх Штефуряків, Богданів і Пилип'юків. А в селі що не двір — то Богдан, що не третій — то Пилип'юк.

А після того уже які роки минули!

І тепер вичищають, ой вичищають... самі не розуміючи, що вони роблять. Але все, що не роблять, — *собі* на голову роблять.

У них бесіда коротка: у тих снідали, у тих вечеряли, а тих не вибили лісові — то треба брати; ця була колись жінкою, а

та — любкою у того, що тепер у боївці. Треба брати. Ця своїм дітям виплела вовняні панчохи, а прийшли, перебрані у *наших* ці, що й добре говорити *по-нашому* не вміють, — та й забрали панчохи. Є причина: треба вивозити. За пособництво.

Корова переїла конюшини, вдулася, не угледіли, здохла. А корову мали брати до колгоспу. То тепер беруть до Сибіру коров'ячого господаря.

Беруть... беруть... беруть...

І не видно кінця-краю тому бранню. Так лиш заготівельники гребінками хапають чорниці у зрубах, бо їм приходить велика охота, коли бочки повніють таким дармовим добром.

Сказала би Фрозина хоч слово комусь лагідне, та що її слово, коли жінки зомлівають з плачу, як услід їм тужить худобина, і господарка ще світиться теплом і маєтком, а завтра маєтки розберуть чужі люди — і піде прахом нажите горбом і мозолями.

Сидить Фрозина під хатою — і чує, що мусить щось робити, бо серце тріскає з муки.

Вона застара, щоб носити у ліс штафетки-звідомлення. А через них молодіж женуть до Сибіру, як у війну німці гнали в Німеччину. Молодіж носить хлопцям у ліс звідомлення, що діється по селах. Але молодіж ще не знає, що назирці повзе гадина.

О, Фрозина уже така стара, що нічого не може, але таки віддала у ліс три сорочки покійного Онуфрія та ще килим, що склала собі до смерті. Хто знає, яка буде її смерть? На тім світі однаково, чи укриють тебе веретою чи килимом — тепліше не буде, а їм у лісі здасться. Якби мала сина, то знає, де був би тепер, сама би справила, куди йти, а так — не мала нікого. Сама кости гріє на призьбі.

Кости гріє, а в нутрі пече вогнем. Руки її не до карабіна. Але й слухати умлівання коло сільради, що нема на них ради, також не годна.

Уже й на її куті осиротіло три господарки. Одну присіла прислана з Донбасу вчителька, у другій зробили колгоспний склад, а третя ще стоїть порожня, лиш на оборі дощі миють

перевернену бочку від квашених огірків, а зогнили огірки ніхто так і не визбирав.

Фрозина потепер чує, як кричить Міця Паленючка не своїми голосами з подвір'я: «А огірки? Огірки з бочки нащо перевертаєте, убійники?! Працю криваву?!»

Це Міця, Маруська Паленюкова, рве голос криком. Жінка, що жила — як ласиця, голосу якої добре не знав навіть її чоловік.

Забрали, іроди, забрали. І чого? Яблуня всохла у Паленюків, то й зрубав чоловік. Господар горілу смереку не тримає навіть у толоці, не те що всохле дерево у городі... Ага, то це, щоб податок не платити із садовини?

Треба брати.

Фрозина супроти цього зла нічого не може.

Ані ніц.

Отако, як синє за нігтем, — не може нічого.

Але й вогонь у її нутрі безконечний і безпощадний.

І поки вона його не вивільнить — не буде їй ні спання, ні снідання.

III

...Рано вона пішла по хатах.

Їй багато не треба — лиш дванадцять хат.

Ба, уже одинадцять, бо сама Фрозина перша, а хто буде друга?

Вона надумала гадку не хитру, але й не шкідливу. Збереться їх дванадцять жінок-удовиць та й наймуть у церкві дванадцять вдовиних службів. Аби Бог відвернув цю чуму з їхнього села, аби змилосердився над людськими і своїми дітьми, і очистив від пошесті, і зглянувся.

Та ж не може бути, щоб не діялася Божа воля на оцю коросту, на ці воші, що присіли край уздовж і впоперек, і п'ють кров — і не напиваються!

У двадцять сьомому році, як повинь стала урівень з хатами, Фрозина з жінками проколінкувала у церкві усю службу — одну лиш службу дванадцять вдовиць! — і повинь на ніч упала.

А коли була засуха, то жінки не так само робили?

А тут буде дванадцять службів! Рано і увечір, рано і увечір, і так шість днів...

О, Фрозинині товаришки з повені усі пішли би тепер за нею, та лишилося їх лиш три: вона, Катерина Бундячка, що її чоловіка вода тоді узяла на сплавах-дарабах, і Василина Шиманська, чийого Прокопа грім убив на Іллі.

Ці і *тепер* підуть. А до решти треба іти просити.

Та як їм казати про *таку* службу?

Вдовиний хліб — гіркий хліб. Але Фрозина не певна, чим дихає вдовина душа, токмо, нестара, не прив'яла.

Треба іти до тих, за кого певна.

Та ба, тих також позабирали. Бо згинули їхні господарики, ой згинули...

Але на те Фрозина голову має, аби думати, та й не піти в таку хату, щоби її продали.

Та й це ще не все.

Ще треба відкритися панотцеві. А йому вона мусить відкритися. Бо він із самим Богом говорить. І вона не сміє сказати неправду. Сказала би, що служба проти посухи чи негоди, але посуха не стоїть, на голову не капає. Та й Бога просити мусять усі дванадцять жінок разом. За одне і те ж.

Грішні Фрозинині думки, бо грішить вона вже й на панотця, прости її Господи. А як не грішити, коли у панотця під церквою валяються хрести, не чурки дров, — а святі хрести, що їх ставили люди у себе перед хатами і при дорозі, аби їм молитися, аби не забувати свою християнську віру, — а *ци* татари змели їх, як порох, і в жодного, що валив і обмогував хрести дротами, не упав ані волос з голови.

І панотцеві не упав! І не сказав панотець у неділю на службі Божій, що діється не Господня, а сатанинська воля у їхньому селі, а може, й по всьому світу, і треба ставати на порятунок краю.

А може, де й сказав, звідки Фрозині знати?

І хто його питає, панотця, що є гріх, а що благодать?

Онде з Яблуниці і панотця з паніматкою забрали, як простих. І нікого не питали і не звідомляли.

А з простими — ще по-простішому.

То вона іде спершу межи вдовиці, а вже по тому порадиться із святим отцем...

Марея погодилася, Юрчиха погодилася, Шкріблякова невістка дала слово і Шулемчукова. Уже їх є сім. Катерина Процева стинькнула плечима та й лиш сказала: «Я буду думати, Фрозинко...»

А Дмитрючка на неї рывкнула. Каже, їм добре, вони чисті удовиці: той убився, той утопився, а її, Дмитрючку, були би забрали, якби була проговорилася на святий вечір отам, коло пошти, що то її мертвим Славком стіну підперли. Але зомліла від страху, добре, що черевата була, списали на тяжбу її млість. А ви, Фрозино, — стара жінка, встидали би ся у політику її пхати знов. Славкові політика лиш пошкодила.

Злосна була Фрозина на Дмитрючку дуже, і як себе не тримала, усе ж відказала їй:

— Але ти, видко, забула, що окрім тебе там, коло пошти, були і другі люди, що впізнали твого Славка?! Забула?! А якби хтось там був такий перепуджений, як ти тепер, то де би ти сьогодні була з дітьми? Га? Тебе питаю! Я тобі не кажу карабін у руки брати. Бери свічку — і приклякай, і молися за душу Славкову, і мовчи, як риба у воді. Бо не штука — мати голову на плечах, а думати, що то баняк. Отак, молодеце. Будь мені здорова!

З Дмитрючкою ще буде видко.

А Парашина крутила юра... ой прикидалася молодиця... Добре кажуть люди: другий думає, що другий дурний. Ця удовичка у будень ходить у вишитих рукавах і коралях коло худоби, а очі ніколи не спускає з брами: чи не йде, чи не повертає Данило-міліціант?

Гадає, що уборониться його пістолем. Пістоль — пістолем, а коса, як гостра, — то рубає. З Підзахаричів і міліціанта забрали, і його жінку, і любаску. Видко, не від тої міліції був.

Парашина грати вар'ята — грала, але на службу піде. Парасочка біленька, кров з молоком... знає кіточка, що писочок її у сметані, знає...

Але Фрозина на брамі сказала, подаючи горнятко від води:

— Парасочко люба, те, що знає дві баби, — знає цілий світ. Я не хотіла би, щоби про нашу бесіду знав хтось той, кому цього не треба знати... А наразі... — осміхнулася до Парашини, — викажеш дванадцять «отченашів» не лиш за своїм покійним Пилипом...

Було — як було, а удовиць тепер, відей, більше, як шлюбних чи невідданих. Казати — казала, просити — просила. У неділю буде видно, чи дійшло її казання.

Фрозина не з відважних, але й не з боязливих.

Та до панотця йти тяжче, ніж до дванадцяти удовиць...

IV

...Панотець Захарій ходив узад-уперед по саду і перебирав чітки. Фрозина стояла маком — лиш обертала за ним голову, як соняшник за сонцем.

— Добру справу замислили ви, Фрозино... добру справу, лиш я думаю, як його ліпше зробити... Кажете, дванадцять службів? Та для такого стане й одної, якщо вона відбудеться... добра справа...

— Вас щось непокоїть, панотче? — пішла і собі узад-уперед.

— Непокоїть?! Та я просто боюся! Я не знаю, як завуалювати цю справу, але так, щоб вона і до Бога дійшла, і не нашкодила нікому, Фрозино. Ви — поважна жінка, маєте розуміти: хоч я і слуга Божий, та і я невольний у своїх діях, бо велике око стоїть наді мною... зірке око, Фрозинко люба.

У суботу вона знову ходила межи хати. Усе було би добре, якби не Петращиha. Кого вона знайде натомість? Знову пішла до Дмитрючки. Дмитрючка плакала і не хотіла говорити.

Розгнівана Фрозина сказала, стоячи у дверях:

— Ніде не написано, що тебе не заберуть, хоч ти і не признала свого чоловіка. Світ зрадний і блудний, жінко. І світ пімстливий. Тебе лиш приклякнути перед вівтарем прошу, а

більше нічого від тебе не хочу... Без тебе служби не буде, дурна твоя голова, а ні — то сама на руках принесу Петрашиху з ногою у гіпсі. Видиш, оцими старими руками принесу, а тобі най буде устидно від людей до смерти!

V

... — А тепер, дорогі парафіяни, прошу помолитися разом з дванадцятьма вдовами нашого села за нову істину в нашому краї, за справедливу Божу благодать, яку Господь подарує нам при наших ревних молитвах.

Кожному з нас уготована своя участь під небесами Господніми, і свій шлях, і свої випробування. Але Господь наш справедливий і милосердний. Він виведе нас із облуди і пороку, і дасть нам блаженне життя во Христі від сьогодні і вівіки віків.

Думки, звернені до Бога цими дванадцятьма осиротілими душами, що благають для усіх людей села щасливої долі і здоров'я, і втіхи, важать багато більше, аніж думки усіх нас, ситих і нерозлучених із своєю парою.

Так прийдімо, припадімо і помолімося Господу нашому устами неоскверненими і неложними, прийдімо і поклонімося чолом своїм чистим і перстами своїми негрішними... Амінь.

Фрозина, першою приклякнувши збоку панотця, щоби було видно усю церкву, рахувала їх майже уголос.

Вони припадали одна за одною під панотцевим золотим Євангелієм і золотою ризою: напівосліпла сухонька Бундячка і Шиманська у пишнім кептарику і червоній хустці з тороками, руда Марєя і маленька, як дитина, Юрчиха, гонориста Шкріблячка і скупа на слово Шулемчучка, фудульна Процева і добра, як хліб, Гасюкова, хитріша від лиса Парацина і висока, як трепета, Павлюкова. Десять.

Фрозина бігала очима по бабинцеві.

Дмитрючка з малою дитиною на руці переминалася з ноги на ногу і нервово посмикувала хустку. Сльози ішли їй з очей

градом і не могли стати, бо не могла вона зробити десять кроків уперед німими ногами.

Фрозину збив піт: на порозі стояв уповноважений від МГБ Дідушенко. Церква ніби зачула запах його чобіт — бо повернулася всіма головами до дверей.

«Амінь. Пропало...» — подумала Фрозина гаряче, як з бабинця одночасово ступила до панотця Дмитрючка і Їлациха, про яку Фрозина забула.

— ...Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа... — Гули у голові дзвони і падали на порох Дідушенкових чобіт.

Чоботи ще трохи потупцювали перед Фрозининими — заплилими сірим туманом — очима і тихенько здиміли з церкви, не наступаючи на її поріг...

Липень 1996 року, Розтоки, на Галичині

НЕ ПЛАЧТЕ
ЗА МНОЮ
НИКОЛИ..

НЕ ПЛАЧТЕ ЗА МНОЮ НІКОЛИ...

Вір або не вір, але, бігме Боже, не вмирала би ніколи, аби навіть не мала що робити! — розвертається до мене Юстина, продовжуючи виймати речі із домовини. — Та й тебе, дочко, прошу: абись не старілася ніколи!..

I

Бабця — іще добріська, лише змаліла під тягарем віку і досвіду, у біленькій, рідко вишитій жовто-зеленим хрестиком сорочці із підгорнутими рукавами, і біленькій, у дрібну квіточку невиразної барви, хустині і темній штапельній спідниці — розкладає перед хатою на паркан речі, заготовлені для смерті. Розкрита домовина, завужена донизу і добре вифарбувана у густо-чорне, стоїть на сходах веранди, з піднятим до сонця узголів'ям. На кришці, припертій до веранди, розвівається складена удвоє тюль жовтуватого відтінку.

Вересневе вранішнє сонце — іще скупе, ба, навіть прохолодне — ліниво зігріває золоту корону далеких гір, що зусібіч пишно піднімаються над тихим селом. За парканом, лишивши позаду дрібний виноград, малинові мальви і флокси, низько — майже попід самі ноги — стелиться туман незліченних різнобарвних айстр. Перед айстрами теракотово сміються красольки. А обрамлюють цей пахучий живий килим — чорнобривчики, що наввипередки з красольками добігають майже вулиці.

Сільська вулиця безлюдна і тиха. Лише чиясь заблудла корова збиває хвостом куряву і відгонить поодиноких оводів, та ще блаженна Маріка, що від досвітку і до обіду ходить з кінця в кінець села, питаючи стрічних, чи не бачили її Івана. Івана убило деревом у лісі років з десять, ніхто Маріці давно не дивує і пальцем біля скроні навздогін не крутить. Село знає: якщо Іванова Маріка удосвіта відкриває браму дня — ніхто не вмер. На мерця у Маріки особливе чуття. Ще не було такого, щоб хтось бачив Маріку на вулиці, якщо у селі є покійник. Хто і коли до схід сонця сповіщає нещасну жінку про чийсь смерть — ніхто не знає, зате всі знають, що її відсутність на сільській вулиці до полудня віщує для когось смертну свічку якщо не зранку, то впродовж дня точно.

Отож блаженній Маріці радий кожен, хто забачить її з вікна чи привітає головою, розминаючись у куряві сільської дороги, яка не має спокою через автомобілі, що вервечкою сунуть на обласний центр...

Але ще досить рано, щоб хтось міг порушити сонний спокій сільської вулиці і цього подвір'я.

— ...Юстино, скільки, кажете, пересушуєте цю одіж? — питаю, знаючи відповідь наперед.

— Та стільки, скільки треба, щоби не злежалася, щоби міль не надточила, щоби сопуху не набрала... — Бабця на мить перериває роботу та так і застигає, тримаючи в руці жмут вузьких чорних сатинових пов'язок. — Акурат два-три рази на рік буде. Це — другий раз після Різдва, бо навесні за роботами якось не мала коли, а як спохопилася — погода була мокра, то усе відклала та й відклала. А як серед літа була розслаблася — то вже думала, що сама смертечка мені пересушить хустинку на голові. Та Бог милостивий... дав мені знак, що близько до мене, — та й пішов далі до когось іншого.

— А кому прийшло до голови — робити домовину наперед?

— Як кому?! — Юстина невдоволено зиркає на мене, ніби я її питаю щось само собою зрозуміле. — Та ж, певно, що мені, а кому ще?

— Тому вже років з десять буде?

— Десять?! Та ти, дочко, смієшся! Цій домовині рівно двадцять п'ять, а може, тридцять років.

— Отак-таки двадцять п'ять! — удавано дивуюся, хіба що лише не плескаю в долоні.

— Якщо по правді, то двадцять п'ять було би тій, першій, котру ми позичили, коли умерла головиха сільради. А умерла вона, покійниця, якимось так нагло, що боронь Боже: брала води з керниці, перекилася через зруб — та й так, як би жінки на світі не було... чи то на серце лихо стало, чи хтось поміг їй дна дістатися, хто тепер скаже? Та й сталося це з суботи на зелену неділю. Мама її (також уже на тім світі ангелам крила підправляє) дуже побивалася, що труну треба буде робити у свято, бо хто би то чекав з тілом до понеділка без домовини у спеку, коли небіжка була жінка пишна?!

А та головиха, земля їй пухом, і без того грішна перед Богом, бо час такий був, що мусила людей від церкви відмовляти, та дітей не дозволяла хрестити, а на Великдень записувала усіх, хто йшов з кошиком. Отак стояла на другім боці вулиці напроти дзвіниці і писала, а на «Христос Воскрес» відповідала «Добрий день». Ей, Господи... що то нагадувати дурний час... А дід мій зачув, що головиха умерла, та й каже: «Будемо головисі позичати твою домовину, бабо».

Як по совісті, то я не так уже дуже позичати хотіла, і не від того, що у нас у той день рано корова отелилася. Ти, дочко, щоб знала: як маєте вдома приплід, нікому у той день нічого з хати не давайте, бо не буде вестися худоба. Але це не про те... А я хоч і не хотіла пам'ятати, бо то давніше було, але таки пам'ятала, що головиха колись викликала у сільраду нашого Дмитрика, коли я схрестила йому дитину. А мій Дмитрик учителював, то й мав на роботі велику біду. Але мені донесли, що Дмитрика шпетили на зборах у школі. Ой донесли, у нас добра душа хоч коли знайдеться...

А я у голову не бита, я тоді ще трохи молодша була, говорити добре уміла та й поїхала у райком з ферми отак, як була, — у гумаках і в халаті. А халати нам давали чорні, то я

заявилася у район, як чортиця, не проти святої п'ятнички буде казано.

Міліції там не було, то не те, що тепер без міліції у виходок у місті не поткнешся... на секретарку я і не подивилася. Та так у своїй лютости і стала перед найпершим секретарем. А він, сердега, на серце слабував, знав мене, бо все на ранішню дойку не раз приїхав у село. Ще наші доярки не всі на ферму попришкандибають, а він, біднятко (також покійний), уже дивиться коровам під хвости... видно, їх заставляли, бо чого би то учений чоловік вбирився у куфайку і плескав удосвіта корову замість жінки, та ще би їхав з району, якби не заставляли?.. То він усе отако на тій дойці каже мені: «Семенівно, дивіться на пенсію не підіть так, щоби я не знав».

Ой, не дочекався видіти мою пенсійку, а якби видів — пожалів би свою Семенівну за такі гроші... Але, видиш, я ще свою біду перебираю руками, а його червак давно у глинці точить... Дурний час був, дочко, хоча тепер — ще дурніший. У нас голова колгоспу був — Петро Григорович. То приходив він на дойку, а його тато Гриць дояром робив, то навіть коли ніхто не чув, він синові казав: «*Петро Григорович*, дайте мені відро під корову». А тепер — ні голови, ні колгоспу, ні господаря в селі, від ферми фундамент хіба що лишили, корови дорізали, людям паї такі пороздавали, що хіба курка на базарі стільки коштує, як отой пай. То й не знаєш, для чого весь вік гарував. Але то вже друга бесіда...

Ото як стала я перед тим секретарем, а в кабінеті — тьма народу, та як розвернулася! Кажу, та я хоч у гумаках, а правди дійду хоч би там що, хіба би вмерла!.. Ви мене що, з доярки знімете, що я внука схрестила? А як знімете, то котрий з вас піде замість мене коровам хвости крутити? Мало того, брешу їм, син надувся, що я маленьку дитину вигулила у невістки та й панотця до хати закликала, то ви ще йому гризоту робите на роботі!

Ей, було, що було... що то згадувати... Але лишили мого Дмитрика у спокої. До пенсії і довчителювався.

— Ну, а труна для головихи? — нагадую Юстині, яка, розвісивши на паркані хустинки і покривала, простирадла і рушники з магазинними етикетками, сидить разом зі мною на призьбі під хатою. Ми гріємося на свіжому сонечкові, а у ногах гріються дві кішки — Юстинина і Юстининої невістки, що живе у другій половині будинку.

— А що труна... Перед тим, коли так нагло умерла головиха, десь з півроку минуло, як ми з дідом поробили труни. Подумала я собі так: хто його знає, коли і як смертечка наша прийде? Може, надійде якась така лиха година, що не до труни буде? Або голод який, як ото у сорок сьомому, або свято велике яке... У неділю дерево будуть тесати? Уже гріх. Та ще якесь мокре виберуть, а воно, як усохнеться, на тім світі кості мої тиснути буде. А як будуть перекладати тіло з лави у домовину, то будуть грішити у думках, що баба і по смерті не дає спокою?.. Другий гріх. Е-е-е... Отако собі подумала — та й зробила, як подумала: заказала труни. Най буде. Їсти не просять. Підфарбуєте, як треба буде.

Та така файна та труна моя була, що й сказати тобі не можу. Дерево рівненьке, гладоньке. На першу труну дід сам вибирав породу і рубав дерево тоді, коли треба. Бо то, що рубане у червні, — червиве. А то — ще якесь. А так дід сам вибрав для себе і для мене деревину. Ще тоді зір мав добрий. Та й зробили Грицько з Петром (покійники, царство їм небесне) на колгоспній пилорамі нам труни. Заплатили ми їм, руки умили. Усе, як має бути. На горище винесли, я поскладала усе, що треба до смерті... старими покривалами укрили... І вже мені на один клопіт менше. Най чекають свого часу.

Але ж поголос пішов по селі, що Семениха до смерти готується, то як спротивилися наші діти, най Бог хоронить! Софійка тиждень не ходила до мене; Василько грозився у Кути на базар відвезти труни, що й знати не будемо; Дмитрик лиш курив і казав, що такого не сподівався від нас з татом; а Тонця, Антоніна моя найменша, сплакалася на нитку, бо то було акурат перед її сватанням, то дівка боялася, аби свати не подумали, що мама її не сповна розуму.

Я тобі скажу, дочко, що наші свати потому і собі домовини так само зробили... Але вони їм скорше прислужилися, як нам із своїм дідом... най легко спочивають з моїм господарем на тому світі...

Ото лиш трохи уляглося з дітьми через труни, а вже дід каже зичити одну, бо хоч і головиха — а все людина була. Каже, Бог їй сам гріхи порахує.

А день був білий. Нарід вулицею ходить, кіньми за труною приїхали, уже чекають... а я на горищі повибирала усе з домовини, вискладала купкою на підлозі, а потому, думаю, занесу у хату у шафу, бо ще не знати, коли труну вернуть, а на горищі, боронь Боже, миші увесь мій крам потрублять, як колись потрубили Максим'юкові мішечок з грішми, коли він не хотів їх нести на книжку на пошту, щоби у селі не знали, скільки він грошей має. А то, дочко, усе пропало: що наше на книжках, що Максим'юкове на горищі. Лиш одно трохи скорше, а друге — пізніше. Максим'юка за грішми серце уже перестало боліти, а нас лише починало.

Ото, думаю, несу я все у шафу. Як-не-як, то мозіль наш. А вискладала усе: і свічки, і хусточки для вінків, і перев'язки на руку, і тюль, і простині, і наволочки. Сорочку собі вишила, та усю у чорне, у густе та чорне. Постоли зробила, бо у туплях не хотіла би навіки, щоби мене ховали! Хустку Михайлині з Канади сестра прислала, то я у неї за дві пенсії купила, коли та хустка ще дві старі пенсії коштувала. А тепер на дві мої пенсії хіба що би тороки до тої хустки купила... Е-е-е... що згадувати...

Усе я вискладала, дочко, тоді до смерти. Навіть склала на поману погарчики, оті, пам'ятаєш, стакани гранчасті, по двісті штук на себе і двісті на діда у ящички склала. Знаєш, скільки то у селі на поминки ходить... А ще, думаю, як який рік би неурожайний був, а народ наплачеться, то їсти хоче. Ну, а за поману кожному погарик, свічку і калачик треба дати? Треба.

То вже по тому років десь через десять чи п'ятнадцять Тонця виміняла гранчаки на горнятка, бо, каже, встидно буде:

усі вже давно горнятка дають за поману, а ми, каже, що, старосвітські погарі людям на осуд дамо?

А коли умер Данило (а умер він з суботи на неділю) і не було труни, Данилиха прийшла до нас зичити. То ми і позичили дідову, а заодно Данилиха узяла і стакани... Потому нам цілу зиму за стакани молоко носила, коли у нас корова тільна була.

Але скажу тобі, дочко, від Данила вернули труну коротшу і вужчу, так що, боронь Боже, чого, мій дідо був би не помістився у неї. Точно, тиснула була би йому плечі, та й ноги мусів би згинати. Ти ж помниш, який мій господар плечистий був...

— А що було з першою труною? — питаю Юстину.

— Як що було?! Поклали головоху у труну та й без панотця поховали, сердешну, преч би ся казало, свят-свят. А до місяця головишин чоловік зробив другу та й віддав нам пофарбовану. А потому, коли вже можна було, узяли панотця та й запечатали гріб головисі, а її чоловік неділя в неділю — цілий рік — служби наймав та парастаси робив.

— А та труна, що була закоротка, що ви робили з нею? — питаю Юстину, допомагаючи їй перевертати на паркані речі з домовини. Усі вони, сухенькі, акуратні, деякі — зовсім нові, деякі — зжовтілі від часу, якось ненав'язливо нагадують про щось таке, про що я ніколи не думаю, але про що впродовж багатьох-багатьох років не втомлюється розказувати Юстина.

— А що мали робити? Десь до року після Данила умер Фіцик-молодший, пам'ятаєш, він усе весіллями ходив та у скрипку грав? Його ніхто не запрошував, а він сам ходив і за весільний попоїдок три дні гостям за столом до співання грав, та так добре, що ліпше від музикантів, то музиканти часом наганяли Фіцика, аби газда не завидів...

Ого-о-о... відіграв своє Фіцик, уже верба виросла йому у головах... Іван Дмитрюк женився, то грав той Фіцик так, якби чув, що більше не буде: гості не хотіли з-за стола до танців виходити... Видко, недобре йому стало, то він вийшов за весільну браму і вмер тихонько під сусідським парканом,

другого дня знайшли Фіцика, а він ту скрипку із рук так і не випустив. Із скрипкою і поховали. А жив так бідно, що не було у чому ховати... То дід дав оту коротку труну. А Фіцик-старший потому з кимось домоворився, то зробили вже людську, акурат у ріст мого дідика труну вернули.

...Я тобі, дочко, скажу, що то є вели-и-ике діло — смертечка наша. І усе воно якомсь тасується кимось над нами... А-ну, дивися, верстак мого діда — Сава. Що вже охотник до жінок був — то раз. Але й охотник до звірини також був такий, що не дай Боже! Ззамолоду, хлопцями, вони з моїм дідом щотижня разом полювали, а коли ми женилися, то я свого відговорила, бо дуже багато звірини гинуло від кулі. А часом як лихо поцілять, то що вже ті олені мучилися, як сукровицею сходили, поки дух спускали...

Дід мій мене послухав, а Сава до смерти полював і так, і інак — і на козуль, і на бабинський запах. У шістдесятку ще дитину зробив якійсь бойкині, що пристала була з ним жити, а потому так і забралася у свою Бойківщину з Савовим хлопчиком, і зберкнижку забрала, та то, кажуть, якась така книжка була, що будь-хто міг ті гроші з пошти забрати, лиш треба було показати книжку. Ото розумна бойкиня була... а ще розумніша, як таки забрала з пошти Савові грошики, то може, і не пропали, як у нас у всіх...

Ну, то розкажую тобі, що умер Сава, а бойкині уже не було, то ховали його старші онуки. Си-и-ироти, яку гризоту мали! Труна була добріська, але як зачало увечір тіло гнати та гнати, а до ранку уже так вигнало, що мусіли кришку забивати, а воно жене та й жене, сукровиця з-під кришки капає, сморід у хаті стоїть. Фамілія плаче, сусіди кажуть ховати, три панотці відспівують, а воно не помагає. І залізо під труну клали, і ноги перев'язували. Хто що знав, то казав і то робили, а не помогло, покойному. Другим помагало, а йому — ні. То так зранку другої днини і поховали, як якогось жидюка, преч би ся казало. Уповідали, що навіть з гробу сукровиця точилася... А все, дочко, ота охота. То убита звірина ще довго кров'ю з Сави виходила... Це кажу тобі, і аби ти це знала: живе — навіть

коли воно звірина, все таки живе і жити хоче. І навіть за скривджену звірину гріх маємо, а що вже казати за людину?!.
Боже, який мені розум Господь дав, що я свого діда відмовила оленів бити! То дідик мій лежав у труночці, як ангелик файний. А що був сухонький. А личко гладеньке... Е-е-е, Господи, най легко спочиває, а нам його згадувати.

— А що, ви вже труни більше нікому не позичали? — перемовчавши, питаю Юстину.

— *Ми* не позичали?! Та дванадцять раз мою позичали і вісім разів дідову. Я уже лиш від того року сказала Дмитрикові, що отуто зі мною живе, щоби якомсь дав знати у селі, що вже більше мою зичити не будемо, бо я розслаблася, то все може бути. Виджу, що дні мої пораховані.

А діти зробили дуже добру труну, ду-у-уже добру, скажу тобі, дочко. Вифарбували по-моєму. Видиш, як лялечка стоїть моя хатка. Другі думають, що їх хатка ота, що три поверхи має, або ота, що на чотирьох колесах їде, а воно, дочко, ні. Оце наша найголовніша хатка, що порохи у ній тепер протираєш.

Добре по кутиках витирай, аби ніде не лишилося, бо якби нагло умерла, а діти у горю будуть плакати, то ще поховають бабу у труні з павутинням, а потому, що люди будуть говорити?

...Ну, то вже тепер ніхто і не приходить зичити. Тепер є у кого в селі позичити. Багато собі трунви поробило. Були такі, що зробили, — та й зичити нікому не прийшлося, бо вже самому треба було.

А оця моя домовинка, відей, найстарша у селі... Двадцять п'ять років — це не день. Але хіба вгадаєш, коли тобі дорога до неї простелиться? І так у душу не дбаємо, усе у тіло та у тіло. А то і про смерть варт хоч раз на рік подумати...

Колись-то старі люди, дочко, навіть день свої смерти знали. Ото могли прилагодитися так, як треба. Мій тато покойний, земля йому пером, устав удосвіта, походив по подвір'ю, навідався до худобини, обійшов городи та й зайшов до хати, припав на коліна, виказав «отченаш». А ми малі були, ще спали у запічку, чуємо, як тато кажуть до мами: «Давай,

жінко, мені сорочку, неси свічку, бо буду гинути зараз». Мама сплакала, кинулася у комору, винесла товсту кручену свічку, дала татові перебратися. Тато як ліг на лаві під вікном, то так і не встали, покійничок... Ми думали, що уснули наш тато, а тато уснули навіки.

Але ж бо наш тато заслужив такого знання — дня і години свої смерти. Бо тато говорив усі говіння, у свято не робив, не лихословив, ворогів не наживав. Маму не бив. Дітей на стороні не мав. Любасок також. Людей не шахрував. Сповідався два рази на рік, бідного не обидив, з каліки не засміявся. Молитвенні книжки усе неділями читав і нас учив. Видиш, уже геть стара, на Покрову мені дев'яносто без двох років буде, а я ще потепер Святе Письмо і діточі казки без окулярів читаю.

...А що мала покойна Варвара Білейчучка з Білого Потока? Та не так Варвара, як її фамілія? Відумре бабинка — і оживає. Відумре — і оживає. Поклали на стіл, склали їй руки, засвітили свічку — а вона, покійниця, відкриває очі і силується сісти. Гай, було так два чи три рази за день Божий, то аби нарешті спокійнилася, діти наймали у дванадцятьох церквах служби. Бо де то таке було, щоби так людина каралася?

А все, дочко, гріх-и-и-и. Бо і мольфарила, і ворожила. А що мстива була покійниця, а скупонька, най Бог хоронить! Бувало, бідний прийде у хату та просить кусень хліба, а вона, як утвориться, та так, як та брама, що навстіж: «Було добре робити, то мали би'сте свій хліб, а ні по чужих хатах старцювати». Не один з її хати голодний та без води пішов.

...Гай, дочко, будемо збирати з паркана, поки ще порохи на вулиці не збиті, а потому ще отуто погріємося на сонечку. Кісточки мені ломить дуже, то, може, ще сонечко вигріє...

Казала мені Тонця поміняти оці траурні пов'язки на руки, але так їх ні разу за двадцять п'ять років і не поміняла. Шкода викидати, а зичити не будеш. Вони такі, як були, чорні. А чорне є чорне і через сто років.

А рушники ці маленькі — це на вінки. Люди з вінками прийдуть, домашні вінки куплять, внуки, правнуки, та і я скрізь на похорони ходила... набереться з п'ятнадцять-двадцять вінків. То тим, хто буде їх нести, треба щось дати? Треба.

Отак, бачиш, і понабиралося усього потроху. І за всім треба дивитися. Бо це таке газдівство, що важніше від усього другого. Друге можна занедбати — а це невольно. Як живеш по-людськи, то й ховати тебе мають по-людськи. Чи мало ото народу вигибло без свічки, без трунвочки, без хреста? А тепер хоч час такий, що і свічка є, і до свічки...

Складай, дочко, усе отак, як я. Щоби було рівненько. Отако-о-о...

II

Вискладені біленькими рядочками речі, призначені для смерті, сумирно гріються у розкритій — білій зсередини і чорній зверху — домовині перед верандою. Юстина сидить коло мене на лавці під хатою, із складеними на грудях виробленими руками, дивиться на порожню вулицю, потім бігає поглядом по своєму городові, що шкіриться викошеним бадиллям і жовтими зубами рясних гарбузів, а далі півобертається до мене:

— Хочу щось тобі казати, а ти мене слухай добре і май пам'ять на те, що буду казати.

Я дітям своїм і внукам наказую-наказую, а чи вони мене чують? Хочу, аби розуміли, що то є смерть, а вони флинькати та шмаркати починають, та у сльози, голосять, як би я вже вмерла. А я їм наперед розказую, щоби усе зробили так, як треба, так, як мене няня-тато вчили. Ого-о-о...

А ти, як добру пам'ять маєш, запам'ятай усе добре, то прийдеш розкажеш, бо вони у горю забудуть, як я казала, та й зроблять не по-моєму. А я багато на світі прожила, видиш, у селі нема ані одної моєї верстачки, усі верстаки, навіть молодші уже вивмирили. То хочу відбути свої останні години на цім світі по розумові...

Ти знаєш, дочко, коли я була молодша, я просила Бога і за те, і за те. То хустки файної хотілося, то доброго приплоду, то зятя совісного, то здоров'я, а то цементу на хату Тонці не ставало...

А тепер лиш прошу легкої смерти. Нічого не хочу — лиш легкої смерти. А її треба заслужити. У молодості про це не думаєш, а потому — буває запізно думати. Дивися, Філіпчачка лягла спати — і не прокинулася. Мала слабе серце, і ні дня не лежала. Та за таку смертечку у чергу треба ставати, як тепер за милом!

Але вже, як Бог розпорядиться. Йому звідтам видніше, хто яку смерть заслужив.

А тебе хочу просити про друге. Я це дітям казала, але чи спімнуть у біді бабинські слова?

Ото кажу тобі: якби в разі чого домашні не додивилися і я умерла без свічки, то не забудьте передати мені на той світ свічку. Мало що може бути! Можу у сні умерти, може дома нікого на ту годину не бути. Усе може бути. Але свічку передати — передайте. Та як будете передавати, то добре думайте *ким*. Передавайте кимось добрим, незабутливим, таким, на кого є точна надія.

Бо як Катеринка Василя Миколаїшиного умерла без свічки, то у якімсь часі свічку передавали покійним Дмитром Калиняковим. Поклали йому у труну ще одну смертевну свічку, сказали, щоби передав на тому світі Катеринці, а він, покійничок, вадився з нею усе життя, знаєш, як то по сусідству буває: то когут не ту курку потопче, то сусідська корова конюшину в городі щипне, то діти садовину обірвуть до часу, то баби межи себе яку брехню пустять, ну то й не передав Дмитрик Катеринці свічку. Забув, абощо... може, загубив із страху, як на брамі раю став...

То вона, сирота, най Бог хоронить, усю фамілію замучила з того світа через тоту свічку. Мучила доти, поки не вмерла Василина з Кривулі, прецінь, і не вмерла — машина в потоці убила. То покійничка, видко, таки донесла Катеринчину свічечку межи ангели, чи де там вона тепер ходить. Ну, то

Катеринка вже лишила у спокої фамілію. А то була непорадна година!.. Нема гірше, як покійник живих мучить з того світа... нема гірше...

А як уже умру, то онуків не пужайте дуже. Однаково вже не встану, а діти будуть таїти зло на мене, що баба перепудила їх смертю. І так життя їм нелегке тепер прийшло. Про смерть скажіть їм без плачу і без голосіння. Бо то за тими плачами нічого не чути розумного.

А якби котра з вас була перед злогами, видиш, скільки у фамілії молодих невісток, — щоби не йшла до тіла, аби не перепудилася, бо усе може бути. Тіло може бути не дуже фayne, а набереться страху — дитину мертво тому може вродити.

До тіла тяжкій жінці не конче йти. Надивилися діти і онуки, і невістки на бабу за життя. Їм стане, аби згадувати. На подвір'ї роботу їм дайте, межі люди пустіть, най на файних людей дивиться, котра тяжка, аби дитина була файна.

Якби хто де в далекій дорозі був — не зривайте з дороги. Семена Данилишиного викликали були з дороги на похорон його вуйка, а Семен був шофером, горіхи у Мурманськ віз, то довів лиш до Москви, там горіхи лишив на продаж, а сам за руль — і у село. А їхав, видко, скоро... То вже два мерці було у фамілії одного тижня. І гроші за горіхи людські потому так і не знайшли. Де його у Москві шукати? Та навіть, як хто знав, то притаїв грошики. Другому смерть — як війна: легко нажитися чужим мозолем... Так що одна біда потягнула другу.

То кажу тобі: з дороги не зривайте нікого. Уже однаково мене не підойме. А тим з фамілії, що у місті живуть, — то телефоном не бийте, як у дзвін, у страх не вгоніть. Скажіть спокійно, так і так, баба Юстина умерла, земля їй пухом і царство небесне, а ні щоби захлиналися у телефон, щоби людина не зрозуміла, хто умер — чи мама, чи рідна дитина, чи сусіда, чи старосвітська баба...

І ніколи, дочко, не говоріть при житті дурниці про смерть. Як маєш сказати щось дурне, візьми у рот води і трохи потримай. Тоді дурне мине скорше. Бо видиш, Іван Петриків,

не проти п'ятнички святої будь сказано, якось п'яний говорив, як у дурному розумі. Каже: мені, як умру, вже усе однаково буде, а хоч би у шанці валятися, а хоч би де-інде.

У таку хвилину сказав, покійний. Іван умер на другий день після Петра-Павла. А дощів тоді було не то, що тепер — жменька. Дощ не ставав перед тим три добі. Світа не було видно. Ну, гай, уже добре. Дощ став. Івана з Кривулі везуть ховати. А везли до села фірою, бо то така грузька дорога була, що чоловік міг би втопитися у болоті. Було як було. Уже майже підходили до села. А перед самим поворотом заєць коням перебіг дорогу. Коні схарапудилися та пішли галопом. Труна перевернулася. Думаєш, не шукали Івана по обочинах у болоті? А усе винен дурний язик. У таку хвилину сказав пусту гадку.

Ото, дочко, як маєте щось дурне сказати, наберіть у рот води.

Бо то не лиш Іван з Кривулі мав таке після смерти. Параска Гаврилюкова, покійниця, так уже нажилася із своїм Корнильом, що куда там! Що був охочий до чужих жінок, а що до горівки, Господня твоя воля! Параска не раз свариться з Корнильом у себе перед хати на подвір'ю, а пів-села чує. І плакати, каже, за тобою не буду, і до року віддамся, як ти мені у печінку уївся. А що вже кляла чоловіка — то таких клятьбів світ не чув. І щоби тебе кров нагла залила, і гробом би тобі кидало...

То диявол усе язиком людським керує. А Бог свою вагу небесну має. Ой, Боже, Боже... Корниля кров нагла залила? Залила. По-вашому, то інсульт називається. А Корниля несли на цвинтар, а то було по Різду, морози були, льоди були — най Бог хоронить! А ті, що несли труну, чи то п'яні були, чи подошви мали слизькі, котрийсь підковзнувся, упав, а за ним потягнуло другого, а тіло вивалилося з домовини. Ото і маєш, що гробом Корнильові кидало та кістки трусило...

То я казала дітям і онукам наказувала, аби ніякі коні не брали, а тим, що мене будуть нести, горівки не давати: як схочуть, то будуть пити по всьому. І най добре під ноги див-

ляться. Може, хто й мене тяженько та так погано закликав коли. Онуків є дванадцять. Три рази можуть змінитися. Бабинка легонька, як тріска. Домовина уже усохла. Так що нести буде легко. Якби могла, то сама би понесла, як надумаю, який жаль завдам на плечі фамілії...

А якби, Боже борони, вмирала не при пам'яті, то приведете панотця, щоби Євангелію читав цілий день. Аби гріхи свої забрала на той світ, аби на цім не лишила. Бо як умру удень — то гріхи заберу, а як умру на ніч — то лишу усі гріхи вам. Дивіться, абись'те молилися і відмолювали, бо то також недобре, як людина умирає після заходу сонця. Великі грішники так і умирають. А я також гріхи маю. Двоє дітей мертвих родила. Тяженька робота, видко, їх умертвила ще в череві. Десь криве слово невісткам сказала. На роботу у колгосп гнали у свято. І вила у руки в неділю брала, і граблі. Бо не було де дітися... І-і-і-і... чи то за гріх при такому житттю тяжко? За добре тяжко, а за гріх — ні.

...А дзвонареві заплатіть по-людськи, аби дзвонив довго, щоби люди чули, що душка моя уже відлетіла на той світ. І аби трохи люди лишили роботи та й задумалися, що і вони не є вічні, і треба жити якомсь так, щоби жити довше... Най дзвонить файно і довго. Грошей на то най діти не шкодують. Другі за один раз пропивають більше, ніж дзвонар коштує... А я свої діти маковинням не годувала, лиш груди до двох-трьох років давала. Видиш, не маю уже грудей, самі капшуки лишилися. Але зато діти здорові вирости. Котрі мали умерти — то вмерли іще в утробі, а як уже вродилися... сама видиш, слабі, але ще добріські. Мене вже роками здоганяють...

Ну, а як будете мене мити, то мийте тепленьким і воду беріть лиш із нашої криниці. І не сіпайте і не тріпайте бабу дуже, лиш тримайте руками добре, щоби не побити уже по смерті, бо, може, ще душка буде десь близько літати, та й буде сердитися, що недобре з бабою обходиться, то потому вам рук нічого не буде триматися. Та й ні, щоби у хату збіглася вас сила теменна, щоби глотилися не до порядку, та й через плач як-небудь мене вмили. Скільки там того вмивання? Я вже

зсихаюся на ніч. Уже геть маленька стала. Геть здитиніла, змаціцькалася.

А вмиєте — кладіть зразу у труну. Видиш, яка файненька моя трунвочка? Бо то як покладуть наперед на лавку, а потому торгають, сіпають сюда-туда. А тіло не любить торгання. Наторгалося на цім світі, щоби ще спокою на тім не дали.

І дивися, дочко, щоби руки склали файно. Вони вироблені, сама видиш, які порепані від роботи, але встидатися рукам моїм нема чого. І діточок годували, і вінки на голови онукам клали. І сапу тримали, і сокиру. І у лісі робили, і хрестиком шили, і хліб пекли, і дітей пошлюбili. І дідикові ручки його золоті на грудях склали...

Е-е-е, Боже святий та праведний, що ці руки навиділися... і у двері пальці клали, і шпильки під нігті загонили... Ї свою господарку від хати цими ручками силували віддавати... А ти подумай, як то корову з-перед малих дітей віддавати? Навіть відро з насінними барабулями сама надвір винесла, як у колгосп загонили...

Але, дочко, і то перетерпіли. І давно вже на світі нема моїх кривдників, а я ще, видиш, цими ручками маєтки свої перебираю... А скільки того маєтку на той світ треба? Усі однаково беруть. Бідний не візьме, бо не має що, а багатий не візьме, бо не має куди. Ото і всього маєтку — оця чорненька хатка, що вигривається тепер разом з нами на сонечку.

...А свічку дасте мені у руки не ту грубу магазинну, а оту, зсукану з правдивого воску ще коли дід бджоли свої тримав. То такий запашний віск був, що мертвий би здригнувся, понюхай ту свічку, — і потепер пахне, хоч зсукала я її вже годків з тридцять буде. Ще трунви ми не робили, а свічки до смерти вже з дідом мали...

А у голови кладіть миски з пшеничкою. Та не шкодуйте пшенички. На це пшениці шкодувати не годиться. Мисок кладіть багато. Не скупуйтеся. Бо прийде чоловік — а свічку нема де затикати. Мусить чекати. І свічки не задувайте. Най догорають. А згорені свічечки зберете — і зверху на домовину

на цвинтарі висипте. А щоби не забули — покладіть Мидору дивитися на свічки, щоби збирала згорені, а потому понесла на цвинтар. Вона однаково цілу ніч сидить коло тіла... що то є, коли людина не може спати... Вона совісна, то як скажете це робити, — зробить і не забуде. А за це Мидорі хусточку дайте з тих, що у шафі на обхід складені.

І не лишайте тіло уночі саме. Бо то свічка може загорітися, або ще щось може зробитися... Домашні удень набігаються, та й трохи придрімають, а чужі можуть сидіти, у бесідах коло тіла ніч легко минає.

Тому вже є пару років, як лишили покійного Іванця на ніч самого, а свічка була висока, зігнулася і з ізголов'я на лице упала, та так обпалила лице, що най Бог боронить! Так обгореного і поховали. А знак то є недобрий, як мерця обгореного ховають. Одна справа, як світло убило, чи громом спалило. А коли у хаті не догледіли — то є погано. На фамілії потому відбивається.

...Так тобі скажу, дочко: молодіж теперішня думає, що то є пуста бабинська бесіда — ці знаки. А люди старі не дурні були, усе звідкись знали і нам казали знати.

Як умерла була Гафія Калинякова — та, що за неї казали циганка, то дуже якось був зачервонився у неї лівий бік лиця. Ну, так, якби жива була і завстидалася чогось — та й кров їй ударила в лице. А наш паламар каже: «То на скорого мерця у фамілії». І що ти думаєш, дочко, до двох місяців Гафіїна донька Оксана при злогох умерла. Дитину вчинити вчинила, а то була неділя, дохторі понапивалися, до жінки ніхто не навідався, то так і зійшла, покійниця, кров'ю. А дитинка, біднятко, вижила. Дівка, як її мама, — кров з молоком дівка.

Або ще друге було. І також на біду з н а к був. Ховали Гриця-ковалю. А то було серед днини. Машин на дорозі повно. А коваль жив укінці села, поки процесія перейшла усе село до цвинтаря... не всі шофери терпіння мали їхати за похороном. Ну, та й обігнала одна машина процесію. Йой, кажуть, то не є на добре — обгонити похорон...

Так і було. Не наїхав той шофер далеко. Отамо-о коло клубу мусів або сам убитися, або дітей з школи бити на смерть. То він викрутив руль, та так, що заїхав у стіну клубу. А воно як на смерть — то хоч у мішок сховайся, а вона тебе знайде. У тім клубі роками світла не було, роками кіно не крутили, два рази клуб горів, бо не було бензини, щоби пожарники води привезли — і нічого, світ без клубу не завалився. Клуб був замкнений на замок роками. А в той день прислали з району комісію, бо молодіж написала, що кіна у селі нема, то й прийшла комісія у клуб дивитися, що й до чого. Та так двох людей з комісії і смерть у клубі знайшла, як машина в'їхала з вулиці.

І скажи, що старих людей не треба слухати... Якби ви слухали, то багато чого було би не так.

Але і ми колись не усе слухали, що старі люди казали. Так що я тобі скажу, що непослухенство буде стільки, скільки світ буде. А старі будуть нарікати на молодіж. То так ведеться, відколи світ та сонце. Але воно як старієш, то забуваєш, що було, коли ти сам молодий був. Що, давно дівки не малювалися? Ще як малювалися! Натруть на тертці буряків червоних, та вималюють писки — та й до церкви ідуть. А трохи сажі — та на брови, та й маєш! А тепер не то саме? То саме-самісіньке. Хіба лиш фарба купована...

Але це друга бесіда. Я тобі колись ще розкажу, що то давно було. Буде час — таке тобі нарозказую, що будеш мати що згадувати про бабу Юстину.

А тепер тебе вчу, абись знала, що робити до ряду, коли мені прийде час умерти.

Так... за це... і за це тобі казала... — Юстина загинає пальці, в умі рахуючи щось. — ...Щоби тіло на ніч не лишали саме — казала. Ага! У голови у труні покладіть лиш калину і васильки, а решту не кладіть, бо решта зів'яне і засмердиться. А якби я прокинулася та устала? Ой, устану...

Але так годиться, то й мені так зробіть. Чула?

А тих, що люблять ворожити, не пускайте близько до тіла. Бо то таке можна наворожити на мертвій людині, що не одна

жива, як мертва, стане! То є такі господиньки, і у нашому селі є, що на ворожці з мерця пенсію би собі заробляли. Роботи їм не дай, а дай лиш дірватися у хату, де хтось спокійнився!

То гріх великий, дочко, не хочу навіть язик тою пустотою заговорювати... А як котра з них прийде, то наша сваха Петруня добре знає, хто ту справу любить, то най не свариться з ними, але тако якось легонько най з хати покаже дорогу. Виводить попід руки надвір, нібито щось порадитися з ними хочете.

А трембітачів наймайте із Дихтинця. Щоби ані тих труб, ані гармошки не було, нічого щоби не було, лиш трембіти. Увечір най Кузьма грає людям у флюяру. То така жалісна музика, що серце може тріснути з плачу від тої флюяри!.. А трембітачі отако стануть перед хати — та так най грають, поки можуть. То музика якраз до смерти, а не до веселости, як то були зробили у нас за маскалів, борони Боже! Ой, стрімголов пустилися були люди у той час, а тепер — ще гірше... Але Бог навертає до розуму дурних та недумаючих...

А як прийдуть увечір люде до тіла — вина не давайте, бо ще зачнуть співати та веселитися, то забудуть, що до мерця прийшли. А то тепер звичаю «грушки» уже нема, то нема чого коло тіла веселитися. То давно було, що приходили до небіжчика на забаву, та й тішилися, що відійшов у краще життя. А потому переінакшили усе... Звичай умер, а трембіта заграла веселої...

І-і-і, Боже... кажу тобі, що усе стрімголов пішло, але що то нарікати... Самі люде винні, бо дозволили таке робити.

Так що «грушки» нема, то й не нагадуйте. Тепер і так люде з розуму посходили.

Але шкода, що нема «грушки». Неньо мій як умирав, то ще люде приходили на «грушку». Висіли одно на одному, тішилися, вівкали попід стіни. А тепер якийсь такий час ніякий настав, що не втіхи, ані плачу такого, як треба. Усе якесь ніяке...

А будете людей столувати, то давайте пісної їди і всякої. Бо навіть як днина буде не пісна, то усе одно хтось буде такий,

що їсть пісно. Може, день який за кого тримає, може, зарікся від чогось... А як їди пісної не буде — піде людина з похорону голодна. А то недобре — іти з похорону з порожнім жолудком.

Як буде осінь — яблук давайте і грушок до калачиків і горняток. Кожному — горнятко, калачик і свічечку, іще грушку або яблучко, як буде урожай. Про ті яблука ніхто не збідніє, дід сад такий лишив, що мой-й-й, а люде будуть їсти ябко з Юстининою саду.

До вінків — рушники не забудьте покласти. Кладіть оці, що ми з тобою перебрали та пересушили. Бо я знаю: Тонця може помінати на дорожчі. Вона вже хотіла закупити, та я не дала. А я колись купила по вісімдесят копійок — та й буде добре...

Не виходіть з віри з тими китайськими рушниками та турецькими хустками. Людям і так тепер сутужно, ні, щоби потому ще обговорювали, що фамілія гонорилася на похороні. Смерть — то не показ і не весілля. Лиш на весіллі люди одне перед одним гоноряться. А смерть — не гонор. То лиш друге життя. І перейти у нього треба без гонору, але і не так, щоби на збитки... Смерть сердити не можна.

А як умру у теплу годину, то холодець не будете варити, бо стануть драглі. Хто ті драглі буде їсти? Лиш переведете працю. А оселедцю і завиванців з горіхами і повидлом давайте також багато. Оселедець тепер дорогий, то не кождий купить, а на похороні таки попробує за Юстинину душу. І щоби хреню накопили та цвіклі зробили. Домашні цвіклі — то такі домашні. А хреню накопиєте у городі під Іванцевим. Там хреню більше, як барабуль, родить.

А кухарку возьмете Наталку. Люде її люблять і їду її люблять. Хліб на пекарні не заказуйте. Спечіть самі. Оксана наша причинить тісто, і хліб дайте свіжий. І кави дасте ячмінної. Ми з дідиком колись-то варили тої кави та й з хлібом їли. А хто йшов з вулиці та й був голодний, також кави давали. Щось тепер таку вже не приносять мої з магазину...

А то кава добра. І від черева добра. Абись від мене знала. З'їж ложку-дві сухої ячмінної кави, як ідеш у дорогу, і навіки

тебе черево не знайде в дорозі. Безпечна собі будеш, а хоч би що і не дуже добре з'їла. Бо то тепер порошки якісь та порошки, а порошки — отрава велика і гроші великі. Але хто хоче бабу стару слухати?..

...І столуйте людей до цвинтаря. Поки сюда-туда щось робиться, то ви людей столуйте. Бо потому можете забути, можете з цвинтаря не всіх закликати, не кождий може прийти, бо одному уже пора до господарки, другому корову доїти. А похорон може затягнутися. Так що столуйте до служби. Щоби люде не йшли голодні. Бо поки служба, поки то-се, будуть сердиті та й підуть по хатах.

А як люде будуть столуватися, а ви отут перед хати, але ні, ліпше у саду столи покладіть, то ви, домашні, не говоріть багато. Не бігайте одно перед одного, то вам, кажу, не весіле — то комашня, то поминки. Най одна носить тарелі. Друга забирає...

Але не приказуйте коло стола, як коло умерлого. Не всім людям смутно буде, як вам. То нащо на людей смуток нагонити? Ще скажуть, що їди вам було шкода, і зато голосили коло столів, аби люде менше їли.

І Боже борони вас виделки класти на стіл! Кладіть самі ложки. Ложок у нас є багато, від Віталікового весілля лишилося отам, у ящику, на хаті десь коло трьох соток. А виделки — Боже борони, не давайте, аби мене чорти у пеклі не носили на вилах!

І не давайте людям горівки пити. Отако компоту покладіть та води солодкої, або таки з керниці води, а пити не давайте. Бо то розум людський слабкий. Вип'є стакан-другий — та ще співати надумає або жартувати з чужими молодіцями.

У Павла Процика не билися люде на похороні?! Ще тіло не винесли з хати, а два люде понапивалися за столом у саду, приревнувалися — та й маєш тобі свіжу гризоту. Міліція приїхала. Дохторі.

Боже борони вас такого! При горівці люде виходять з віри — і нічого доброго нема при горівці. Де то колись таке було, щоби на комашні пити давали? То усе теперішня мода. Один

перед другим гонориться — а виходить сором. Ну, то ще десь пиво дають, то нічого, давали у когось-то вина білого. То ще може бути.

Але мені, кажу тобі твердо, ніякого пиття людям не треба давати. Мене уже не осудять. А послідню волю мою — увольте...

І за столи кладіть усіх і не перебирайте, хто коло кого має сісти. То не весілля і не хрестини. Лиш на весілля кладуть батьків і маток ближче до молодих... Чи бідний, чи багатий, най сідають один коло одного. Бідний іде селом, ніхто не плює услід, багатий іде — ніхто не скидає капелюха. Так що кладіть усіх разом і най столуються за Юстинину душу і най Бог прийме перед Юстининою душі.

А як будете пити і говорити посороми, щоби люде очі додолу опускали з устиду, то бігме, устану з труни і буде вам устидно! Так і скажеш від мене, як вони голову стеряють з тим питтям.

А вже як будуть тіло виносити з хати, то не голосіть так, як би усі вмерли. І не дайте Васюті зомліти. У неї слабе серце. Може стати лихо...

Бо, бігме, устану, як не з уважите мою волю! Прошу тебе, дочко, аби не голосили, бо усіх вас проплачу... проплачу і з того світа...

І коло ями близько не стійте. Бо то у горю можна упасти. Одна колись упала, не буду казати котра, най Бог дасть їй здоров'ячка... то люде забули, що на похорон прийшли, як падала та й заголилася, такі посороми були, що але де тобі буде...

Коло тіла ні за що не сваріться. Бо то таке... котрась забуде, де що поклала, а друга влютиться, та й маєш готову сварку. А коло тіла сваритися не можна. Підіть собі у комору і по мирові переговоріться собі та й зробіть так, як треба. А якби комусь лихо стало, то не чекайте, поки Анничка з больниці прийде, каплі від серця — коло паспорта. Маруся знає, де. Дайте каплі, дайте води — та й попустить. За бабою ніхто не вмере з плачу.

Я то вже казала, але тобі ще раз скажу: труну щоби несли онуки. Дмитрика не треба, бо він має радикуліт і не годен буде бабу турлюнькати до цвинтаря. А хрест най несе сусід Іван. Добрий, сарака, сусід. Молодий, а добрий, як кавалок хліба.

І дивіться, не забудьте мене поховати коло моїх діточок. Але дивіться, аби не зачепити старих домовин. Най Іван-гробар копає поволеньки, він один добре знає, де уся фамілія похована. Отак коло грушки і коло мого дідика ще бабка поміститься, а потому уже треба буде друге місце на фамілію шукати.

Так умирають люде, скажу тобі, що місця на цвинтарі мало. І не будеш битися за місце на цвинтарі. Доста, що за місця на хати б'ються. Уже, дивися, у селі і доброго місця на хати нема, так люди вибудувалися! Усе якась мочара, або яке каміння. А за добре місце — ціла біда межі людьми пішла. Усі хочуть будуватися, мають за що, та, дивися, скоро не буде де. Повиїхають до міста — та й уже, самі старі діди лишуться.

Але і за дідів тепер тяжко. Не живуть довго наші діди. Уже удовиць подивися скільки лиш коло нас зробилося за цей рік. Високосний — він і є високосний. І Маруська лишилася сама, і Одокія, і Штефа.

А я колись-то казала Марусьці: «Йой, не зав'язуйте хату у високосний рік!» Ну, добре, зав'язали — то вже. Але не сідайте у хату у високосний рік... Ні, бо син з армії приходить, дівку має, буде женитися...

Син оженився, у місто звіявся, а тата до двох років не стало. Так що не нажився у новій хаті. А Маруська тепер сама у кухні надворі доживає. А хата стоїть — і нікому уже не треба хати. Хіба яких квартирантів Маруська возьме на свою голову, бо то здуріти можна на голову від самотности.

А Штефа? Не то саме? То саме! У високосний рік віддавалася, та ще у маю, най Бог боронить! А відговорювали — ніхто не слухав. А то, дивися, так співпало: високосний рік та ще май місяць. А хто жениться чи віддається у маю — той мається усе життя. Дивися, що було із Штефою. Віддалася за якогось хлопця з долу. Забрав її до себе. Потому —

надумали будуватися тут, зав'язали хату. Потому — лишили фундамент, пішли десь туди на діл. Хотіли купити готову хату. Щось там не так вийшло, вернулися сюда... І так вони, сироти, маялися уже тому буде сьомий рік. А на восьмий — умер Штефин Славко. Ліг спати — і умер. Нічого його не боліло, а спокійнився тихонько, як і не було. Ні дітей не нажили, ні хату не добудували, ні багатства їй не лишив, та й Штефа слаба по-женському. Ото, кажу тобі, віддаватися у високосний рік та ще у маю — нема гіршої гризоти... Але це вже друге...

Скажу тобі, дочко, таке: як мине рік по моїй смерті, то не кладіть ніякий пам'ятник, пам'ятника не треба, щоби залізо і камінь не тиснули груди. І так за ціле життя біда натиснулася... Покладіть файний хрест, напишіть, що під ним лежить Юстина, дочка Семена Паленюка, мама чотирьох синів і трьох дочок, жінка Петра Борсука — та й буде...

...І ніколи не плачте за мною, бо мені на тім світі буде тяжко. Як буду знати, що ви плачете без мене, не буде мені добре на тому світі. Мені на цьому світі часом бувало добре, а ви хочете, щоби на тому було зле... А як мені без вас таки буде зле — то сама прийду, як треба буде. А як котромусь буду снитися — дайте за «простибі». Не шкодуйте перед моєї душі за «простибі» давати. Я ніколи не шкодувала ні свому, ні чужому ні хліба, ні до хліба...

І не тужіть довго. Туга людину старить. Та й від людей нефайно. Згадати — згадуйте. Службу за упокій душі наймайте. Але не ридайте так, якби учора мене поховали. То є недобре. А як ідете межі люде — не наводіть тугу на людей. У них своєї туги стає... А я уже не така молодюська, щоби за мене тугу на цілий світ наводити.

І скажу тобі, дочко, наслідок таке. На весіллях до року не співайте і не гуляйте, бо то не годиться, та й від людей устид буде. Мені там уже однаково буде, чи ви веселитесь, чи ні, але то є такий закон людський і не треба його переступати. Видиш, що робиться, як т а к і, мирські закони переступаються... То вже якомсь побережіться. Але, як мус

буде до когось іти на весілля, — то йдіть. Сидіть собі та й думайте, як би тішилася наша мамка, що ми годні і маємо з чим іти межи люди. Співати не співайте, але думати — думайте...

А решта — самі знаєте. Як зробите — так буде.

Ба-а-ац... я звідти не вернуся і перечитися з вами не буду. Мертві сорому не мають. А тепер якимось так є, що людину доводять до того, щоби і живі вже не мали сорому.

Але що вас учити... Однак зробите по-своєму... Я видіти не буду. Видіти буде ваша, дочко, совість. Хоч ти мені і не дочка... але ми усі тут рідня...

III

Вересневе сонечко лагідно розливається по подвір'ю і довколишніх горах.

У такт легкому вітерцеві за парканом погойдуються мальви і флокси.

Рій ос гуде над медовими грушками-падалицями.

Блаженна Маріка удруге намотує попри нас свою неблизьку дорогу.

Юстинина невістка крутить криничну корбу, а далі хлюпає водою якимось так смачно і голосно, що хочеться сміятися.

Ми ще трохи сидимо з Юстиною мовчки під стіною, ловлячи нескупе ранкове тепло. А далі мовчки разом підводимося.

Удвох накриваємо домовину з речами потеплілою від сонця кришкою і заносимо у веранду. Двоє веселих Юстининих правнуків — Юрчик і Михайлик — легко здіймають труну на плечі і несуть на горище.

Крізь скло веранди я дивлюся то на вулицю, то на Юстину, що п'є воду з відра коло криниці, — і чую, що хочу обняти маленьку жінку, яка мене, як і всіх, хто до неї приходить, називає дочкою.

Я обняла б її і міцно притиснула до себе, і так довго стояла б, не відриваючи своєї голови від здитинілого плеча, і чомусь

би плакала, як мені здається, аж до завтра...

Але я виходжу на подвір'я і ми поперемінно п'ємо з Юстиною воду з одного горнятка з намальованими на ньому двома голубами. Цьому горняткові на криниці, як і домовині, десь буде також із чверть віку.

Юстина з прикладеною дашком до чола долонею дивиться від криниці на вулицю.

Веду очима за її поглядом, але вона дивиться крізь вулицю, довколишні будинки, сади і городи якимось так далеко, що я навіть не розумію куди...

Березень-липень 2000 року, Київ

ЗМІСТ

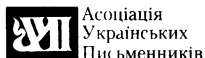
Життя коротке, щоб казати «ні»	5
Юр'яна і Довгопол	49
По праву сторону твоєї слави (Книга життя і смерті)	73
Смак пристрасті	145
Анти-Марія	165
Кілька життів із «Книги людських пристрастей» (триптих)	179
1. Вставайте, мамко...	181
2. Прощай мене	190
3. Дванадцять службів	196
Не плачте за мною ніколи...	207

ББК 84.4 Укр 6-44
М 34

Марія Матіос

ЖИТТЯ КОРОТКЕ

Книга прози

Людська винахідливість, що обертається фатальністю в екстремальних обставинах.

Невідворотність покари за імітацію смерті.

Фантазія на грані фолу та жіночі містифікації, продиктовані пристрастю.

Життя крізь призму смерті. Досвід та інтуїція.

Первинний смак мови і жорстока впізнаваність буднів разом із «життєписом» чорних ходів підсвідомості творить із письма Марії Матіос фантастичний коктейль під назвою «Життя коротке».

Той, хто спробував цього коктейлю, прагнутиме його ще і ще...

*У художньому оформленні
книжки використані фрагменти робіт
Пітера Бройгеля Старшого
Леонардо да Вінчі
Пітера-Пауля Рубенса
Альбрехта Дюрера
Мікельанджело да Караваджо
Антоніса Ван Дейка*

ISBN 966-7092-80-1

© Марія Матіос, тексти, 2001

© «Кальварія», макет та художнє оформлення, 2001

Матіос Марія

М 34 Життя коротке. Книга прози. — Львів: Кальварія, 2001. — 236 с.
ISBN 966-7092-80-1

ББК 84.4 Укр 6-44

Літературно-художнє видання

Матіос Марія
ЖИТТЯ КОРОТКЕ
Книга прози

Відповідальний редактор
Петро Мацкевич

Художнє оформлення, макет
та технічне редагування
Олександра Шевцова

Коректор
Лілія Веремієнко

Підписано до друку 01.01.01. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура Петербург. Папір офсетний
Ум. друк. арк. 12,39. Обл.-вид. арк. 10,55.

© Марія Матіос, 2001

Усі права застережені. Переклади, відтворення або передача будь-якої частини цього видання у будь-якій формі та будь-яким способом категорично заборонені без письмової згоди Автора.

Видавець: «Кальварія», м.Львів, вул.Глінки, 1а
Для зауважень і побажань: а/с 328, м.Львів, 79000, Україна
тел./факс (+38-0322) 98-00-39
E-mail: calvaria@mail.icmp.lviv.ua

 Кальварія

ISBN 966 – 7092 – 80 – 1

9 789667 092801 >

